

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ”

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛОТИШ ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.151, 343.13

**ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Т. В. Лотиш

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Балацька Ольга Романівна, кандидат юридичних наук,
доцент

Острог - 2024

АНОТАЦІЯ

Лотини Т.В. Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 “Право”. - Національний університет “Острозька академія”. Острог, 2024.

У дисертації комплексно досліджено питання вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі як елемента права на справедливий судовий розгляд через загальнотеоретичний аналіз, порівняльно-правовий контекст та проблемо-орієнтований підхід.

У першому розділі розкрито поняття та зміст вмотивованості судового рішення. Поняття вмотивованості досліджено через призму психологічної та логічного-доктринальної парадигм. У психологічному контексті визначальними характеристиками поняття вмотивованості є суб'єктний склад - суддя (суд), а також зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на нього під час прийняття ним рішення, у тому числі попередній досвід, політичні погляди, інтелектуальні та темпераментні риси, загальна та юридична освіта, особисті зв'язки, соціальний статус тощо. У логічно-доктринальному контексті поняття вмотивованості визначено на основі понятійно-категоріального апарату логіки як зовнішнє відображення внутрішніх мисленнєвих операцій співвіднесення фактичних обставин та правових норм для прийняття остаточного рішення у справі. Встановлено, що у спільноті науковців та практиків немає єдиного підходу до визначення поняття вмотивованості, тому запропоновано детермінувати вмотивованість як одночасно вимогу до акта судової влади та продукт мисленнєвих операцій, створений на основі переконання та цінностей судді у кримінальному процесі. Значення вмотивованості судового рішення визначено через основну ціннісно-орієнтовану категорію для учасників

кримінального провадження - гарантію дотримання їхніх законних прав та інтересів.

Дослідження історичного дискурсу вимоги вмотивованості судового рішення дозволило не лише встановити нормативно-правові вимоги, які існували в той чи інший період до судових рішень, але і простежити особливості тогочасних систем правосуддя. У період Античності та Середньовіччя жоден нормативний акт не передбачав обов'язку суду вмотивовувати своє рішення та пояснювати причини його прийняття. Прототипи мотивувальної частини судових рішень з'явилися у перших збірниках (реєстрах) судових рішень, де окрім резолютивної частини, описувалися мотиви прийняття такого рішення. Починаючи з XVI століття, до рішень в особливих категоріях справ ставилася вимога вмотивованості, а на законодавчому рівні вимога вмотивованості була закріплена вперше у XIX столітті стосовно прийняття рішення про арешт особи. Під час формування сучасного кримінального процесуального законодавства вимоги до судових рішень, у тому числі до мотивувальної частини постійного удосконалювалися, враховуючи існуючий правовий порядок.

Теоретико-правову характеристику судового рішення у кримінальному процесі здійснено, виходячи з поняття і правової природи процесуального акта та його ознак. Важливе місце відведено аналізу презумпції *res judicata pro veritate habetur*, яка передбачає, що судові рішення після набрання ним законної сили стає юридичним фактом, який констатує певні правові відносини між сторонами провадження.

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячений порівняльно-правовому аспекту вимоги вмотивованості як характеристики судового рішення. Проаналізовано вмотивованість судового рішення серед елементів права на справедливий судовий розгляд у розумінні статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Вимога вмотивованого судового рішення хоча напряду у ній не передбачена, проте чітко відображена у практиці Європейського Суду з прав людини та є важливою гарантією для осіб у

реалізації їхнього права на справедливий судовий розгляд особливо у кримінальному процесі. Охарактеризовано особливості вмотивованості рішень міжнародних судових інстанцій на прикладі Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй та Суду Європейського Союзу. Для міжнародних судових інстанцій ключове значення мають адресати судового рішення, оскільки це широка громадськість, яка походить з різних культурних, політичних та соціальних контекстів. Не менш важливим є питання тлумачення конкретних норм міжнародного права, звичаїв та принципів. Для Суду Європейського Союзу при постановленні та мотивуванні рішень важливим є збереження балансу у захисті прав та законних інтересів держав-членів, інституцій Європейського Союзу, а також конкретних громадян держав-членів Європейського Союзу. Аналіз практики Суду Європейського Союзу продемонстрував, що базовою одиницею мотивування рішень є власне норми конкретних договорів Європейського Союзу, від застосування та тлумачення яких залежить і хід міркування, а отже і його відображення у мотивувальній частині.

Встановлено, що під час розгляду справи у конституційному суді ключовим елементом завжди є аналіз норм конституції конкретної держави, яка незалежно від обраного способу тлумачення чи доктринального підходу є першопочатковою умовою, від якої залежить розгляд справи та прийняття рішення. Особливості вмотивованості рішень судів конституційної юрисдикції залежать від розуміння правової природи рішень органів конституційного контролю.

На відміну від рішень органів конституційної юрисдикції, міжнародних судових інституцій, рішення судів загальної юрисдикції відповідають принципам та підходам, які сформувалися у національних правових системах. Так, було досліджено нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі Литовської Республіки, Латвійської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Болгарія, Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина. Країни Балтії та Республіка Болгарія разом із Україною мають

чимало спільних рис у кримінальному процесуальному законодавстві, в тому числі і стосовно вимог до процесуальних рішень. Натомість Республіка Франція та Федеративна Республіка Німеччина, враховуючи їхні підходи до розуміння кримінального процесу, сформували ряд передових підходів, які можна імплементувати в українське кримінальне процесуальне законодавство, у тому числі щодо судового рішення як заключного акту правосуддя.

Третій розділ дисертаційного дослідження містить акцент на окремих проблемах вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі у контексті судової практики. По-перше, здійснено аналіз проблематики визначення рівнів вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі та проведено класифікацію судових рішень в залежності від рівня вмотивованості. У кримінальному процесуальному кодексі України, єдиному з-поміж інших процесуальних кодексів, встановлена пряма вказівка на те, що судові рішення має бути вмотивовані, але у практиці та науковій доктрині відсутні підходи щодо індикаторів та показників, якими можна перевірити дотримання цієї вимоги. Вперше запропоновано та науково обґрунтовано класифікацію судових рішень у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості. За основу визначення категорій судових рішень залежно від рівня вмотивованості взято норми чинного законодавства щодо вимоги вмотивованості судового рішення, аналіз засад кримінального провадження та практику здійснення судами правосуддя у кримінальному судочинстві на основі судової статистики за 2019-2023 роки. По-друге, розглянуто проблему визначення обсягу та критеріїв мотивувальної частини судових рішень у кримінальному провадженні. Встановлено, що предмет доказування впливає на обсяг та якість вмотивованості судового рішення. А для визначення критеріїв вмотивованості судового рішення за основу запропоновано взяти нормативні вимоги, які ставляться законодавцем до різних видів рішень у різних інстанціях та врахувати це як один із критеріїв, а до інших віднести відображення процесу роботи суду з усіма доказами, взаємозв'язок між усіма елементами мотивувальної частини та висновками резолютивної частини, застосування

релевантного законодавства, національної та міжнародної судової практики, зрозумілий чіткий виклад тексту рішення. По-третє, розглянуто проблему залежності вмотивованості судового рішення від оцінки суддею досліджених доказів. Встановлено, що процес оцінки доказів безпосередньо впливає на вмотивованість судового рішення, оскільки у процесі оцінки суддя за внутрішнім переконанням оцінює кожен доказ на предмет належності, допустимості, достовірності, а в сукупності - достатності для прийняття відповідного процесуального рішення, і як наслідок, опис цього мисленнєвого процесу знаходить своє відображення у мотивувальній частині судового рішення. Запропоновано розглянути впровадження штучного інтелекту в систему кримінального правосуддя, однак такий варіант передбачає ряд ризиків, які наразі не переважають над корисними властивостями, які могли би бути застосовані. Висновки дослідження можуть бути корисними в нормотворчій діяльності, правничій освіті, в повсякденній практичній діяльності професіоналів у галузі права, а також суддів під час винесення рішень у кримінальному провадженні.

Ключові слова: судове рішення, вмотивованість, кримінальне провадження, вирок, ухвала, постанова, оцінка доказів, справедливий судовий розгляд, Європейський суд з прав людини, штучний інтелект.

ABSTRACT

Lotysh, T.V. Motivation of court decisions as an element of the right to a fair trial in criminal proceedings. - Manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy degree (specialty 081 Law). - The National University of Ostroh Academy. Ostroh, 2024.

In the dissertation, the issue of the motivation of judicial decisions in criminal proceedings is comprehensively studied through general theoretical analysis, comparative legal context, and problem-oriented approach.

The first chapter reveals the concept and content of the motivation of a judicial decision. The concept of motivation is explored through the prism of psychological and logical-doctrinal paradigms. In the psychological context, the defining characteristics of the concept of motivation include the subject composition - the judge (court), as well as external and internal factors that influence him during the decision-making process, including previous experience, political views, intellectual and temperamental traits, general and legal education, personal connections, social status, and more. In the logical-doctrinal context, the concept of motivation is defined based on the conceptual-categorical apparatus of logic as an external reflection of internal mental operations correlating factual circumstances and legal norms to make a final decision in the case. It has been established that there is no unified approach to defining the concept of motivation among scholars and practitioners, so it is proposed to determine motivation as both a requirement for a judicial act and a product of mental operations created based on the judge's convictions and values in the criminal process. The significance of the motivation of a judicial decision is defined through the main value-oriented category for participants in criminal proceedings - a guarantee of respecting their legal rights and interests.

The study of the historical discourse of the requirement of judicial decision motivation allowed not only to establish the normative-legal requirements that existed at different periods for judicial decisions but also to trace the features of the judicial systems of those times. During Antiquity and the Middle Ages, no normative act

required the court to motivate its decision and explain the reasons for its adoption. Prototypes of the motivational part of judicial decisions appeared in the first collections (registers) of judicial decisions, where, in addition to the operative part, the motives for such a decision were described. Starting from the 16th century, the requirement of motivation was applied to decisions in special categories of cases, and at the legislative level, the requirement of motivation was first established in the 19th century regarding the decision to arrest a person. During the formation of modern criminal procedural legislation, the requirements for judicial decisions, including the motivational part, were constantly improved, taking into account the existing legal order.

The theoretical and legal characterization of a judicial decision in criminal proceedings is carried out based on the concept and legal nature of a procedural act and its features. An important place is given to the analysis of the presumption *res judicata pro veritate habetur*, which provides that a judicial decision, after gaining legal force, becomes a legal fact that establishes certain legal relations between the parties to the proceedings.

The second chapter of the research is dedicated to the comparative legal aspect of the requirement of motivation as a characteristic of a judicial decision. The motivation of a judicial decision is analyzed among the elements of the right to a fair trial in the context of Article 6 of the European Convention on Human Rights. The requirement for a motivated judicial decision, although not directly provided for in it, is clearly reflected in the practice of the European Court of Human Rights and is an important guarantee for individuals in exercising their right to a fair trial, especially in criminal proceedings. The features of the motivation of decisions of international judicial institutions are characterized using the example of the International Court of Justice of the United Nations and the Court of Justice of the European Union. For international judicial institutions, the key significance lies in the addressees of the judicial decision, as they come from different cultural, political, and social contexts. The issue of interpreting specific norms of international law, customs, and principles is equally important. For the Court of Justice of the European Union, when issuing

and motivating decisions, it is crucial to maintain a balance in protecting the rights and legitimate interests of the member states, institutions of the European Union, and specific citizens of the member states of the European Union. An analysis of the practice of the Court of Justice of the European Union demonstrated that the basic unit of motivation for decisions is the norms of specific European Union treaties, from the application and interpretation of which the course of reasoning depends, and hence its reflection in the motivational part.

It has been found that during the consideration of a case in the constitutional court, the key element is always the analysis of the norms of the constitution of a particular state, which, regardless of the chosen method of interpretation or doctrinal approach, is the primary condition on which the consideration of the case and the adoption of a decision depend. The features of the motivation of decisions of constitutional jurisdiction courts depend on the understanding of the legal nature of the decisions of constitutional control bodies. Unlike the decisions of constitutional jurisdiction bodies and international judicial institutions, the decisions of courts of general jurisdiction correspond to the principles and approaches formed in national legal systems. Thus, the normative requirements for judicial decisions in the criminal process of the Republic of Lithuania, the Republic of Latvia, the Republic of Estonia, the Republic of Bulgaria, the French Republic, and the Federal Republic of Germany were studied. The Baltic countries and the Republic of Bulgaria, together with Ukraine, have many common features in criminal procedural legislation, including requirements for procedural decisions. In contrast, the French Republic and the Federal Republic of Germany, considering their approaches to understanding the criminal process, have formed several advanced approaches that can be implemented in Ukrainian criminal procedural legislation, including regarding the judicial decision as the final act of justice.

The third section of the dissertation focuses on certain issues of motivation of court decisions in criminal proceedings in the context of case law. Firstly, the author analyzes the issues of determining the levels of motivation of court decisions in criminal proceedings and classifies court decisions depending on the level of

motivation. The Criminal Procedure Code of Ukraine, which is the only one among other procedural codes, contains a direct indication that a court decision must be motivated, but in practice and scientific doctrine there are no approaches to indicators and metrics which can be used to verify compliance with this requirement. For the first time, the author proposes and scientifically substantiates the classification of court decisions in criminal proceedings by the level of their motivation. The basis for determining the categories of court decisions depending on the level of reasoning is the provisions of current legislation on the requirement of reasoning in court decisions, analysis of the principles of criminal proceedings and the practice of courts in criminal proceedings based on court statistics for 2019-2023. Secondly, the author examines the issue of determining the scope and criteria for the reasoning part of court decisions in criminal proceedings. It has been established that the subject matter of proof affects the scope and quality of the reasoning of a court decision. And to determine the criteria for the reasoning of a court decision, the author proposes to take as a basis the regulatory requirements set by the legislator for different types of decisions in different instances and to take this into account as one of the criteria, and to include the reflection of the court's process of working with all the evidence, the relationship between all elements of the reasoning part and the conclusions of the operative part, the application of relevant legislation, national and international case law, and a clear and precise statement of the text of the decision. Thirdly, the author examines the issue of dependence of the reasoning of a court decision on the judge's assessment of the evidence examined. The author establishes that the process of evidence evaluation directly affects the reasoning of a court decision, since in the course of evaluation the judge, based on his/her inner conviction, evaluates each piece of evidence for relevance, admissibility, reliability, and in the aggregate - sufficiency for making an appropriate procedural decision, and as a result, the description of this thought process is reflected in the reasoning part of the court decision. It has been proposed to consider the implementation of artificial intelligence into the criminal justice system, but this option involves a number of risks which currently do not outweigh the useful properties which could be applied.

The conclusions of the study can be useful in legislative activity, legal education, everyday practical activities of legal professionals, as well as judges when making decisions in criminal proceedings.

Key words: judicial decision, reasonableness, motivation, criminal proceedings, verdict, ruling, decision, evaluation of evidence, fair trial, European Court of Human Rights, artificial intelligence.

Список публікацій здобувача

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Лотиш Т. В. Нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі країн Балтії та України. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 417 - 423.
2. Balatska, O., Lotysh, T. The Right to a Fair Trial in Juvenile Justice: Upbringing Aspect. *Youth Voice Journal: Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth*. 2023 Vol. IV. Pp. 22-39. ISBN (ONLINE): 978-1-911634-81-2
3. Balatska, O., Lotysh T., Formation of legal awareness of young people regarding fair trial. *Youth Voice Journal*. 2024, Vol. 14(3), Part 2, 7-24, ISBN (ONLINE): 978-1-911634-82-9
4. Лотиш Т. В. Застосування штучного інтелекту при мотивуванні судових рішень у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи для України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 1 (27). С. 52-57.
5. Балацька О. Р., Лотиш Т. В. Вмотивованість судових рішень у парадигмі психолого-логічного та доктринального аналізу. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 2 (28). С. 64-71.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Лотиш Т. В. Корупційні ризики на етапі ухвалення судового рішення у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції: Тези І Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2021 року)*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 187-189.
7. Лотиш Т. В. Нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі Болгарії та України. *IX Міжнародна науково-практична конференція "Малиновські читання"*: Матеріали науково-практичної

конференції (м. Острог, 5 жовтня 2021 р.) Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2021. С. 87-88.

8. Лотиш Т. В. Штучний інтелект як спосіб вирішення проблеми залежності вмотивованості судового рішення від якості оцінки суддею досліджених доказів. *X Міжнародна науково-практична конференція “Малиновські читання”*: Матеріали науково-практичної конференції (м. Острог, 24 листопада 2023 р.) Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 75-76.
9. Лотиш Т. В. Поняття судового рішення у парадигмі кримінальних процесуальних актів. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 травня 2021 року) К., 2021. Т. 2. С. 154-155.
10. Лотиш Т. В. Вмотивованість судових рішень у кримінальному процесі через призму судових проваджень з їх перегляду. XII International scientific and practical conference “Scientific Theories and Practices as an Engine of Modern Development” (February 28 - March 1, 2024) Bratislava, Slovakia, International Scientific Unity. 2024. С. 83-86.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ	25
1.1. Поняття та значення вмотивованості судового рішення.....	25
1.2. Генезис вимоги вмотивованості судового рішення.....	45
1.3. Теоретико-правова характеристика судового рішення в кримінальному процесі.....	60
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. ВМОТИВОВАНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОГО РІШЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД.....	74
2.1. Місце та зміст вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд.....	74
2.2. Порівняльно-правова характеристика вмотивованості судового рішення у країнах романо-германської правової сім'ї.....	90
2.3. Вмотивованість рішень міжнародних судових інстанцій: Міжнародний суд ООН та Суд ЄС.....	103
2.4. Вмотивованість рішень органів конституційного контролю.....	118
Висновки до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	134
3.1. Проблема визначення категорій судових рішень у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості.....	134
3.2. Проблема визначення обсягу та критеріїв мотивувальної частини судових рішень у кримінальному провадженні.....	152
3.3. Взаємозв'язок оцінки доказів та вмотивованості судових рішень:	

	15
проблеми та перспективи.....	170
Висновки до розділу 3.....	182
ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	195
ДОДАТКИ.....	220

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС - Європейський Союз

ЄСПЛ - Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ - Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

КК України - Кримінальний кодекс України

КПЗ Латвійської Республіки - Кримінально-процесуальний закон
Латвійської Республіки

КПК Естонської Республіки - Кримінальний процесуальний кодекс
Естонської Республіки

КПК Литовської Республіки - Кримінальний процесуальний кодекс
Литовської Республіки

КПК Республіки Болгарія - Кримінально-процесуальний кодекс
Республіки Болгарія

КПК України - Кримінальний процесуальний кодекс України

КПК ФРН - Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки
Німеччина

Міжнародний суд ООН - Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй

Суд ЄС - Суд Європейського Союзу

ІІІ - Штучний інтелект

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Конституція України проголошує права і свободи людини і громадянина вищою цінністю держави, встановлюючи основні принципи устрою і функціонування системи органів правосуддя, покликаних забезпечувати захист і відновлення порушених прав. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується судовий захист його прав і свобод. Конституційні гарантії мають вищу юридичну силу, втілюються за допомогою реалізації процесуальних механізмів судового захисту прав і законних інтересів, встановлених галузевим законодавством. Вирішуючи в кожному окремому випадку конкретне правове питання судові рішення у кримінальному процесі сприяє охороні громадського та державного ладу, прав і законних інтересів громадян, попередженню та викоріненню злочинності.

Найважливішою частиною діяльності суду в кримінальному процесі є аргументування вибору норм права, що підлягають застосуванню в конкретній кримінальній справі, а також тих доказів і доводів сторін, які стають основою для прийняття судового рішення. Властивість судового рішення, що відображає такий вид діяльності, в юридичній науці традиційно розглядають як вмотивованість. Належна вмотивованість рішення дозволяє продемонструвати те, що аргументи сторін “були почуті”, забезпечує можливість для суспільства простежити здійснення правосуддя. Вмотивованість важлива ще й тому, що учасники процесу і суспільство в цілому можуть зрозуміти і оцінити причини винесення конкретного рішення. Вмотивованість судового рішення, як пояснення механізму прийняття рішень, є також реалізацією принципу гласності, доступності правосуддя, сприяє прийняттю справедливих судових рішень, а також є складовою права на захист. Саме вмотивованість суджень суду про оцінку доказів, кваліфікацію діяння, призначення виду та розміру покарання, мотиви спростування доводів сторін є необхідною умовою для доступності та якості правосуддя, сприяє зростанню довіри до судової системи і створює можливості оскарження судових рішень із зазначенням незгоди з мотивацією суду. Вмотивованість судових рішень підвищує їх стійкість,

оскільки, коли наведені підстави і мотиви, які привели суд або суддю до конкретних висновків, вищій інстанції досить складно їх спростувати. У зв'язку з наведеним вище постає необхідність у проведенні комплексного дослідження вмотивованості судового рішення у кримінальному процесі як елемента права на справедливий судовий розгляд та конституційної гарантії захисту прав та законних інтересів людини та громадянина.

Коло науковців, які досліджували і досліджують теми, пов'язані із вимогами до судових рішень у кримінальному процесі, вмотивованістю як елементом права на справедливий судовий розгляд є доволі широке. Враховуючи те, що в сучасному світі не існує єдиного підходу до розуміння правової категорії вмотивованості рішення судового органу, дослідники конкретизують ознаки, моделі, співвідносять теоретичні постулати з реаліями сьогодення, а також розкривають питання вмотивованості в тому чи іншому провадженні. Серед українських науковців, які відомі здобутками у сфері дослідження поняття, класифікації процесуальних рішень та вимог до них, можна виокремити таких, як І. М. Андрієчко, І. В. Басиста, Я. О. Берназюк, Л. П. Брич, Н. В. Глинська, Ю. М. Грошевий, К. В. Гусаров, Т. І. Дудаш, П. П. Заवотрько, М. І. Козюбра, В. В. Комаров, О. І. Карплюк, Д. Д. Луспеник, В. Г. Пожар, Х. Р. Тайлієва, О. М. Толочко, А. В. Хворостянкін, Т. А. Цувіна, Д. Л. Черкез та інші. Важливі інститути кримінального процесу та кримінального права, які дотичні до певних аспектів вмотивованості судового рішення були предметом наукових пошуків таких представників правової науки - М. І. Бажанова, О.Р. Балацької, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, Л. М. Гуртієвої, О. В. Капліної, В. В. Козій, М. І. Колоса, В. О. Попелюшка, І. Д. Перлова, А. Л. Рівліна, М. С. Строговича, Н. П. Сизої, Л. Я. Стрельбіцької, Ю. В. Циганюк, М. Є. Шумило та інших вчених.

Однак, комплексних досліджень питань, пов'язаних з вмотивованістю судового рішення у кримінальному процесі, не проводилося. Це обумовлює необхідність предметного і всебічного осмислення сформованих в теорії та практиці поглядів на проблеми винесення мотивованого рішення у

кримінальному провадженні, отримання нового знання в результаті їх систематизації.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство в частині, що стосується форми, структури та змісту судового рішення у кримінальному процесі надає певні ключі до розуміння вмотивованості у вигляді нормативних вимог до судового рішення, проте не характеризує і не тлумачить їх, не окреслює чіткі вичерпні межі та критерії, рівні, що загалом ще більш актуалізує необхідність аналізу вмотивованості як елементу права на справедливий судовий розгляд. З огляду на зазначене мотивувальна частина судових рішень у кримінальному провадженні різниться за обсягом та змістом у різних справах, а також судді неоднаково підходять до цієї сутнісно важливої частини судового рішення. Викладене вище демонструє, що вивчення проблем мотивування судового рішення актуальна, має не тільки теоретичне, а й практичне значення, що і визначило вибір теми цього дисертаційного дослідження, яке є доцільним і перспективним.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розкриття сутності та значення вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд, окреслення змісту та специфіки категорії вмотивованості з порівняльно-правової точки зору, вирішення теоретичних і практичних питань щодо визначення оптимальної нормативної моделі закріплення вимог до вмотивованості судових рішень.

Для досягнення зазначеної мети під час дослідження були поставлені наступні завдання:

- 1) розкрити поняття та значення вмотивованості судового рішення, узагальнити існуючі наукові концепції з суміжних галузей знань щодо вмотивованості судового рішення у парадигмі наукових досліджень;
- 2) проаналізувати становлення і розвиток вимоги вмотивованості судового рішення;
- 3) здійснити теоретико-правову характеристику структури судового рішення в кримінальному процесі;

- 4) встановити місце вмотивованості судового рішення серед елементів принципу права на справедливий судовий розгляд;
- 5) охарактеризувати нормативні вимоги до мотивувальної частини судового рішення у країнах романо-германської правової сім'ї;
- 6) з'ясувати особливості мотивування рішень міжнародними судовими інстанціями;
- 7) розкрити зміст вмотивованості рішень органів конституційного контролю;
- 8) визначити рівні вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі;
- 9) проаналізувати проблему визначення обсягу та критеріїв мотивувальної частини судових рішень у кримінальному провадженні;
- 10) обґрунтувати співвідношення вмотивованості судового рішення та оцінки суддею досліджених доказів.

Об'єктом дослідження є врегульовані кримінальним процесуальним законодавством суспільні відносини, які виникають з огляду на винесення суддею вмотивованого судового рішення у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є вмотивованість судового рішення як елемент права на справедливий судовий розгляд.

Методологія дослідження. Комплексний характер дисертації обумовлює використання групи спеціальних і загальнонаукових методів. Для визначення понятійного апарату, що застосовується в дослідженні вжито *логіко-семантичний метод*. За допомогою *методу аналізу* визначено існуючі наукові концепції щодо поняття вмотивованості судового рішення у парадигмі наукових досліджень. *Системний метод* застосований для з'ясування місця і значення вмотивованості судового рішення серед елементів принципу права на справедливий суду. *Структурно-функціональний метод* допоміг пізнати структуру судового рішення в кримінальному процесі. *Статистичний метод* застосовано для узагальнення судової статистики національної судової практики. *Порівняльно-правовий метод* використано при дослідженні вимоги

вмотивованості судових рішень у країнах романо германської правової сім'ї, а також при дослідженні вмотивованості рішень органів міжнародних судових інстанцій та органів конституційного контролю. Застосування *класифікаційного методу* дозволило сформувати групи судових рішень у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості.

Нормативною базою дослідження є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі - ЄКПЛ), Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК України), Кримінальний кодекс України (далі - КК України), закони, інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, Рішення Конституційного Суду України.

Теоретичною основою дисертації є наукова література у царині юриспруденції, психології та логіки, а саме статті, тези та монографічні праці, присвячені аналізу відповідної проблематики.

Емпіричну базу дослідження становить практика Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), судова практика Верховного Суду (далі - ВС), рішення національних судів, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, статистичні дані судової гілки влади України, а саме звіти місцевих судів про розгляд матеріалів кримінального провадження (Форма № 1-к) про розгляд судових справ (Форма № 1-мзс), звіти судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку кримінального провадження (Форма № 2-к) за 2019-2023 роки.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це перша робота, в якій проводиться предметне і комплексне дослідження проблем, пов'язаних з вмотивованістю судового рішення у кримінальному процесі на підставі порівняльного аналізу змісту і практики застосування Кримінального процесуального кодексу.

Елементи наукової новизни дисертаційного дослідження полягають у наступному:

- *вперше:*

- проаналізовано вмотивованість не лише як вимогу процесуальної форми рішення, але й як сутнісну характеристику його змісту, що пов'язує правові висновки суду з встановленими в судовому розгляді юридичними фактами і послідовно відображає процес формування переконання судді (суддів) щодо правової суті кримінального провадження;
- проведено класифікацію судових рішень у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості;
- здійснено комплексний аналіз вимоги вмотивованості судового рішення із застосуванням інструментарію інших галузей знань;
- проведено порівняльно-правове дослідження вимоги вмотивованості судових рішень у національних правових системах, міжнародних судових інстанціях та органах конституційного контролю;
- *удосконалено:*
 - положення щодо теоретико-правової характеристики судових рішень у кримінальному процесі;
 - теоретичні напрацювання щодо вимог до мотивувальної частини судового рішення;
 - підходів дослідження вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд через призму статті 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ;
 - положення щодо взаємозалежності оцінки доказів судом та належної вмотивованості судового рішення у кримінальному процесі як конституційної гарантії захисту прав та законних інтересів людини та громадянина;
 - аналітичні та наукові концепції щодо перспектив та можливостей застосування штучного інтелекту у процесі оцінки судом доказів;
- *набули подальшого розвитку:*
 - історико-правові нариси функціонування судової системи через призму становлення і закріплення вимоги вмотивованості судових рішень;

- наукові та практичні підходи до оцінки судом обставин, які обтяжують покарання та відображення цього процесу у мотивувальній частині судового рішення;
- теоретичні напрацювання щодо розуміння і тлумачення норм міжнародного права та права Європейського Союзу компетентними органами у їхніх рішеннях.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому вперше систематизувалися, доповнилися і набули подальшого розвитку основні наукові положення, що стосуються вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі, що обумовлює можливість використання результатів дослідження для подальшого поглиблення в пізнанні предмета дослідження.

Практичне значення відображається в отриманні висновків і вироблення рекомендацій, які можуть бути використані в нормотворчій діяльності, правничій освіті, а також в повсякденній практичній діяльності суддів під час винесення рішень у кримінальному провадженні. Теоретичні, емпіричні та практичні результати дисертації впроваджені в практичну діяльність Острозького районного суду Рівненської області (акт впровадження № 1.4. - 02/1/2024 від 24.06.2024), Ради адвокатів Рівненської області (акт впровадження від 24.06.2024), а також впроваджені в освітній та науковий процеси Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського Національного університету “Острозька академія” (акт впровадження від 24 червня 2024 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій висвітлено авторські пропозиції щодо вмотивованості судового рішення у кримінальному процесі. У публікаціях, написаних у співавторстві здобувачеві належить: “The Right to a Fair Trial in Juvenile Justice: Upbringing Aspect” - дослідження елементів права на справедливий судовий розгляд у ювенальній юстиції через аналіз українських та міжнародних нормативно-правових актів та статистичних даних (50%), “Formation of legal awareness of young people regarding fair trial” - емпіричне дослідження практичного розуміння принципів права на справедливий судовий розгляд

молоддю в Україні (50%), “Вмотивованість судових рішень у парадигмі психолого-логічного та доктринального аналізу” - аналіз існуючих наукових концепцій, пов'язаних із категорією вмотивованості судового рішення (50%).

Апробація результатів. Основні положення і результати дослідження були представлені на таких конференціях: I Всеукраїнська науково-практична конференція “Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції” (м. Хмельницький, 28 жовтня 2021 року), IX Міжнародна науково-практична конференція “Малиновські читання” (м. Острог, 5 жовтня 2021 р.), X Міжнародна науково-практична конференція “Малиновські читання” (м. Острог, 24 листопада 2023 р.), Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики”, XII International scientific and practical conference “Scientific Theories and Practices as an Engine of Modern Development” (February 28 - March 1, 2024, Bratislava, Slovakia).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях, серед яких - 2 статті у закордонних виданнях, включених у наукометричну базу Scopus, 3 статті у наукових фахових виданнях України, 5 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, 3 розділів, які містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких основного тексту дисертації - 169 сторінок, список використаних джерел (241 найменування) - на 27 сторінках та 2 додатки на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ВМОТИВОВАНOSTІ СУДОВОГО РІШЕННЯ

1.1. Поняття та значення вмотивованості судового рішення

Термін “мотив” запозичений з латинської мови (*motivus* - рухливий) за допомогою французької (*motif*) наприкінці XVIII ст. Існує кілька значень слова “мотив”. Мотивом називають “спонукальну причину якоїсь дії”, “мелодію”, а також “складову частину сюжету або тему у творах мистецтва”. Похідні: мотивувати, мотивування, мотивований, вмотивованість тощо. Тлумачний словник української мови в 11-ти томах надає таке визначення слову “вмотивовувати”: наводити аргументи, докази, які пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо або доводять їх необхідність; обґрунтовувати [115]. В українській мові поширеним є застосування термінів “мотивування”, “вмотивування” та “умотивування”, які фактично є тотожними [12, с. 1506]. У мовознавстві та літературознавстві “мотивування” також розглядається як спосіб обґрунтування введення до оповідання тих чи інших мотивів, наприклад, нових образів, дій, фабули тощо [23, с. 292].

У правовій доктрині поняття “мотив”, “мотивованість”, “мотивування” співвідносять із афективними психологічними процесами і визначають як категорію пов'язану із внутрішніми причинами поведінкового акту. Аналізуючи та систематизуючи визначення мотиву та похідних від нього слів, які є в літературі, можна виділити дві основні тенденції, а саме: перша - яка приписує мотиву єдине значення афективного психологічного процесу-генератора діяння, а друга стверджує, що мотив включає в себе, крім емоційного компоненту, інші вольові та інтелектуальні психічні процеси, за допомогою яких, особа приймає рішення та реалізує його [162, с. 13].

Варто зазначити, що у юриспруденції слово мотив та похідні від нього слова також вживаються у різних контекстах. Так, наприклад, мотив у кримінальному праві, детермінується як причина, яка спонукала особу до

незаконних дій. Мотиви у кримінальному праві відповідають на питання, що стоїть за девіантною поведінкою, і дозволяють правильно визначити склад злочину, відповідно розглянути справу і у випадку доведеності вини - призначити покарання винуватій особі.

Разом із тим, у правозастосовчій діяльності до юридичних документів наряду із вимогами аргументованості та обґрунтованості ставиться ще така вимога, як вмотивованість. Саме у цьому контексті буде досліджуватися поняття “вмотивованість”, як ознака особливого юридичного документа - судового рішення.

Для того щоб комплексно проаналізувати ознаки такого поняття, як вмотивованість варто дослідити його в ракурсі різних підходів, зокрема психологічного, логічного, доктринального. Психологічні дослідження поглиблюють розуміння процесу мотивування рішення як імплементації взаємозв'язку між основними правовими цілями та більш фундаментальними психологічними операціями. Логічний підхід до вмотивованості судового рішення демонструє важливість раціональності та послідовності аргументації, застосування законів формальної логіки при побудові суджень. Доктринальний підхід підкреслює важливість наукових підходів до розуміння вмотивованості, її місця у правовій системі, впливу на розвиток судової практики та забезпечення доступу до правосуддя.

Категорія вмотивованості у психологічному контексті.

Першим кроком у дослідженні категорії вмотивованості у психологічному контексті є характеристика суб'єктів прийняття рішень - суддів, адже психологічна сторона процесу мотивації судового рішення є продуктом ситуації, в якій перебуває особа, яка його постановляє та інтелектуальної установки, яка накладається на неї.

Роль законодавця полягає у встановленні загальних правил, які стануть частиною аргументації у спорах, що передаються на розгляд суддів; але він не може передбачити, а навіть якщо передбачить, то не може врахувати все розмаїття ситуацій та обставин, які, ймовірно, характеризуватимуть справи, що

призведуть до таких судових спорів, і внаслідок яких буде доречно модифікувати правила [139].

Сторони в судовому процесі намагаються репрезентувати свою позицію, залежно від справи, з урахуванням конкретних матеріальних чи процесуальних норм, або ж пристосувати їх на власну користь, навіть якщо це означає зловживати ними. Представники сторін, консультуючи та захищаючи клієнтів, роблять те ж саме, з тією різницею, що, з огляду на їхню компетентність і досвід, окрім норм права, покликаються на вимоги справедливості та суспільного інтересу або загальні принципи права, наголошуючи на аргументах, які виправдовують їхні вимоги, і мінімізуючи аргументи, що заперечують їхні вимоги.

Тим не менш, існує спільний знаменник в інтелектуальних підходах усіх цих суб'єктів. Це структура людського розуму, з якої впливають закони його діяльності. Якими б не були проблеми, що виникають у судовій практиці, і під яким би кутом зору їх не розглядали, вирішення цих проблем не може бути знайдено ні способом математичної демонстрації, ні способом експериментальної перевірки, на якому ґрунтується достовірність позитивних наук. Це питання аргументації, в процесі якої протилежні причини повинні бути зважені і між якими, зрештою, має бути прийняте рішення. І це рішення залежить від важливих факторів менталітету того, хто його приймає, і фокусу його уваги.

З іншого боку, особа може враховувати лише ті причини, які їй представлені іншими або які вона виявляє самостійно, і вона реагує на них лише настільки, наскільки фокусується на них. Увага людини природно спрямована на те, що цікавить або захоплює, і неохоче затримується на тому, що неприємне або шокує. Тому, воля людини, в широкому розумінні цього слова, є одним з основних інструментів переконання; не тому, що вона формує переконання, а тому, що речі є істинними або хибними залежно від того, з якого боку на них дивитися. Воля, яка більше схильна до однієї позиції, відволікає розум від розгляду характеристик, які їй не подобаються; і таким чином розум,

співпрацюючи з волею, зосереджується на тій позиції, яка йому до вподоби, і відповідно робить висновки з того, що бачить [186, р. 15].

Тому ті, хто захищає або оспорує права, легко переконують себе в справедливості своєї позиції. Це провокує їх на самообман і робить їх здатними свідомо чи несвідомо обманювати інших, але це також стимулює їх у пошуку, відкритті та використанні аргументів, які підтримують їхню позицію. Природно, що представники або адвокати, яких вони залучають, розглядають ситуацію з їхньої точки зору, і приймають її як свою власну.

Функція судді вимагає від нього поставити себе в зовсім іншу позицію: вона вимагає від нього просіювати аргументи, представлені йому, крізь сито гострого критика, який відкидає те, що є надуманим, а лишає те, що є обґрунтованим. Йдеться про те, щоб оцінити значення кожного аргументу з метою пошуку справедливого рішення. Але це не тільки передбачає, що його власні інтереси не зачіпаються, і що він залишається неупередженим у відносинах між залученими сторонами. Це також передбачає, що він керує своїми емоціями та упередженнями; бо, будучи теж людиною, він не може уникати емоцій і не мати упереджень. Не варто стверджувати, що суддя повинен бути беземоційним. Це не тільки в кращому випадку неможливо, але навіть якщо це можливо, то це далеко не є перевагою, а радше недоліком, який може призвести до байдужості. Людська емоційність не утворює однорідного блоку: її можна звести до безлічі тенденцій, що породжують почуття, між якими, починаючи з дитинства, виникають конфлікти та протиріччя [158, р. 218]. Все це означає, що судді важливо контролювати свої емоції і не дозволяти собі сліпо піддаватися реакції громадської думки. Суддя не може уникнути того факту, що його мислення живиться суспільною думкою, і оскільки воно виникає з неї, то цілком природно, що він повинен застосовувати ідеї, які закарбувалися в його свідомості досвідом і роздумами [158, р. 224]. Якби це було не так, його судження були б непевними. Він не може ілюзорно вдавати, що він ставить під сумнів усе, чого він навчився в минулому. Але йому потрібно бути готовим до того, щоб переглянути поняття і принципи, на які він досі покладався, як тільки

з'являться вагомі причини сумніватися в них, намагаючись при цьому не прийти до висновку, що необхідно дотримуватися протилежної точки зору, бо дуже часто те, що є істинним, змішується з тим, що є хибним. Існує дві основні перешкоди на шляху до цього завдання: ідеологія та активна громадська (політична) діяльність. Ідеологію в цьому контексті варто розуміти як догматичну систему ідей і переконань, які претендують на те, щоб забезпечити тих, хто їх сповідує, незмінними інтелектуальними координатами, які можна застосувати до досвіду, щоб розшифрувати його значення. Системи координат такого роду обов'язково є надто схематичними для того, щоб у них можна було повністю інтерпретувати реальність. Звичайно, людський інтелект потребує теорії, щоб досягнути, інтерпретувати та досліджувати реальність, але, як писав Клод Бернар, всі наші теорії - це лише "ступені, на які ми спираємося, щоб просунутися в нашому дослідженні". Вони "часткові і тимчасові", і ми повинні бути готові відмовитися від них на користь інших, які з'являться пізніше, оскільки наші горизонти розширюються [138, р. 112].

Громадський активізм в будь-якій із сфер, яка пов'язана із справою, що розглядається суддею, є перешкодою іншого роду. Громадський активізм налаштовує свідомість тих, хто нею займається, на упередження, які складно побороти, особливо у ситуації, коли доведеться виносити рішення у справі, що стосується інтересів, за які вони борються і в будь-якому випадку це обтяжує процес винесення рішення, важким тягарем, прирікаючи їх майже неминуче натрапити на ту, чи іншу з цих двох протилежних пасток: бути, в очах громадськості "дезертирами", якщо їхні рішення не відповідають їхнім громадським позиціям, навіть якщо вони є цілком обґрунтованими або бути запідозреними в упередженості та в необ'єктивності. З цього жодним чином не випливає, що у судді не може бути жодної громадянської позиції, але він повинен дотримуватися певних меж стриманості, щоб зберегти свою неупередженість.

Процес прийняття судових рішень та їх вмотивування, тобто простеження логічної послідовності мислення судді від моменту отримання матеріалів

справи до моменту написання (проголошення) резолютивної частини протягом століть викликав значне наукове і практичне зацікавлення та став об'єктом значної кількості теорій та концепцій. Однією з найбільш відомих є теорія, викладена реалістами, основні постулати якої базуються на емоційних відчуттях інтуїції судді. Реалістичний погляд на судовий процес асоціюється з такими важливими юристами, як Олівер Венделл Холмс, Джозеф Бінгем, Джером Френк, Євген Ерліх і Карл Ллевеллін.

Реалісти стверджували, що судді визначають результат судової справи до того, як вирішують, чи ґрунтується рішення на встановленому юридичному принципі. Іншими словами, суддя розглядає представлені факти і вирішує, як він або вона буде судити, не аналізуючи спочатку прецеденти та законодавство [155, р. 154]. Після того, як суддя дійшов висновку, він або вона шукає існуючі принципи в судовій практиці або законодавстві, які підтримують цей висновок. Лише в унікальних випадках, коли такого принципу не можна знайти, суддя змінить свій висновок на той, який можна обґрунтувати. Реалісти категорично відкидають ідею про те, що “суддя починає з якогось правила або принципу права як своєї передумови, застосовує цю передумову до фактів і таким чином доходить до свого рішення”. Реалісти стверджують, що суддя шукає відповідну основу для письмової думки в праві та фактах лише після того, як визначився з власним висновком [144, р. 482]. Той факт, що суддя повинен бути неупередженим, не є достатнім, щоб стримати тенденції судді слідувати своїм людським упередженням при прийнятті рішення у справі. Видатний представник реалістичної концепції Джером Френк стверджував, що письмові думки суддів є не точним зображенням реальних мисленнєвих процесів, які відбуваються в мозку судді. Джером Френк заявляв, що рішення суддів не базуються на систематичному аналізі фактів і права, а скоріше на проникливому спалаху, який називається “судовим інтуїтивним відчуттям” [155, р. 212]. Американський суддя Хатчесон визначив процес виникнення судового інтуїтивного відчуття наступним чином: “... розмірковуючи над справою, (суддя) чекає на відчуття, інтуїтивний спалах розуміння, який створює зв'язок

між питанням та вирішенням і освітлює шлях у найтемнішій точці для судді” [166, р. 274]. На підтримку теорії Джерома Френка, суддя Хатчесон відверто зазначив, що “суддя насправді вирішує на основі почуттів, а не суджень, на основі інтуїтивного відчуття, а не раціональності, така раціональність з’являється лише у письмовому рішенні” [166, р. 275]. Так само, в листі до судді Канцлера Кента, суддя Хатчесон пояснив, що, як тільки він з’ясовував факти справи, він міг “побачити, де знаходиться справедливість”, а потім “сідати за пошук авторитетів... і хоча він іноді може відчувати незручність через технічне правило... майже завжди знаходив принципи, які відповідали його погляду на справу” [166, р. 276].

Мотивуючий імпульс, який веде суддю до його рішення, - це його “інтуїтивне відчуття того, що правильно чи неправильно в конкретній справі” [155, р. 81]. Як тільки це рішення прийнято, суддя використовує всі доступні засоби, щоб аргументувати своє рішення у власному розумі і витримати критику з боку колег. Судове інтуїтивне відчуття, за Джеромом Френком, є “сукупною реакцією на безліч стимулів, що пов’язані з упередженнями, стереотипами судді тощо” [155, р. 84]. Ця внутрішня реакція або “інтуїтивне відчуття”, яке переживають судді, створює емоційний імпульс, що формує основу для судового рішення. Суддя, слідуючи цьому емоційному імпульсу, потім вирішує, яке рішення є “правильним” у його власній свідомості. Твердження, що судді базують свої думки на власних уявленнях про те, що є “правильним” або “справедливим” щодо конкретного набору обставин, підтримується відмінностями рішень у схожих судових справах [155, р. 86].

Якщо взяти за основу припущення, що судді базують свої рішення на інтуїтивних передчуттях, тоді, як зазначив Джером Френк, “все, що викликає передчуття судді, робить закон” [155, р. 81]. Дослідники цієї концепції визнають центральну роль суддівського передчуття в ухваленні рішень, але розходяться в думках щодо елементів, що створюють це передчуття. Чарльз Г. Хейнс зазначав, що “судові рішення залежать від поглядів судді на державну політику і від особистості конкретного судді, який виносить рішення” [161, р. 101]. Зокрема,

соціальні, політичні, економічні та культурні рухи в поєднанні з індивідуальним темпераментом судді, його особистими імпульсами та життєвим досвідом створюють схильність, за якої певні судді ухвалюють певні рішення. На думку Чарльза Хейнса, факторами, які найімовірніше впливають на судові рішення, є:

- “прямі впливи”, що включають: юридичний та політичний досвід; політичні приналежності та погляди; інтелектуальні та темпераментні риси;
- “непрямі та віддалені впливи”, що включають юридичну та загальну освіту; сімейні та особисті зв’язки, включаючи рівень доходів та соціальний статус [161, р. 102].

Важливо, що Хейнс виключає формальні правила логіки, встановлені правові принципи та прецеденти як критичні фактори у процесі прийняття судових рішень. У своїй статті “Психологічне дослідження судової думки” Теодор Шредер гіпотетично стверджує, що “кожна судова думка обов’язково є виправданням кожного особистого імпульсу судді щодо ситуації, з якою він стикається, і характер цих імпульсів визначається життєвим досвідом судді, з усіма їхніми емоційними наслідками” [187, р. 89]. Ці схильності, з різним ступенем значущості, “несвідомо прикріплюються до свідомого розгляду кожної проблеми” [187, р. 89], з якою стикається суддя. Судову поведінку можна простежити “через ланцюг причинно-наслідкових зв’язків, що йдуть до раннього дитинства” [187, р. 89]. Дослідження аналітичної психології намагається виявити деякі з “потужних, але прихованих імпульсів, що керують діями суддів”, і доходить висновку, що “ніколи не може бути судді без схильностей (або упереджень)” [187, р. 89].

Теодор Шредер розглядає судові рішення як виправдання бажань судді. Ці виправдання, у свою чергу, є поверхневими проявами ланцюга впливів, що триває все життя. Такі впливи є мотиваційними факторами, на які суддя спирається при прийнятті рішення, навіть якщо вони не згадуються в рішенні. За словами Шредера, “структура суддівського передчуття не така очевидна, як юридичний досвід судді або його соціальний статус, але швидше глибокий

психологічний відбиток, який накладається на інтелект судді кожним життєвим досвідом” [187, р. 95].

Джером Френк визнає, що правила і принципи права, а також політичні, економічні та моральні упередження судді можуть створити суддівське передчуття. Однак він вважає ці ідеї поверхневими. Джером Френк стверджує, що “приховані, менш помітні риси, які є унікальними для конкретного судді, відповідальні за створення суддівського передчуття” [155, р. 93]. Ці унікальні ідіосинкразії - расова ворожість судді, його симпатії чи антипатії до певної групи чи особи, економічні та/або політичні упередження судді або навіть одиничний досвід чи спогад - “можуть впливати на початкове сприйняття суддею свідчень або на те, яку оцінку суддя надасть показанням свідка” [155, р. 94]. Джером Френк вказує, що простий кашель, акцент або жест адвоката чи свідка можуть викликати ці несвідомі упередження, які постійно діють і таким чином впливають на рішення судді. Крім того, свідомо потреба судді бути визнаним як хтось, хто не має упереджень проти певної групи або класу, може диктувати його рішення у конкретній справі. Джером Френк робить висновок, що “певні риси, схильності, упередження та звички конкретного судді часто визначатимуть, що він вважає законом” [155, р. 94].

Варто зазначити, що психологічні чинники впливають з ментальної структури. Людський інтелект є концептуальним і дискурсивним, але не може отримати чіткого і ясного знання про об'єкти, які він сприймає, лише виокремлюючи їх. Звідси випливає, що інтелектуальна операція, за допомогою якої особа думає про конкретний об'єкт, полягає в тому, щоб простежити зв'язки, які перетинаючись, визначають її місцезнаходження з більшою чи меншою точністю і таким чином дають іншим особам, за відсутності потрібних даних, знання про неї. Ось чому для того, щоб бути конституативним, право змушене розробляти категорії, яким відповідають загальні правила (якщо це не закони, то звичаї), і хоча воно може конкретизувати їх шляхом прийняття нових нормативних актів, воно ніколи не може сподіватися охопити однією нормою конкретну ситуацію і це породжує різні підходи до вирішення конкретних

ситуацій та мотивування рішень у них.

Категорія вмотивованості у логічно-доктринальному контексті.

На противагу раніше розглянутим теоріям та концептам, представники наукової школи формалістів стверджували, що кожна судова думка може бути розбита на три частини. Це рівняння складається з: правових норм, “R”; фактів справи, “F”; та рішення судді, “D”. Це представлено формулою $R \times F = D$ [136, р. 2]. Як вказує ця формула, рівняння формалістів цілком спирається на існування закону. Правова норма, встановлена прецедентом або законодавчою владою, є постійною частиною цього рівняння, що спрямовує рішення судді. Правило ретельно застосовується до справи після того, як суддя дослідить і визначить відповідні факти. Формалістська теорія, таким чином, покладається на всебічне охоплення як загального, так і статутного права, а також на здатність судді точно визначити правову норму, яка підлягає застосуванню, при винесенні рішення. Оскільки рішення є результатом застосування математичної формули, то це рішення повинно бути аналогічним, якщо б справа розглядалася іншим суддею, використовуючи ту ж формулу за аналогічних обставин.

Формалісти також покладаються на існування і встановлення фактичних обставин спору перед судом. Припускається, що цей процес аналізу фактів і доказів “досягається шляхом прямого та бездоганного дедуктивного міркування” [136, р. 27]. Цей підхід не передбачає і не компенсує судові недоліки або унікальні фактичні ситуації, які можуть не бути охоплені конкретним правовим правилом. Цей процес передбачає, що факти і право дійсно піддаються ідеальному розбору і не переплітаються. Формалістська теорія стверджує, що як тільки факти визначені, суддя знайде відповідну правову норму і тоді прийме правильне рішення.

Формалісти вважають, що судові рішення є продуктом двох фіксованих елементів: фактів і правової норми. Рішення судді є результатом додавання цих двох елементів; воно, таким чином, часто передбачуване. На противагу цьому інші науковці (представники реалістичної наукової школи) стверджують, що формалістська теорія є лише “приємною інтелектуальною грою” [155, р. 89], в

яку може грати лише той, хто знає як факти, так і правові норми, застосовні до конкретної справи. Реалісти розглядають формалізм як спробу об'єктивно проаналізувати те, що не піддається аналізу. Відповідно до математичної формули формалістів, рішення є продуктом фактів і правової норми. Реалісти відкидають цю теорію судової інтерпретації, базуючись на їхньому аргументі, що жоден з компонентів цієї формули - ані факти, ані правова норма - не є основними факторами судового рішення. Реалісти насамперед стверджують, що фактичні обставини судового процесу недоступні до судового розгляду. Більш важливо, “для судових цілей, (факти) - це не те, що насправді сталося між сторонами, а те, що суд вважає, що сталося” [136, р. 17]. Для того, щоб передбачити результат рішення (припускаючи, що існує фіксована і застосовна правова норма), реалісти стверджують, що необхідно знати “що суддя здогадається з суперечливих доказів, наданих йому через тривалий період часу після подій, що фактично призвели до судового процесу” [155, р. 90]. Реалісти вважають, що судді, як і всі люди, мають різні і часто неточні оцінки того, як події фактично відбувалися у спірній справі. Формалісти, однак, приймають як належне, що фактичні обставини виявляться з суперечливих свідчень сторін і будуть точно відображені в незалежній інтерпретації судді. Реалісти стверджують, що хоча сприйняття фактів суддею може бути не таким викривленим, як у присяжних, судді, будучи людьми, здатні на помилкові оцінки фактичних питань. Відповідно, реалісти вважають, що факти судового процесу не є фіксованими змінними; швидше, вони є невідомим елементом, який не можна точно передбачити. Таким чином, факти конкретної справи не є основним елементом рішення судді. Наступна суперечливість формалістської теорії полягає в тому, що правова норма диктує результат судового процесу. Як стверджують реалісти, правова норма (припускаючи, що вона існує) може бути проігнорована або замінена на розсуд судді, і тому вона є ілюзорною. Для реалістів суддівське передчуття є основою рішення судді, а не правовий прецедент. Реалісти пропонують свою формулу, $S \times P = D$: суддівське передчуття або стимул, “S”, помножений на особистість судді, “P”, дорівнює

рішенню, “D” [155, р. 90]. Таким чином, реалісти стверджують, що ані факти, ані правова норма не є значущими основами для судових рішень. Замість цього, особистість судді у поєднанні з різними зовнішніми факторами в кінцевому підсумку відповідають за судові рішення.

Концепція реалістів пропонує багато точних і корисних поглядів щодо процесу прийняття судових рішень. Серед цих поглядів є здатність реалістів зображувати суддю як людину, а не як особу, позбавлену всіх емоцій. Крім того, реалісти вважають, що багато юристів дійсно формують правові аргументи після того, як вони визначили, як буде вирішена справа. Ідея реалістів про те, що факти і закон не є фіксованими змінними, а підлягають багат шаровій інтерпретації окремими особами, також є інтуїтивно зрозумілою. Нарешті, визнання того, що схожі справи часто отримують різні результати в залежності від судді, що головує, безумовно, є правильним. Однак реалісти схильні говорити в крайніх виразах і, як наслідок, відкидають ідею, що деякі судді можуть вирішувати справи одним способом, тоді як інші можуть робити це зовсім інакше. Більше того, реалісти не враховують суддю, який може застосовувати обидва методи прийняття рішень. Реалісти також зменшують роль правової норми. Той факт, що правові норми не завжди визначають рішення у справах, не означає, що ці норми не мають значного, часто вирішального, впливу під час процесу прийняття рішень. Реалісти, які мінімізують цей вплив, часто зображуються як реакціонери, які відчувають себе зрадженими, коли дізнаються, що традиційна теорія правового детермінізму часто є хибною. Ця група тоді “реагує у протилежну крайність наївного небажання визнавати менш абсолютні теорії” [149, р. 833].

Необхідно не тільки знати різні види психологічного тиску, що діє несвідомо на суддю, але також і правову норму, що існує в конкретному спорі. Якщо відома правова норма з певного питання, можливість точного прогнозування результату значно збільшується. Реалісти ігнорують той факт, що в багатьох справах результат безпосередньо визначається правовою нормою без втручання судового розсуду. Наприклад, у юрисдикції, де для підтвердження

заповіту потрібні підписи двох свідків, але заповіт має підпис лише одного свідка, мало шансів, що документ буде визнаний дійсним, якщо застосовувати чітке законодавство. Реалісти схильні нехтувати такими типами справ, частково тому, що там, де правило не залишає сумнівів щодо результату справи, вона не часто оспорується [149, р. 847].

Реалісти стверджують, що судді доходять до своїх рішень через судове передчуття. Після цього суддя створює аргумент, щоб підтримати своє рішення. Можливо, хоча й мало ймовірно, що суддя з значним юридичним досвідом може передбачити результат справи на основі особистих знань закону, не застосовуючи свідомо певну норму. Реалісти тоді заявляють, що різні результати фактологічно схожих справ доводять, що судді не ґрунтують свої рішення лише на законі. Ця концепція не означає, що один з результатів є неправильним; це лише означає, що один з юристів міг не досягти найкращого можливого результату.

Реалісти стверджують, що судді не обмежені правовими нормами, але мають абсолютний розсуд при постановленні судового рішення. Однак, судовий розсуд обмежений нескінченною кількістю законодавчих норм та авторитетних прецедентів, які рідко ігноруються суддею. Той факт, що судді використовують свій розсуд при вирішенні спору, не означає, що процес прийняття рішень є упередженим, або що рішення не відповідають правовій нормі.

Через призму логіки базовим правилом є те, що вмотивованість як характеристика повинна приймати форму низки силогізмів, які через довгий ряд проміжних позицій співвіднесли один або кілька констатованих фактів під одну або кілька правових норм [194, р. 389]. Труднощі можуть полягати лише, з одного боку, у встановленні фактів на основі документів або свідчень, наданих сторонами, і, з іншого боку, коли ці факти не повністю відповідають категоріям, передбаченим правовими нормами. Тому наступним завданням під час мотивування є виявлення норм, неявно встановлених законодавцем, шляхом вивчення його наміру, або загальних принципів (засад) за допомогою теорій, ретельно вибудованих на основі текстів. Така концепція найкраще

підтверджується, коли норма абсолютно чітка, і коли факти справи самі по собі точно вписуються в рамки категорії, передбаченої цією нормою, так що робота судді стає типовою (шаблонною). Але навіть тоді вона не враховує серйозних труднощів, які виникають через взаємопроникнення питання факту та питання права: це проблема кваліфікації фактів, важливість якої стає особливо очевидною, коли категорія визначається дуже загальним поняттям, таким як вина, форс-мажор, випадкова подія або крайня необхідність [182, р. 408]. Ця проблема полягає в тому, що правова норма втручається не лише після встановлення фактів для вирішення, як їх застосувати, але й спочатку задає канву аналізу, якому потрібно піддати ці факти, щоб вирішити, чи вони підлягають її застосуванню. Недостатність формалістичної концепції судового міркування стає ще більш очевидною, коли сенс норм, яка визначає правило, є неясним або двозначним, коли її суворе застосування призвело б до очевидно несправедливих наслідків, або нарешті, коли, через складність фактів у справі та розбіжності, що виникають у законодавстві через різноманітність предметів, які воно охоплює, та обставин, за яких були розроблені відповідні нормативні акти, справа потрапляє у сферу дії суперечливих норм, між якими вибір не можна здійснити лише на основі технічних критеріїв. Труднощі досягають свого апогею, коли немає норм, які прямо або опосередковано стосуються фактів справи, тобто щоразу, коли судді повинні втрутитися в нові ситуації [191]. Безсумнівно, поняття, які визначають категорії, і загальні правила, що регулюють ці категорії можуть виходити за межі того, що передбачали їх автори; але важливо, що при правозастосуванні не можуть бути спотворені або змінені факти, або категорії, до яких вони належать.

З моменту, коли судді не мають можливості прямо використати норми, встановлені законодавцем а, отже, змушені вирішувати всі суперечливі питання, що виникають в процесі розгляду справи, мотивування їхніх рішень неминуче потребує застосування норм, їх адаптації і формування судження на їх основі.

Вмотивованість судового рішення повинна відобразити той факт, що рішення у справі є єдиним рішенням, яке повинно було бути прийняте

відповідно до закону та оцінки доказів, яка була здійснена [168, р. 115]. Ідея єдиного рішення спричиняє ряд проблемних питань, які необхідно вирішити, але концепції застосування права і правової держави виражають цю ідею чітко. Власне незгода сторін із винесеним рішенням і є причиною, яка сприяє появі інституту перегляду судових рішень. Правова аргументація також базується на праксеологічних цінностях. З одного боку, вона заохочує суддю до якісної роботи, реалізації обов'язку належної підготовки мотивувальної частини рішення. З іншого боку, правова аргументація є важливою для зацікавлених сторін, таких як сторони судового розгляду, інші суди, громадськість та наукове середовище. Найбільш важливим видається вплив правової аргументації на сторони. Якщо вона якісно зроблена, вона мінімізує ризик оскарження. Якщо апеляція подається, викладення мотивів полегшує роботу суду апеляційної інстанції. Хороше вмотивування може скоротити тривалість судового розгляду, скоротити час, необхідний для ухвалення рішення, яке має силу *res judicata*, та полегшити роботу вищих судових інстанцій.

Правова мотивація конкретного рішення у конкретній справі визначається законом. Це є очевидним, коли суди обґрунтовують свої рішення у спосіб, передбачений законом. Потрібні спеціальні дослідження, щоб визначити, якою мірою конкретні підстави відповідають правовим нормам. Однак можна стверджувати, що у рішеннях судів конкретні правові мотиви відповідають обов'язковим правилам.

Теоретична схема конкретно-правової аргументації містить перелік елементів, які можуть міститися в ній. Їх кількість залежить від особливостей конкретної справи, аргументації та компетенції суду, який вирішує справу. Відповідно до моделі судового правозастосування, перелік елементів, які мають бути відображені у мотивувальній частині є наступним:

- обґрунтованість застосованих норм, особливо після змін у правовому регулюванні (з моменту виникнення ситуації до моменту судового розгляду), а також у випадках колізії норм;
- тлумачення застосованих норм, особливо, коли сторона заперечує “пряме

значення” тексту норми з метою оцінки і вибору інтерпретаційних орієнтирів;

- аналіз фактичних даних справи (оцінка доказів) на засадах перевірки їх на предмет належності, допустимості, достовірності;
- правова кваліфікація фактичних обставин, яка суворо пов'язана з інтерпретацією;
- визначення правових наслідків доведених фактів.

Поняття та значення вмотивованості

Роль і значення мотивації були майстерно описані французьким науковцем Ернестом Файє у його класичному трактаті про касаційний суд. Він визначає роль вмотивованості через обов'язок судді мотивувати судові рішення, що є найціннішою гарантією для учасників судового процесу. Така гарантія, на його думку, захищає від свавілля, надає учасникам докази того, що їхні звернення їхні аргументи були серйозно розглянуті і в той же час, вона не дає судді можливості уникнути перегляду рішення за наявності відповідних обставин [154, р. 106].

У своїй статті інший науковець Тоні Совель стверджує, що мотивувати рішення - це означає висловити причини його прийняття, а мотивування рішення - це аргументація суджень, яка є “спробою переконання” та закінчує свою тезу наступним: “добре сформульовані мотиви повинні достовірно інформувати нас про всі операції розуму, які привели суддю до рішення, яке він прийняв. Вони є найкращою, найвищою гарантією, оскільки вони захищають суддю від будь-яких міркувань, які можуть прийти йому в голову, так і від будь-якого тиску, який може бути здійснений на нього” [186, р. 50]. Цей перехід від суб'єктивного, від того, що переконує одного суб'єкта, до об'єктивного, до того, що має переконувати всіх інших, є значним кроком вперед у процесі прийняття рішень та формуванні юридичних документів. Об'єктивне, яке повинно переконати всіх інших, дуже схоже на декартівську лінію мислення [192, р. 390]. Але існує ціла низка причин, через які не вдається транспонувати декартівську методологію на процес мотивування судових рішень із

зазначенням “всіх операцій розуму, які привели суддю до прийнятого ним рішення”. Простий опис операцій розуму судді не обов'язково забезпечує належну вмотивованість, яка б переконала сторони та громадськість в обґрунтованості рішення [5, р. 69].

Вмотивоване судове рішення є гарантією дотримання прав для учасників судового провадження. Це прагматичний аргумент, який підтверджує, що рішення є обґрунтованим та немає підстав для його перегляду. Належна вмотивованість судового рішення має очевидну праксеологічну цінність: вона скорочує розгляд справи, мінімізуючи ризики перегляду судового рішення у вищій судовій інстанції. Існує сприятливий баланс між часом необхідним для належного вмотивування, та часом “втраченим” під час процедури оскарження у вищих судових інстанціях. Саме аргументаційний аспект стає вирішальним для виконання вмотивованістю своєї функції в цій ситуації.

Вмотивованість є надзвичайно важливою, коли існують окремі думки суддів при постановленні судового рішення у конкретній справі. Інститут окремої думки викликає труднощі з точки зору теорії та ідеології судочинства [198, р. 21]. Достатньо, однак, зазначити, що якщо проголошення окремої думки не є допоміжним процедурним елементом, то таке проголошення не вважається внутрішньою справою суду, і сторони повинні бути проінформовані про це в письмовій формі. Беручи до уваги те, що окрема думка завжди має бути вмотивованою, видається розумним вимагати, щоб рішення більшості також було вмотивованим. Юридична аргументація у випадку окремої думки підтримується тим, що рішення більшості має бути вмотивованим, коли серед суддів існують протилежні думки.

Вмотивованість рішення актуалізується тоді, коли рішення оскаржується однією зі сторін процесу. Це стосується ситуацій, коли сторона оскаржує рішення прийняте щодо неї в конкретній справі. Обов'язок обґрунтувати рішення в такій ситуації ґрунтується на наступних потребах: апеляційному суду легше переглянути справу, маючи мотивацію оскаржуваного рішення.

І насамкінець, вмотивованість є необхідною, коли рішення стосується справи, що має особливе значення з точки зору суспільного резонансу та інститутів чинного права. У цьому випадку належна вмотивованість підкреслює цю важливість, вимагаючи від суду сформулювати аргументи на підтримку прийнятого рішення. Це є способом стимулювання ухвалення рішення більш виваженим чином.

Якщо враховувати той факт, що мотивувальна частина адресована громадськості, то вона також хотіла б, щоб тлумачення закону суддею було таким, що найбільшою мірою відповідає як законодавчим, так і суспільним інтересам. Найчастіше суддя реалізує свої повноваження не стільки через чітке тлумачення закону, скільки через те, як він характеризує факти. У цьому відношенні суддя може діяти на власний розсуд, але він не може здійснювати свої повноваження свавільно.

Реалізація владних повноважень у праві завжди передбачає можливість розумного вибору між кількома рішеннями. Це нормально для будь-якого органу, який має певні повноваження, здійснювати їх відповідно до свого найкращого судження, але за умови, що він не здійснює їх у необґрунтований, а отже, неприйнятний спосіб. Існують межі, які не можна перевищувати - зловживання або неправомірне використання повноважень, за яке суддя повинен застосувати санкцію. Вмотивованість судового рішення вимагає відповідності критеріям, які є менш юридичними, ніж соціологічними: не вмотивованим є те, чого не може прийняти громадська думка, те, що, на її думку, явно не відповідає ситуації, що склалася, або суперечить справедливості.

У спільноті науковців та професіоналів у сфері права (суддів) можна зустріти чимало підходів до визначення поняття “вмотивованості”, співвідношення його з іншими характеристиками судового рішення та принципами правосуддя. Так, Я. О. Берназюк під умотивованістю розуміє “повне і всебічне відображення в рішенні суду мотивів, якими він керувався при ухваленні свого рішення, при оцінюванні доказів для встановлення наявності або відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підґрунтя своїх

вимог і заперечень, із зазначенням, чому певні докази були взяті до уваги або відхилені, й віддзеркалення мотивів щодо позиції суду при застосуванні норм матеріального і процесуального права” [9]. В. Г. Пожар вважає, що “вмотивованість посилює обґрунтованість рішення, надає йому внутрішню і зовнішню переконливість, полегшує розуміння учасниками провадження суті прийнятого рішення і тим самим забезпечує реальне здійснення їх права на захист проти неправосудних судових рішень” [60, с. 299]. Д. Л. Черкез у процесі свого дослідження встановив, що “міркування суду як результат оцінки доказів, як і сам правозастосовчий процес, складають зміст мотивувальної частини рішення суду та наведених судом мотивів” [124, с. 193]. В. В. Григор’єва, О. В. Авдєєв стверджують, що “мотивування як структурний елемент рішення не може бути зведене лише до форми процесуального рішення, воно одночасно є й характеристикою його змісту, немовби пов’язуючи правові висновки суддів із встановленими в судовому розгляді фактами, які свідчать про наявність чи відсутність обставин, що входять до предмета доказування у справі. Мотивування однаковою мірою характеризує відповідність форми рішення закону і правосудності висновків, до яких суд дійшов у результаті розгляду цієї справи” [25, с. 304]. Мудрицька К. О. відмежовуючи вимогу вмотивованості від суміжних вимог, які ставляться до судових рішень, акцентує увагу на тому, що “мотивація судового рішення демонструє, що:

- аргументи з доводами, міркуваннями сторін та/або учасників судового процесу належним чином оцінені судом, враховані або відхилено з обов’язковим зазначенням таких мотивів;
- всі докази, зібрані у справі (судом або представлені сторонами у справі), отримали відповідну правову оцінку, з наданням обґрунтування прийняття та/або відхилення кожного доказу;
- з урахуванням двох попередніх пунктів, норми права, що регулюють спірні правовідносини, також повинні бути зазначені з обґрунтуванням чому в конкретному спорі слід застосовувати саме такі правові норми” [55, с. 192].

Деякі науковці вважають, що при аналізі вимоги вмотивованості рішення суду перш за все треба виходити з природи судової влади, статусу суддів і інтерпретації рішення суду як акта правосуддя та як процесуального документа. Це дозволяє вийти за межі розуміння вмотивованості рішення суду лише як наявності в ньому мотивувальної частини, і при аналізі вмотивованості виходити із сутності такого рішення й такої його визначальної характеристики, як правосудність [123, с. 223]. Сьогодні судді сприймаються як носії влади, а не як “уста, що промовляють слова закону”, бо, хоча вони і пов'язані приписами закону, вони мають свободу вибору: вони роблять вибір, продиктований не лише нормами права, але й правилами процедури, шукаючи рішення, яке найкраще відповідає ситуації. Неминуче, що їхній вибір залежатиме від ціннісних суджень. Як носій влади в демократичній системі, суддя повинен звітувати про те, як він її використовує, пояснюючи причини, що і знаходить своє відображення у мотивувальній частині судових рішень. Вимоги до вмотивованості варіюються залежно від аудиторії, якій вона адресована, та повноважень, які покладаються на кожного суддю. Вмотивованість адаптується до аудиторії, яку вона має на меті переконати, її вимог з точки зору права та справедливості, а також уявлення, яке вона формує про роль та повноваження судді в правовій системі. Оскільки ця концепція змінюється залежно від часу, країни та панівної ідеології, об'єктивної істини в цьому питанні немає, а є лише спроба пристосувати її до тієї чи іншої ситуації.

Вмотивованість судових рішень судів нижчих інстанцій спрямована на учасників провадження, суспільство загалом, але також і на суди вищих інстанцій, які можуть скасувати їхнє рішення у разі подання апеляційної чи касаційної скарги. Суди вищих інстанцій зацікавлені в уніфікації судової практики та забезпеченні справедливого судового розгляду та намагаються переконати суди та громадськість, що рішення, яке вони пропонують, найбільше відповідає чинному законодавству і найкраще підходить для вирішення конкретних правових проблем, які виникли. Ця подвійна мета вмотивованості, спрямована на узгодження правової визначеності зі

справедливістю та суспільними інтересами та вказує на те, що більшість правових проблем вирішуються не просто констатацією закону, а компромісом, який є результатом зусиль, спрямованих на те, щоб обґрунтувати різні цінності, які необхідно захистити. Більше того, часто саме пошук цього збалансованого рішення, яке має бути здатним зберігати свої якості в майбутньому і слугувати прецедентом, буде керувати суддями при складанні як резолютивної частини, так і мотивувальної частини судового рішення. Мотивування судового рішення означає його обґрунтування, а не безособову демонстрацію. Це означає переконати аудиторію, яку попередньо необхідно чітко визначити, що рішення відповідає їхнім вимогам. Але ці вимоги можуть варіюватися залежно від аудиторії: іноді вони є суто формальними і юридичними, іноді вони стосуються наслідків: мета полягає в тому, щоб показати, що наслідки є доречними, справедливими, розумними і прийнятними. Найчастіше вони стосуються обох аспектів, узгоджуючи вимоги закону, характеристику фактичних обставин з розумінням наслідків.

Отже, вмотивованість судового рішення є багатоаспектною категорією, для розуміння якої необхідно співвідносити підходи з різних галузей знань, зокрема психології, логіки, соціології. Вмотивованість судового рішення є правовою категорією, яка одночасно є вимогою до акта судової влади та продуктом мисленнєвих операцій на основі переконання та цінностей судді, суддівського передчуття та інших чинників. Вмотивованість судового рішення має вагоме значення, адже є гарантією дотримання прав для учасників судового провадження, підтверджує обґрунтованість рішення та відсутність підстав для його перегляду, скорочення строків вирішення справ.

1.2. Генезис вимоги вмотивованості судового рішення

Аналіз історичних аспектів вмотивованості судових рішень для періоду до XIX століття не може бути надто детальним, принаймні для більшості європейських країн: судді в цих країнах довгий період часу уникали мотивування своїх рішень і тогочасні нормативно-правові акти їх до цього не

зобов'язували. Окрім дослідження власне вмотивованості судових рішень, важливо також встановити цінності, відповідно до яких здійснювалося правосуддя, і в якій мірі судді брали участь у формуванні права або могли змінювати його чи впливати на його норми. Історія правових систем свідчить про еволюцію судових процедур та їх сприйняття.

Обов'язок мотивувати рішення з'явився відносно недавно, а короткий огляд історії вмотивованості судового рішення допомагає проаналізувати значення та обсяг наведення мотивів у судовому рішенні для забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Одна з основних причин відсутності вимоги вмотивованості протягом тривалого періоду часу полягала у привілейованому статусі суддів, яких вважали кваліфікованими голосами звичаю або представниками суверена, джерела усякої справедливості.

Найбільш екстремальний випадок відсутності мотивування зустрічається в ордалії, де для вирішення спорів звертаються до Божого суду. “Судді, - пише Джон Гіліссен, - схоже, вдавалися до нього лише у випадку труднощів у доведенні фактів або труднощів у доведенні права, тобто коли вони не знали, яку правову норму застосувати” [158, р. 205]. У цьому випадку вимога вмотивованості не тільки не виражалася чітко, але й не була відома самим суддям, які покладаються на Бога у здійсненні правосуддя. Це знаковий випадок, який має більше спільного з релігією, ніж з правом, але є народною формою правосуддя, кінцевою метою якого є встановлення справедливості.

Після потрясінь великих вторгнень та падіння Західної Римської імперії, звичай став основним джерелом права, особливо, але не виключно, в регіонах, де германський елемент переважав над більш-менш романізованим населенням. Звичай розглядався як сукупність традиційних правил, здебільшого незмінних. Будь-яке питання, будь-який спір мав вирішуватися, звертаючись до цих шанованих правових норм. Завдання судді полягало в тому, щоб “знайти” право в результаті процедури, якою він керував і у результаті якої формувався вирок, що підлягав затвердженню зборами вільних чоловіків. Правосуддя здійснювалося в межах зборів вільних чоловіків регіону колегією асесорів, які,

починаючи з Карла Великого, ставали постійними, а отже, професійними. Ця колегія, під головуванням графа або його заступника та під контролем зборів, мала виявити правило (звичай), що підлягало застосуванню. Цей тип суду пережив феодальну епоху; кількість колегій навіть множилися, кожен сеньйор прагнув мати свою власну юрисдикцію. Обов'язкова присутність на зборах вже не була привілеєм вільних чоловіків, а визнанням сеньйоріальної влади з боку тих, хто їй підкорявся. Збори більше не брали участі у процесі схвалення чи не схвалення рішення; вони надавали йому необхідну гласність. На кожному етапі процедури рішення приймалися судовою колегією за вимогою представника сеньйора, включно з остаточним рішенням. Члени колегії мали лише повноваження визначати звичаєве право, яке підходить до конкретного випадку [157, р. 398]. Вони, за принципом, не мали жодної влади, створювати нову правову норму. Обставини довго залишалися несприятливими для збільшення ролі суддів у формуванні права. Звернення до ірраціональних доказів мало сприяло розвитку правового мислення; в крайньому випадку вирішення правової суперечки могло залежати від результату судових дебатів. Стабільність владних структур, і особливо збереження виключно сільської економіки, яка знала лише обмежений обмін, не створювала нових проблем і, отже, не стимулювала творчість судді та необхідність вмотивовувати рішення.

Нарешті, з занепадом і майже зникненням центральної влади в значній частині Західної Європи з IX століття відбулося ослаблення судової влади. У конфліктах між “могутніми” сеньйорами, компромісні рішення (через переговори тощо) мали перевагу над суворим застосуванням правової норми (звичаю) через відсутність влади, здатної забезпечити виконання судового рішення [157, р. 399]. І все ж, саме в феодальну епоху через роздробленість влади посилюється різноманітність звичаїв. Оскільки по відношенню до осіб, підлеглих владі сеньйора, судові рішення мали авторитет. У межах кожної з сеньйорій судові ради дотримувалися звичаїв, які раніше регулювали правовідносини у межах більш обширної території або населення з однаковим етнічним походженням, але визначаючи їх, застосовуючи з неминучими

варіантами. Тільки пам'ять суддів дійсно зберігала звичай у час, коли писемність, принаймні на рівні місцевих юрисдикцій, зникла. Ця поступова диверсифікація звичаєвого права є першою ознакою ілюзорності суворого застосування принципу про те, що суддя не може створити правило, яке він застосовує самостійно.

Роль судді у формуванні права стане ще більш очевидною з появою нових умов життя та формуванням феодального права. Вже з IX століття формується звичай, або точніше кілька звичаїв; зокрема, у зв'язку зі спорами, що виникають із феодально-васального договору, судді, тобто васали, які “здійснюють” феодальний суд свого сеньйора, визначають ці звичаєві правила [159, р. 114].

На зростання ролі і значення правосуддя значний вплив спричинив розвиток торговельних відносин та зростання значення міст. Ці зміни традиційних умов життя викликали велику кількість нових проблем та ситуацій, які звичаєві норми не могли врегулювати належним чином. Міщани усвідомили специфічність своїх потреб: одним з перших привілеїв, за який вони боролися, було право бути підсудними окремому суду, де судді мали походити з їхнього середовища. Ці судді виконували не виключно функції судді, але й, зазвичай, отримували ширші повноваження, які робили їх офіційними представниками міської громади, відповідальними за її управління. Вони “визначали” право, без чіткого розмежування між судовою функцією та репрезентацією нормотворчої влади. Це часто відбувалося під час вирішення спору, який виник у контексті нової і важливої проблеми, або існувала невизначеність щодо норми, яка повинна бути дотримана, або були зловживання, викликані певними практиками. Тоді судді здійснювали вирішення конкретної справи як правило для майбутнього шляхом винесення “регламентних постанов”. Це повноваження щодо вирішення спору шляхом створення нового правила поведінки проявлялося переважно у сферах, де нові чинники мали найбільш прямий вплив: політичні та адміністративні інститути, оподаткування, організація економіки; також процедурні питання. Проте судді залишаються зобов'язаними знаходити у звичаях правила для застосування. Тому, навіть якщо

судді стверджували, що застосовують лише звичай як єдине джерело традиційно дійсного права, вони змушені за необхідністю адаптувати, доповнювати, або навіть змінювати його. Під застосуванням звичаю судді, які його тлумачать, часто нав'язували рішення, до якого вони дійшли в результаті міркувань на основі визнаних принципів звичаєвого права [174, р. 6].

У останні століття середньовіччя центральна влада зміцнилася в кількох королівствах і князівствах Західної Європи, особливо в Англії та Франції. Суверен знову став здатним забезпечувати дотримання своїх довгоочікуваних прерогатив. Оскільки підтримання порядку і миру було важливим для верховенства центральної влади, особлива увага приділялася королівському правосуддю. Король розглядався як джерело всього правосуддя, як головний охоронець права (тобто звичаїв). Він здійснював правосуддя, оточений своїм двором; розширення судової діяльності цього двору, що йшло паралельно з фактичним зростанням королівської влади, призводило до спеціалізації однієї з секцій двору, яка швидко ставала автономною юрисдикцією [142, р. 26]. В Англії королівські суди поступово витіснили звичаєві юрисдикції у всіх важливих справах; а у Франції Парламент утвердився здебільшого через запровадження концепції апеляції і став судом останньої інстанції. Аналогічне явище відповідає зміцненню центральної влади Церкви: починаючи з XIV століття, Римська Рота здійснювала правосуддя від імені Папи. Подібний розвиток спостерігався і в більшості великих князівств: поява Ради, яка здійснювала правосуддя від імені князя, зокрема з апеляційною інстанцією. Необхідно особливо підкреслити появу судів апеляційної інстанції тому, що роль суддів у формуванні права там набагато важливішою, ніж у судах нижчих інстанцій, про які йшлося раніше. І це з двох причин. По-перше, через роль цих юрисдикцій в уніфікації права, чи то шляхом апеляції, як у континентальній Європі, чи шляхом розширення прямої компетенції суддів, як в Англії. По-друге, також тому, що ці судді представляли королівську або князівську владу, а це прямим чином посилювало вимогу вмотивованості судових рішень. Проте, ці судді не могли виносити рішення довільно, так само, як і сам суверен.

Вони традиційно були зобов'язані дотримуватися звичаїв та привілеїв підданих. Правові норми уточнювали обмеження повноважень суддів, що походили із божественного закону, природного закону тощо. Ці королівські чи князівські юрисдикції, однак, користувалися великою автономією у формулюванні правових норм. Нова правозастосовча процедура формується у цих юрисдикціях на основі судових прецедентів. Між процедурними і матеріальними нормами розрізнення не було чітким: саме через це поступово утверджується роль судової практики як автономного джерела права. Деякі французькі тексти кінця XIV століття прямо визнають за королівськими судами правотворчу роль і навіть ставлять судову практику вище за звичай, оскільки судові рішення можуть підтвердити або “виправити” звичаєву норму: король може реформувати “погані” звичаї [159, р. 15].

Тексти Кодексу Юстиніана зобов'язували суддю засновувати своє рішення на законах, до яких прирівнювалися рішення, винесені особисто імператором, що були обов'язковими у всіх аналогічних випадках. Суддя не міг самостійно створювати правову норму; він, у принципі, не міг створювати та слідувати прецедентам: *non exemplis, sed legibus iudicandum est* (судити слід не за прикладами, а за законами). Однак у випадку прогалини в законі, текст Дигестів дозволяв судді використовувати звичай, а також авторитетне рішення, яке завжди підтримувалося постійною судовою практикою (*rerum perpetue similiter iudicatarum auctoritatem*). Судовий прецедент також міг служити для встановлення звичаю: за словами Ульпіана, слід враховувати в цьому відношенні визнання звичаєвої норми попереднім протилежним рішенням [159, р. 110].

Починаючи з XII століття, глосатори та постглосатори перейняли ці принципи. Вони надавали судді обмежену роль у формулюванні правових норм: судові прецеденти самі по собі не мали жодного авторитету в цьому відношенні. Виняток передбачався для рішень, винесених особисто імператором та застосовувався до рідкісних рішень імператорів Священної Римської імперії та до рішень Папи Римського. Враховуючи важливість звичаю як джерела права в

Середньовіччі, романісти та каноністи особливо зосереджували увагу на зв'язках між судовими прецедентами та звичаєм: відповідно до наведених вище принципів, вони враховували як прецедент, і навіть одне попереднє протилежне рішення, як достатній доказ звичаєвої норми [173, р. 174]. Ця цінність судового рішення як підтвердження звичаю посилювалася ознакою публічного проголошення. Суддя був уповноважений визнавати загальновідомою звичаєву норму, на яку посилялася сторона у процесі: у цьому випадку існування норми не потребувало доказів [164, р. 137]. Прецедент міг бути спрямований на підтримку загальновідомої звичаєвої норми. Таким чином, судова практика не визнавалася як пряме джерело позитивного права. Поняття справедливості відігравало у цьому важливу роль. Правосуддя - це прагнення людини до справедливості, заснованої на божественній природі. Воно виражається у праві, яке має авторитет тільки в тій мірі, в якій воно виражає справедливість [178, р. 92]. У глосаторів існували дві тенденції щодо повноважень судді у питанні тлумачення. Для одних ці повноваження широкі: єдина мета - досягнення справедливості, незалежно від форми правил. Для інших, і це тенденція, яка переважала, тлумачення може базуватися тільки на законі: лише писана справедливість, тобто загальні принципи, що містяться у текстах *Corpus Iuris Civilis*, можуть бути застосовані щодо конкретного права, яке він може таким чином обмежити або розширити. Лише король мав повноваження висловлювати неписану справедливість і формулювати її у правову норму; суддя міг звертатися до неї тільки у разі прогалини у позитивному праві.

Коли судді необхідно тлумачити закон, він повинен перш за все враховувати намір законодавця. Якщо він не виражений, інтерпретатор (суддя) повинен прагнути виявити *ratio legis*. Постглосатори підкреслюють важливість останньої, за якою терміни закону мають тенденцію зникати. Більше, ніж їх попередники, вони прагнуть надати, завдяки римському праву, відповіді на проблеми свого часу [146, р. 22]. Якщо *ratio legis* не згадується у законі, інтерпретатор повинен шукати намір, який законодавець повинен був розумно мати, причину закону, яку можна припустити: закон повинен був охоплювати

все, що відповідає аналогічній причині, хоча це прямо не було виражено в законі [147, р. 22]. Судді мали тенденцію покладатися на “професорське” тлумачення, принаймні, коли йшлося про обґрунтування рішення на основі текстів наукового права. До XVI століття *communis opinio doctorum* надавало їм майже обов'язкові тлумачення.

З огляду на обмежені повноваження судді у визначенні застосовної правової норми, поставало питання, чи зобов'язані автори судового рішення вказувати юридичні підстави для його прийняття. У класичній системі формулярного процесу проблема не виникала через подвійну інстанцію - *in jure* та *in iudicio*. Якщо спір, що підлягає вирішенню, не міг бути точно пов'язаний з конкретною нормою, претор розробляв “формулу”, що описувала факти, зазначала відповідні вимоги сторін і визначала два можливі рішення. Ця формула, будучи прийнятою сторонами, дозволяла судді (непрофесіоналу) вибрати одне з рішень залежно від наданих сторонами доказів. У цій системі юридичне мотивування є роботою претора на початку процесу, а не судді [137, р. 273].

У процедурі *extra ordinem* пізньої Римської імперії, яка замінила формулярний процес і стала основою для римсько-канонічного процесу, суддя ставав службовцем, який отримував свої повноваження від імператора. На нього накладаються обов'язок застосовувати джерела позитивного права під час постановлення рішення, але він не зобов'язаний мотивувати його ні в частині застосування права, ні в частині оцінки доказів. Лише дуже рідко у текстах *Corpus Iuris Civilis* можна знайти натяки на вмотивованість певних рішень, і то якщо рішення документувалося.

Якщо середньовічна доктрина, як ми бачили, мало відступала від текстів, зібраних у *Corpus Iuris Civilis* щодо ролі судді у формулюванні права, та ж обставина пояснювала незначне зацікавлення юристів проблемою вмотивованості вироків. Жоден глос Дигесту не спонукає їх розглядати цю проблему загалом. У глосі до D. XI, 6, 1, Аккурс розглядає необхідність судді мотивувати своє рішення лише у випадку, коли він відхиляє позивача, який

помилився у виборі дії, щоб запобігти застосуванню заперечення *res judicata*, якщо він звертається до іншого типу дії у новій інстанції [137, р. 274]. Зовсім інша справа з каноністами. З XII століття багато хто з них вивчав процедуру, і, відповідно, судовий розгляд та його форму. Розвиток письмової римсько-канонічної процедури привів до появи кількох декреталій, зібраних Григорієм IX під назвою *De sententia et re judicata*. Один з цих декретів, виданий Інокентієм III у 1199 році, вже зазначав, що судді зазвичай не мають звичаю вказувати у своєму вирокі всі міркування, які привели їх до ухвалення рішення в тому чи іншому напрямку. Тому, якщо вирок був винесений компетентним суддею, слід припустити - навіть за відсутності вказівок у тексті вироку - що процедура була дотриманою на підставі авторитету *res judicata*. Проблеми, пов'язані з вирокі і його мотивуванням розглядаються авторами *Ordines iudicarii* (трактатів про процедуру) та особливо декреталістами у їхньому коментарі до *De sententia et re judicata*.

Танкред, автор одного з найвизначніших *Ordines iudicarii*, описує звичну схему мотивування вироків: суддя повинен вказати на вимоги та відповіді сторін і взагалі про те, що було заявлено обома сторонами. Проте ці мотиви не передують резолютивній частині вироку у моделі, яку він надає, а містять загальну формулу, яка передбачає, що всі необхідні формальності були дотримані [137, р. 274]. Танкред зауважує, що пропуск заяв або аргументів сторін не впливає на дійсність вироку. Гостієнсіс підкреслює, що вирок є недійсним, якщо він містить помилку. Тому для судді небезпечно вказувати мотиви прийняття рішення [189, р. 122]. Адже якщо вони неправильні, вирок недійсний, навіть якщо його можна було б мотивувати правильно. Гостієнсіс наводить приклади з Дигесту щодо причин відмови від опіки та дії *redhibitoria*, а також два випадки з заповітом у Декреталіях Григорія IX. І він робить висновок: якщо суддя обережний, він не висловить жодної причини прийняття рішення. Проте ця рекомендація має п'ять винятків. Суддя повинен мотивувати своє рішення: по-перше, коли він змушений відхилити вимоги позивача через невідповідну заяву: *propter ineptam petitionem*; без мотивації відповідач міг би

посилатися на авторитет *res judicata* у новій справі, правильно сформульованій цього разу. По-друге, коли суддя відхиляється від загальних правил, наприклад, якщо він не покладає на сторону, що програла обов'язку сплати судові витрати. По-третє, коли він звільняє від виконання рішення відповідача у позові про витребування речі через те, що на момент винесення вироку відповідач не володіє річчю; знову ж таки, щоб відповідач не посилався на виключення *res judicata* у разі нового позову про витребування, коли відповідач знову володітиме оскаржуваною річчю. По-четверте, коли суддя змушений звільнити відповідача через затягування процесу. По-п'яте, існувала окрема ситуація, зумовлена тогочасним контекстом, коли суддя повинен мотивувати вирок - у справах про відлучення від церкви.

З 13-го до 15-го століття концепції в основному повторюють тези Гостієнсиса. Жан Андре називає суддю, який мотивує свій вирок, божевільним, враховуючи ризик вказати критичний мотив [132, р. 234]. Цю думку підтримують також Жан Урбах, Антуан де Бутрію. Ці автори також повторюють винятки, зазначені Гостієнсисом про необхідність мотивації. Гійом Дюран додає необхідність мотивувати рішення у разі апеляційного розгляду, на його думку, слід вказати мотив, за яким змінено рішення попередньої інстанції, коли перед судом апеляційної інстанції було представлено нові докази, щоб не можна було звинуватити в протиправності суддю першої інстанції, який ухвалив рішення відповідно до наданих йому матеріалів [150, р. 495].

За винятком кількох обставин доктрина одностайно заперечує необхідність мотивованості судових рішень, її вплив на тогочасну практику здійснення правосуддя був вирішальним і тривалим [169, р. 241].

До XIII століття письмові записи судових рішень були рідкісними. Починаючи з франкського періоду, типовий формат документів, у яких відображалися результати судового розгляду включав опис спору, короткий виклад процедури та саме рішення [160, р. 154]. З кінця XII століття зростаюче використання письмових документів призвело до систематичного збереження судовими органами церков, королівства та князівств архівів з їхніми рішеннями.

Для міських судів це правило, за винятком деяких випадків, поширилося лише з XIV, а то й з XV століття. Тобто, лише з XIII століття можна досліджувати роль судді у формулюванні права та проблему вмотивованості рішень на основі збережених письмових текстів.

Рішення королівських або князівських судів відомі з офіційних або приватних записів. Найдавніші офіційні збірники часто складалися як колекції прецедентів для використання суддями. Перші збірники Парламенту Парижа були створені клерком парламенту приблизно у 1263 році, включаючи рішення, винесені з 1255 року. Рішення у них представлені у формі записок, які коротко описують факти справи, позиції сторін та резолютивну частину, іноді відсутні імена сторін і дата. Рішення іноді вмотивовані, але слід підкреслити, що така вмотивованість не призначена для пояснення сторонам причин ухваленого рішення [159, р. 21]. У реєстрах, де зберігаються всі рішення, короткі записи замінені на більш розгорнуті, але все ще традиційної форми (опис фактів і аргументів сторін, резолютивна частина). Мотивувальна частина у таких документах була відсутня, адже застосовувалася загальна концепція уникнення опису мотивів рішення [186, р. 18]. Можна лише припускати ці мотиви на основі аналізу позицій і аргументів сторін.

Відсутність мотивувальної частини судових рішень в кінці Середньовіччя настільки поширена, що це не випадковість. Практикуючі юристи, що працювали наприкінці XIII і XIV століть, радили не мотивувати рішення або пропонували формули, де відсутня конкретна мотивація.

На початку XIV століття в окремих країнах (Південні та Північні Нідерланди, Північна Франція, Німеччина) почали вести реєстри, що містили вироки [196, р. 23]. Навіть до появи постійних реєстрів, що систематично відображали суть усіх рішень, часто складалися збірники, аналогічні найстарішим реєстрам королівських і князівських судів, з метою допомогти суддям враховувати прецеденти. Враховуючи мету, опис справи зводився до елементів, необхідних для розуміння рішення. Для кращого висвітлення рішення іноді вказувалися мотиви. Судді мотивували своє рішення у виняткових

випадках, коли встановлювали правило з приводу спору (вони були одночасно суддями та законодавцями), коли повинні інтерпретувати вирок, щоб виправити неправильне подання фактів стороною або хибне тлумачення, для обґрунтування винятку із загального правила з огляду на особливі обставини.

Якщо мотиви, що відображали хід прийняття рішення, не зазначали в реєстрах вироків, збережених судами, і якщо їх не було в копіях рішень, виданих сторонам, іноді вони ставали відомими з інших джерел. Юридична освіта більшості практикуючих юристів у середні віки залежала від частого відвідування судів. Вони вивчали процесуальні правила і знайомилися з тими, що формувалися із судової практики. Це стосується навіть вищих судів і практикуючих юристів, які отримали університетську освіту. Багато з практикуючих юристів занотовували під час слухань те, що могло знадобитися їм у майбутньому. Деякі з них навіть, наприкінці своєї кар'єри, впорядковували ці нотатки, іноді створюючи невеликий трактат, “інструкцію” для своїх наступників [196, р. 24]. У цих записах можна знайти простий виклад правил, а також виклад вирішених справ, що свідчать про застосування юридичних принципів у конкретному випадку, і рішення, яке може слугувати прецедентом, корисним для подальшого використання у подібній справі. У деяких збірниках вже в першій половині XIV століття згадується про розбіжності в думках під час наради суддів під час прийняття рішень.

Через зміцнення центральної влади, загальне застосування апеляцій у справах, зростання ролі законодавства і наукового права, роль судів нижчих інстанцій у створенні норм права значно обмежується. Роль же вищих судів, навпаки, зміцнюється. Термін “суверенні суди”, яким вони охоче користуються, підтверджує тенденцію, що вже утвердилася наприкінці середньовіччя. Вони усвідомлюють, що володіють суверенною владою здійснювати правосуддя з двох причин: їх рішення ухвалюються від імені суверена, ніби він сам був присутній; і їхні рішення (постанови) не підлягають апеляції. Якщо члени цих престижних установ усвідомлюють свою владу, то й правники визнають її реальність [140, р. 39]. Судді чи адвокати надають велике значення цим

постановам як судовим прецедентам; хоча вони не є автоматично обов'язковими, ці постанови мають значний фактичний авторитет. Важливість цієї судової практики як джерела права ставала ще більшою, коли існував сумнів щодо застосовуваного правила. Законодавство дуже обережно втручалося в сферу приватного права: залежно від регіону, приватно-правові відносини регулювалися переважно звичаями або римським правом. Запис звичаїв рідко підлягав кодифікації; в деяких сферах, таких як зобов'язання, писані звичаї часто майже мовчать [175, р. 198]. Навіть римське право, яке зазвичай заповнює прогалини у звичаях, не завжди дає однозначні правила поведінки, і часто вони погано адаптовані до змін, що відбулися протягом століть. Серед численних коментаторів текстів *Corpus Iuris Civilis* теж часто є суперечки. Таким чином, судді часто мають досить широку свободу вибору у визначенні застосовуваного права. Однак зростаюча роль судової практики вищих судів стикається з двома перешкодами: теоретичною та практичною. Перша пов'язана з традицією наукового права, згідно з якою, суддя відіграє дуже обмежену роль у встановленні правової норми. Ці рішення мали значний авторитет, оскільки члени суверенних судів не були пересічними юристами, а “особами великої гідності, знання та досвіду”.

Будь-яка західноєвропейська правнича наукова праця XVII і XVIII століть містить численні посилання на збірник рішень, навіть ухвалені судами інших країн. Ці збірки, перевидані в інших країнах, ніж країна їх походження, зберігалися в бібліотеках всіх тогочасних юристів. Авторитет судової практики був беззаперечним, оскільки судді не були підзвітні нікому, окрім суверена [159, р. 33]. Однак той рідко турбується про проблеми, пов'язані з юридичною технікою, за винятком рідкісних випадків, коли він вступає в конфлікт із судом з приводу формулювання ним застосовуваного права.

У багатьох країнах Західної Європи суверенні суди в XVII і XVIII століттях, як це було вже в кінці середньовіччя, не мотивували свої рішення. Це стосується Франції, Нідерландів, Німеччини (за винятком деяких випадків, які будуть розглянуті далі), Кастилії та деяких регіонів Італії. Причинами цього

були саме концепція суверенного суду, який отримав повноваження від князя (короля), і вплив юридичної науки. Іншими причинами було те, що наявність мотивувальної частини могла б сприяти новому конфлікту та додатковим витратам сторін на апеляційне оскарження. Дуже часто рішення зводилося до резолютивної частини (так званого “dictum”). Навіть у так званих “розширених рішеннях”, де секретар резюмував перебіг процедури та аргументи сторін, в якості мотивувальної частини були лише загальні фрази [177, р. 399]. Аналізуючи рішення, навіть у цій версії, можна лише здогадуватися про мотиви, якими керувалися судді під час винесення рішень.

Практика невмотивованих судових рішень була загальнопоширеною, але мала багато винятків ще з XVI століття. Наприклад, у Генуї в 1530 році була вимога повідомляти мотиви прийняття рішення сторонам на їх вимогу. У Неаполітанському королівстві обов'язок мотивувати був запроваджений в 1774 році, але зустрів сильний опір і був скасований в 1791 році. У Португалії всі судді зобов'язані були мотивувати свої вироки з 1521 року. В Арагоні з 1547 року судді повинні вказувати свої правові мотиви під час голосування; ці мотиви вносилися до спеціального реєстру і передавалися сторонам на їх вимогу [177, р. 33]. Вважається, що ця практика дозволяла сторонам, будучи краще обізнаними, уникати безперспективних апеляцій. У Німеччині, хоча загалом до XVIII століття відмовлялися роз'яснювати мотиви рішення сторонам, правила іноді зобов'язували суддів записувати їх для того, щоб суд міг переконатися у своїй власній прецедентній практиці. І вже з 1610 року в Вюртемберзі, з 1709 року в Берліні сторонам дозволялося ознайомлюватися і копіювати мотивувальні частини вироків [170, р. 23].

З цих прикладів можна виокремити дві основні тенденції. Перша полягала в тому, що зазначення мотивів прийняття рішень дозволяло суддям, що їх винесли, переконуватися у своїй власній прецедентній практиці; з іншої сторони, суд, який розглядав апеляцію, мав можливість ознайомитися з мотивами винесення оскаржуваного вироку, але сторони не могли ознайомитися з цими мотивами. Інша тенденція, навпаки, в першу чергу враховує інтереси

сторін, оскільки мотивувальна частина повинна їм пояснити, чому прийнято саме таке рішення і допомогти уникнути безпідставних апеляцій. Практики (судді нижчих інстанцій), які прагнули орієнтуватися на юриспруденцію судів і парламентів, були серед найбільш зацікавлених у введенні обов'язку мотивації. З початку XVI століття громадська думка також була чутлива до цієї проблеми, дворяни вимагали скасування рішень без мотивів, хоча ця вимога й не була задоволена [199, р. 42].

У 19 столітті зростало визнання важливості надання чітких обґрунтувань судових рішень. Це вважалося необхідним для забезпечення прозорості, підзвітності та можливості оскарження несправедливих вироків. У цей період багато європейських країн почали закріплювати вимогу щодо вмотивованості судових рішень у своїх законах та конституціях.

Протягом революційного періоду у Франції відбулася реформа судової системи, яка проводилася поетапно. Конституція 5-го фрюктидора III року встановлює загальну норму в статті 208: “судові рішення обов'язково обґрунтовані, в них викладені положення застосованого закону” і це перша в історії норма, яка встановлює обов'язковість вказання законодавчих норм, які були застосовані. Законом від 20 квітня 1810 року у 7 визначено, що “арешти, які не містять мотивів, вважаються недійсними” [153, р. 218]. Таким чином, вперше обов'язок мотивування санкціонується недійсністю. Ця вимога покликана підпорядкувати суддів, які були занадто незалежними, волі нації, іншими словами, волі законодавця, який її втілює [143, р. 130]. Ця концепція передбачає, що закон дає відповідь на будь-яке питання, що в ньому немає прогалин чи неузгодженостей і що він не є відкритим для тлумачення. Суддя, застосовуючи закон, не повинен вирішувати чи є рішення справедливим або соціально прийнятним, тому що тільки законодавець мав право вирішувати, що є справедливим, а що несправедливим, що відповідає або не відповідає суспільним інтересам. У разі сумнівів суддя повинен був звертатися до законодавця.

У Кодексі Наполеона були встановлені норми, які заохочувала суддю,

зобов'язаного судити, усувати будь-які неузгодженості, заповнювати будь-які прогалини в законі та роз'яснювати його зміст шляхом тлумачення. Але при цьому розумілося, що його втручання має бути винятковим і не допускалося, коли тільки один чіткий закон регулював дану справу [133, р. 149]. У такому випадку, якщо факти справи були встановлені, єдине рішення, що застосовується до суперечки, повинно переважати. Револьюційний дух хотів запобігти розвитку незалежної юриспруденції. Роль судової практики - а отже, і проблема її уніфікації - з'явилася з цієї точки зору лише пізніше, коли було усвідомлено, що судові процеси, стосуються як питань права, так і питань закону.

Країни по-різному підходили до вимоги мотивування судових рішень. Деякі з них вимагають детального обґрунтування всіх рішень, тоді як інші допускають більш лаконічну мотивацію, особливо для рішень, що не стосуються суті справи. Наприклад, у 20-му столітті в багатьох європейських країнах, де існували системи апеляційного оскарження, не вимагалось детального обґрунтування рішень про відмову в апеляційному оскарженні або про надання такого дозволу. Такі необґрунтовані рішення становили значну частку справ.

Отже, історичний еккурс генези вмотивованості судового рішення свідчить про те, що вимога мотивувати судові рішення розвивалась поетапно, і зокрема є відносно молодого, оскільки почала нормативно встановлюватись у 19 столітті. Це було пов'язано з божественною природою, високим та безспірним авторитетом судової гілки влади. Проте з розвитком романо-германського права європейських країн, появою інститутів перегляду судових рішень вимога вмотивованості поступово еволюціонувала та посилювалось її значення.

1.3. Теоретико-правова характеристика судового рішення в кримінальному процесі

З'ясування природи і сутності судового рішення через призму його приналежності до процесуальних актів має важливе значення, дозволяє розкрити цілий ряд проблемних питань та збагатити тим самим кримінальну процесуальну доктрину. Кримінальні процесуальні акти є відображенням вимоги кримінальної процесуальної форми про те, що усі процесуальні дії і рішення повинні бути закріплені в процесуальних документах. Ця вимога не є виключно догматичною, її практичне значення обумовлюється тим фактом, що якісне здійснення правосуддя неможливе без дотримання відповідної процесуальної форми, що в свою чергу є гарантією права на справедливий судовий розгляд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Загалом під судовим рішенням розуміють універсальне поняття, яке охоплює всі акти, прийняті (ухвалені) судом (суддею) у результаті процесуальної діяльності [127, с. 265]. Судове рішення відображає результати діяльності суду та сприяє формуванню у суспільстві уявлень та переконань про законність, справедливість, повагу до законів, прав і свобод людини і громадянина. Тому варто погодитися із Г. В. Фазікош у тому, що немає жодних підстав вважати, що юридична природа та соціальна сутність судового рішення в цивільному судочинстві відрізняється чимось від юридичної природи та соціальної сутності вироку суду в кримінальному судочинстві. І в першому, і в другому випадку це - акт реалізації судової влади, що має вигляд процесуального документа з однієї і тієї ж причини; це - єдино можлива і допустима форма його постановлення, оскільки процес є єдиною формою реалізації правосуддя [118, с. 265]. Будь-яке судове рішення за наслідками розгляду справи покликане внести юридичну визначеність у спірні правовідносини - зокрема надати захист правам чи інтересам сторони, якщо їх порушила, не визнала або оспорила інша сторона [65, с. 11]

В українському кримінальному процесуальному законодавстві відсутні визначення понять “процесуальний акт”, “судове рішення”. Натомість, у ч. 1 ст. 110 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що

“процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду” [40]. В цьому формулюванні кримінально-процесуального закону закріплені лише зовнішні процедурні ознаки рішення: прийняття владним суб'єктом кримінальних процесуальних відносин у встановленому законом порядку. До того ж, у вказаному визначенні у поясненні застосовується те саме слово, що і у понятті - “рішення” та не враховано поняття “процесуальний акт”.

У науці кримінального процесуального права існують погляди про рішення як правовий документ, який відповідає певній формі, вимогам законності, обґрунтованості та вмотивованості, в якому формується висновок про встановлення фактичних обставин, даються відповіді на правові питання, виражається владне волевиявлення про дії, що впливають із встановлених обставин та норм закону [109, с. 43]. Також рішення визначають як необхідний елемент процесуальної діяльності, сутність якого полягає “у виборі в межах своєї компетенції з визначених законом альтернативних цілей і засобів тих, які впливають з встановлених на момент прийняття рішення фактичних даних, висловлення владного веління, спрямованість на здійснення завдань провадження у справі, і, як правило, викладення у формі індивідуального правозастосовчого акту” [48, с. 13]. Х. Р. Тайлієва зазначає, що судові рішення у кримінальному провадженні - це акти правосуддя, акти застосування норм матеріального права в особливій процесуальній формі (встановленій кримінальним процесуальним законом), тобто оформлене відповідним чином правове владне рішення уповноваженого органу (суду), посадової особи (судді, слідчого судді) по суті кримінального провадження (наявності чи відсутності події кримінального правопорушення та вини особи у його вчиненні), а також щодо встановлення (зміни, скасування) прав і обов'язків (повноважень) персоніфікованих учасників кримінальних процесуальних відносин для вирішення окремих питань у сфері кримінального провадження [114, с. 30]. Л.М. Гуртієва визначає судові рішення суду I інстанції як “вид правозастосовного акту (судового акту), який має державно-владний,

владно-розпорядчий та загальнообов'язковий характер, прийнятий судом у межах своєї компетенції та визначеної законом підсудності, у встановленій законом формі, пов'язаний з вирішенням правових питань, що виникають у судовій діяльності, та містить владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків, спрямований на вирішення завдань кримінального провадження” [37, с. 890]. О.В. Геселев стверджує, що “будь-яке рішення в кримінальному процесі приймається на підставі відповідних норм права (як у вузькому законодавчому, так і в широкому його розумінні), що застосовуються для кваліфікації або оцінки обставин справи, окремих юридичних фактів... приймаються правозастосовувачем - посадовою особою правоохоронного органу лише за умов внутрішнього переконання в наявності певних правових підстав для прийняття відповідного акту, правової обґрунтованості рішення” [22, с. 188]. В.В. Комаров визначає судове рішення як “правозастосовчий акт, постановлений іменем України, оформлений у виді процесуального документу, яким владно підтверджується наявність чи відсутність спірного правовідношення, в результаті якого воно перетворюється у безспірне на підставі встановлених у судовому засіданні фактичних обставин справи” [71, с. 194].

У парадигмі кримінальних процесуальних актів поряд з судовими рішеннями досліджуються і процесуальні рішення слідчого, які мають свої специфічні ознаки, але разом з тим, яким притаманні характеристики спільні з судовим рішенням. Так, І.О. Марочкін досліджуючи процесуальні рішення слідчого, вказує, що “загальною ознакою цих рішень слідчого є те, що вони містять відповіді на правові питання, що, власне, відрізняє їх від таких процесуальних актів, як протоколи слідчих дій, у яких засвідчуються факт провадження, зміст і результати слідчих дій” [53, с. 257]. В. Д. Берназ та С. М. Смоков процесуальним рішенням слідчого називають правовий акт, в якому слідчий, у межах своєї компетенції у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку, виражає у вигляді державно-владного веління висновки про виконання (або невиконання)

конкретних процесуальних дій, що зумовлено необхідністю досягнення завдань кримінального судочинства та вимогами закону стосовно фактичної ситуації [8, с. 62].

У контексті вимог кримінальної процесуальної форми поняття “судове рішення” у кримінальному процесі варто розпочинати характеризувати із загальних ознак, що притаманні усім кримінальним процесуальним актам: винесення уповноваженим суб’єктом під час виконання ним відповідної процесуальної функції; складення їх на підставі і у відповідності з чинним кримінальним процесуальним законодавством; фіксування інформації про перебіг та результати процесуальних дій. Наступним етапом характеристики поняття “судове рішення” є визначення ознак, що притаманні кримінальним процесуальним актам органів кримінальної юстиції, зокрема, відображення волевиявлення держави; створення, зміна або припинення кримінальних процесуальних відносин; констатація наявності або відсутності матеріально-правових відносин, що складають предмет конкретного кримінального провадження. Ключовим етапом формування поняття “судове рішення” є перенесення особливих характеристик суду, як суб’єкта винесення такого кримінального процесуального акта. До таких належать ухвалення іменем України, обов’язковість для виконання на всій території України, вимоги до форми документа (назва, дата і місце складення, повна назва органу, що видав відповідний документ), внутрішня структура (вступна, мотивувальна, резолютивна частини), властивості законності, обґрунтованості, мотивованості. Форма і зміст судового рішення чітко визначені Кримінальним процесуальним кодексом, а їх недотримання зумовлює втрату судовим рішенням значення процесуального акту як юридичного факту, що створює, змінює чи припиняє конкретні правовідносини.

Судове рішення у кримінальному процесі з теоретичної точки зору є особливим видом рішення загалом. Тому для його комплексної характеристики варто проаналізувати компоненти, які його складають (як поняття).

- Суб'єкт, що приймає рішення, може бути або індивідуальним, або колективним; коли суб'єкт є колективним, існують особливі процедурні проблеми, які визначають спосіб, у який колективне рішення формується з рішень членів цього колективного суб'єкта.
- Альтернативи вибору, які розглядає суб'єкт, що приймає рішення; ці альтернативи базуються на інформації, яка є в розпорядженні суб'єкта.
- Вибір серед альтернатив за критеріями переваги; критерії, якщо їх більше одного, формують більш-менш уніфіковані агрегати, і у випадках їх зіткнення потрібні критерії другого ступеня для вирішення конфліктів.
- Використання критеріїв вибору вимагає, як правило, знання ситуацій, оцінок і складних міркувань; завдяки цим факторам вибір різних суб'єктів серед тих самих альтернатив може відрізнитися.
- Прийняте рішення має бути виражене словесно, формулюватися певною мовою.
- Рішення має бути “законним”, “обґрунтованим”, “мотивованим”, “справедливим”, коли суб'єкт, що приймає рішення, повинен врахувати не лише зовнішні характеристики, але й внутрішні характеристики, які у деяких країнах стали нормативними вимогами.

Судове рішення щодо суб'єкта не є простим. Це, очевидно, рішення судді, але в процесі суддя приймає рішення сам або як член колективу. У правових системах є відмінності залежно від ролі судді, залежно від складу суду, який приймає рішення: роль професійного судді або присяжного (засідателя). Також є відмінності між вимогами до судового рішення, які залежать від характеру провадження, підсудності, інстанційності, що впливають на зміст рішення та характеристики проблем, які суддя повинен вирішити.

Кожний суддя, який приймає рішення, як правило, перебуває в ситуації суперечки. У судовому процесі в суді першої інстанції конфліктують сторони процесу. У судовому розгляді справи апеляційною інстанцією, окрім конфлікту сторін, є також суддя першої інстанції, рішення якого переглядається. Характерною рисою судового рішення є те, що воно повинно бути прийняте на

основі чинного закону, суд не може відмовити у прийнятті рішення під приводом недоліків законодавства. Це основа процесуальної завершеності правової системи.

Надалі розглядатимемо як суб'єкта судового рішення суддю, який розглядає справу одноособово. Першою проблемою для цього суб'єкта є значна кількість та зміст альтернатив вибору. Можна критикувати трактування судового рішення як вибору між альтернативами, підкреслюючи, що є ситуації, коли суддя не має жодного вибору, тобто коли немає жодних альтернатив, і в цій ситуації не слід говорити про "рішення" судді: його вердикт радше є висновком, зробленим з прийнятих ним передумов. З теоретичної точки зору, ситуація, яка розглядається, або не існує, або принаймні є практично малоімовірною. Адже навіть якщо застосовувана норма визначає єдиний наслідок факту і цей факт не оспорується, і теза про його існування є істинним екзистенційним твердженням (це вимагає, щоб цей факт був визначений описово, позитивно і просто), тоді залишається проблема тлумачення. Тлумачення пов'язане з вибором директив тлумачення та оцінками. Суддя завжди має альтернативу: або проголосити, що застосовувана норма є ясною (*interpretatio cessat in claris*), або що вона не є ясною і потребує тлумачення.

Презумпція Res judicata pro veritate habetur

Судове рішення - це основний документ кримінального процесу, яким вирішуються важливі процесуальні питання та оформлюються процесуальні дії суду. Різні види судових рішень мають різне значення: деякі з них є проміжними, інші - остаточними або завершальними, ухваленими від імені держави, що надає судовому рішення значення акту здійснення правосуддя. Таким чином, судове рішення стає специфічним юридичним фактом. З набранням чинності обвинувального або виправдувального вироку суду констатуються певні правові відносини, які в подальшому реалізуються та розвиваються. Як акт застосування норм права, судове рішення є формою, в якій норма реалізується. Тому судове рішення насамперед стає обов'язковим, а також має авторитет закону. Прирівняння судового рішення до закону створює

юридичну презумпцію, що судові рішення, яке набрало чинності, є правильним та остаточним, і встановлює у справі істину - *res judicata pro veritate habetur*.

Презумпція є припущенням про існування чи відсутність юридичного факту або припущенням, заснованим на ймовірності [193, р. 45, 180, р. 25]. Презумуються такі факти, які з часом підтверджуються практикою застосування. Хоча ймовірність є дуже високою, припущення може не підтвердитися, і юридична презумпція може бути спростована та скасована. Зрозуміло, що це не перетворює зазначену презумпцію, згідно з якою судові рішення вважається остаточним та правомірним, на просте припущення, яке можна спростувати будь-якої миті. Судовим рішенням істина встановлюється на певний момент. Твердження про правильність судового рішення відображає найбільш звичний порядок явищ, що визнається загально прийнятим: *praesumptio sumitur ex eo quod plerumque fit*.

Ще на початку минулого століття І. Я. Фойницький писав, що “Обов'язковість вироку, що набрав чинності, є однією з основних правових вимог. Висловлена судом позиція має особливий авторитет. Самі суди мають показувати належний приклад, поважаючи закон і силу рішень, які набрали законної сили, оскільки нестійкість і свавілля принизили б суд” [119, с. 110]. М. Ромеріс зазначав, що “формально судові рішення вважається досконалим, правильним і законним, імперативним і рівним своїй викладеній законній нормі, хоча, щоправда, тільки стосовно вирішеної справи (вирішеної суперечки). Жодний орган влади, включаючи законодавця, не може скасувати чи змінити чинне судові рішення або переглядати його законність; і жодний орган влади, якому необхідно зробити юридичний висновок на основі чинного судового рішення, не може не зробити цього висновку через те, що рішення нібито незаконне, навіть якщо це цілком очевидно” [181, р. 107].

Таким чином, презумпція *res judicata pro veritate habetur* відрізняється від інших юридичних презумпцій своєю особливою значущістю. Ця презумпція є вираженням авторитету судового рішення: якщо судові рішення не мало б авторитету, не існувало б і згаданої презумпції, і навпаки, якщо не припускати,

що чинним судовим рішенням встановлена істина, судові рішення не мало б авторитету, отже, в кожному випадку правильність судового рішення довелося б доводити. Тому зазначена презумпція є не тільки юридичною, але й загальною, призначеною для всіх осіб. Вона також означає, що з набранням чинності судовим рішенням його можна оскаржити лише у виняткових випадках, за підставами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством. Звичайно, у кримінальному процесі існують форми контролю судових рішень, однією з основних цілей яких є виправлення і усунення помилок у судових рішеннях.

Вступивши в законну силу, судові рішення набуває нових властивостей або ознак, що підсилюють його вплив. Ці ознаки складають юридичну силу судового рішення - *res judicata*, яку судові рішення набуває, коли судовий розгляд вважається завершеним, а кримінальна справа вирішеною остаточно і безповоротно [134, р. 94]. Н. П. Сиза вказує, що “з набранням законної сили судові рішення набуває ознак загальнообов’язковості, тобто стає обов’язковим як для суду, який його ухвалив, так і для сторін та інших учасників кримінального провадження, а також для усіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягає виконанню на всій території України” [110, с. 258].

Поняттю юридичної сили судового рішення приділяється більше уваги в країнах континентальної правової системи. Тим часом науковці Англії, батьківщини загального права, досліджували цю сферу менше, що зрозуміло з огляду на правову систему цієї країни [45, с. 120]. Зазвичай термін “юридична сила судового рішення” англійською мовою перекладається як “*legal power*”, а німецькою широко використовується термін “*rechtskraft*”. Німецькі науковці розрізняють кілька видів юридичної сили судового рішення: формальну, матеріальну, часткову, абсолютну. Формальну силу має рішення, що не вступило в законну силу, тобто те, яке може бути змінено у звичайному порядку контролю судових рішень, матеріальну - тільки те рішення, яке набрало законної сили. У цьому випадку вже діє правило *non bis in idem*, а також не діє суспензивний

ефект. Часткова юридична сила судового рішення є тоді, коли право оскарження рішення мають тільки певні учасники процесу, і абсолютна - коли всі учасники процесу мають право оскаржити остаточне судове рішення [183, р. 408]. Одні науковці розуміють юридичну силу судового рішення як формальну істину, встановлену рішенням, що виключає можливість повторного розгляду того ж питання в суді, або як формальну істину, встановлену рішенням, що остаточно і безповоротно встановлює правовідносини між сторонами процесу, інші - як особливу дію норми матеріального і процесуального права в конкретному судовому акті. Інші дослідники аналізували юридичну силу судового рішення, враховуючи правові наслідки, які вона спричиняє, і які тісно пов'язані з юридичною силою судового рішення.

Вступивши в законну силу, судове рішення позбавляє сторони права оспорювати в іншій справі встановлені цим рішенням факти та правовідносини і пред'являти ті самі вимоги на тих самих підставах. Констатується, що юридична сила судового рішення пов'язує формальну сторону судового рішення і його матеріальне вираження. М. Ромеріс також висловлював думку, що судове рішення має імперативну і абсолютно незмінну силу тільки настільки, наскільки це пов'язано з вирішеним питанням [181, р. 94]. Для інших, навіть дуже схожих, спорів воно не має жодної імперативної сили. Інші науковці вважають, що юридична сила судового рішення є тим елементом, який допомагає реалізувати цілі та функції судового рішення [134, р. 93].

Справді важко кількома словами або одним словосполученням визначити, що таке юридична сила судового рішення, адже саме судове рішення може бути проаналізоване з різних аспектів. Одні ознаки судового рішення визначають його як акт здійснення правосуддя, інші - як процесуальний документ. Є науковці, які розглядають юридичну силу судового рішення як правову конструкцію, що охоплює всі властивості судового рішення як акта здійснення правосуддя і як процесуального документа. Таку думку варто врахувати, адже юридична сила судового рішення, по суті, є вираженням дії судового рішення. Судовим рішенням як актом здійснення правосуддя визначається наявність або

відсутність складу злочину, питання винуватості особи. Як процесуальний документ, судові рішення є тією формою, в якій відображаються висновки та основні рішення суду. Тобто частина остаточного судового рішення є констатуючою (наприклад, описова частина, мотивувальна частина), а частина - імперативною (резолютивна частина).

Твердження, що юридична сила судового рішення є особливою формою дії норми права, також має місце, оскільки судові рішення є актом застосування норм права і актом судової влади. Із цього можна зробити висновок, що юридична сила судового рішення пов'язує зміст судового рішення з його матеріальним виконанням.

Вступивши в законну силу, судові рішення викликає правові наслідки. Найважливіший наслідок - судовим рішенням як правовим актом проголошується про здійснення правосуддя у кримінальній справі. Правосуддя здійснюється, якщо встановлена істина, винну особу засуджено, невинну - виправдано, потерпілому присуджено відшкодування шкоди тощо. Судовим рішенням встановлюються обов'язки засудженого виконати призначене йому покарання, відшкодувати шкоду потерпілому, одній із сторін процесу сплатити витрати на адвоката тощо.

Сила судового рішення має певні межі дії. Коли настає термін давності виконання вироку, судові рішення втрачає юридичну силу, якщо воно не було виконане. Коли судові рішення виконується, через деякий час зникає або скасовується судимість особи, судові рішення стає історією. У разі появи або встановлення нових фактів, якщо вони підтверджуються, судові рішення також втрачає свою силу, оскільки скасовується або змінюється. На стадії виконання вироку випадки скорочення покарання, умовно-дострокового звільнення з виправної установи, амністії, помилування не послаблюють юридичної сили судового рішення, оскільки у таких випадках не ставиться під сумнів правильність судового рішення, правильність рішення не перевіряється, просто вирішуються питання виконання покарання.

Науковці визначають різні ознаки юридичної сили судового рішення. За думкою Г. Баублиса, такими ознаками є обов'язковість, виконуваність, стабільність, безумовність, преюдиційність; інші науковці вказують на обов'язковість, незаперечність і винятковість; ще інші - обов'язковість, винятковість і преюдиційність. Насправді деякі з зазначених ознак визначають судові рішення як акт здійснення правосуддя, інші - як процесуальний судовий документ [134, р. 93].

Обов'язковість судового рішення не дозволяє нікому ігнорувати встановлені ним правовідносини, не виконувати частину або все судові рішення. Якщо б юридична сила судового рішення не мала ознаки обов'язковості, рішення стало б декларацією і втратило б значення. Обов'язковість судового рішення включає в себе і обов'язок відповідних органів почати виконання судового рішення, навіть якщо цей обов'язок прямо не вказаний у самому рішенні. Деякі автори вважають, що юридична сила судового рішення впливає тільки на тих осіб, щодо яких вирішено справу. Г. Баублис мотивує це тим, що якщо б юридична сила судового рішення впливала на всіх, це призвело б до негативних наслідків для осіб, чиї права та законні інтереси обмежено судовим рішенням, прийнятим без їхньої участі у справі [134, р. 97]. Однак судові рішення, встановлені ним правовідносини є обов'язковими не тільки для сторін кримінального процесу. Встановлена судовим рішенням обов'язковість сплати штрафу (санкції) є обов'язковою для сторін процесу, але встановлена судом судимість, встановлений судом злочин, мотиви рішення можуть впливати на оцінку поведінки особи у суспільстві, на прийняття рішень іншими судами щодо обрання запобіжного заходу особі тощо.

Друга ознака юридичної сили судового рішення - стабільність - підкреслює, що рішення, яке набрало законної сили, є остаточним, обов'язковим і не підлягає оскарженню у звичайному порядку контролю судових рішень. Рішення суду першої інстанції, яке набрало законної сили, є стабільним за винятком вказаних випадків. Проте це не означає, що такі рішення не можуть бути оскаржені або змінені у порядку, передбаченому кримінальним

процесуальним кодексом. Стабільність судового рішення створює умови для виконання рішень у кримінальних справах. Проте таке судове рішення, навіть якщо воно набрало законної сили, може бути переглянуте в порядку апеляційного провадження, касаційного провадження або у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Отже, судове рішення у кримінальному провадженні як процесуальний акт має характерні ознаки та властивості загально правового характеру та специфічного, що притаманні йому як акту правосуддя у кримінальному провадженні. В силу презумпції *res judicata pro veritate habetur* та елементів, які складають сутність судового рішення як акту правосуддя, визначається його юридична сила. Відтак юридична сила судового рішення породжує ряд його ознак як акту здійснення правосуддя, так і - процесуального судового документу.

Висновки до розділу 1

Поняття “вмотивованості” та спільнокореневі з ним слова застосовуються у різних сферах, які накладають відбиток на семантичне значення цього слова в різних галузях знань. В контексті юриспруденції, а саме характеристик певних документів поняття “вмотивованості” є складною категорією, значення якої можна встановити через інтердисциплінарний підхід. Психологічні дослідження поглиблюють розуміння процесу мотивування рішення як імплементації взаємозв'язку між основними правовими цілями та більш фундаментальними психологічними операціями. Логічний підхід до вмотивованості судового рішення демонструє важливість раціональності та послідовності аргументації, застосування законів формальної логіки при побудові суджень. Доктринальний підхід підкреслює важливість наукових підходів до розуміння вмотивованості, її місця у правовій системі, впливу на розвиток судової практики та забезпечення доступу до правосуддя.

Вмотивованість судового рішення є ключовим елементом правосуддя, який забезпечує його легітимність та справедливість. Це поняття включає в себе

обґрунтування судового рішення, пояснення, чому було прийнято саме таке рішення, і на якій основі суд дійшов до такого висновку. Вмотивованість дозволяє сторонам зрозуміти логіку суду, що підвищує довіру до судової системи та зменшує ймовірність апеляційних скарг. Вона також сприяє дотриманню принципу верховенства права, оскільки забезпечує прозорість судового процесу.

Вимога вмотивованості судового рішення має глибоке історичне коріння і еволюціонувала разом з розвитком судової системи. Вона з'явилася як відповідь на потребу в забезпеченні справедливості та запобіганні судовим помилкам. Історично судові рішення часто приймалися без належного обґрунтування, що призводило до зловживань та несправедливості. З розвитком правових систем і впровадженням принципів верховенства права та прав людини, вмотивованість стала невід'ємною частиною судового процесу. У сучасному кримінальному процесі це означає, що кожне судове рішення має бути чітко обґрунтоване, з поясненням використаних доказів і правових норм.

Судове рішення у кримінальному провадженні є одночасно актом здійснення правосуддя та процесуальним судовим документом, що визначає його загальноправові та специфічні ознаки та властивості. Ключовою властивістю судового рішення є юридична сила, яка в силу презумпції *res judicata pro veritate habetur* та змісту цієї властивості, породжує ряд інших притаманних ознак судового рішення.

Таким чином, характеристика поняття “судового рішення” через призму кримінальних процесуальних актів дає змогу комплексно оцінити усі ключові ознаки та їхню практичну значимість у процесі правозастосування.

РОЗДІЛ 2

ВМОТИВОВАНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОГО РІШЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

2.1. Місце та зміст вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд

На сьогодні право на справедливий судовий розгляд закріплено як на міжнародному, так і регіональному та національному рівнях. Серед сучасних міжнародно-правових документів універсального рівня вперше це право було закріплено в Загальній декларації прав людини, у статті 8: “Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом”. Відповідно до статті 10 Загальної декларації прав людини кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. [27].

У статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, визначено, що кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [54].

До міжнародних стандартів рекомендаційного характеру, що стосуються вимог до судових рішень, входять юридичні принципи та стандарти, вироблені у межах регіональних міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, ОБСЄ, ЄС, які переважно наголошують на публічності судових рішень та їх вмотивованості. Так, у Підсумковому документі Віденської наради Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (1989 р.) зазначено про “право

(особи) швидко та офіційно бути повідомленою про рішення,...у тому числі про юридичні мотиви, на яких базується рішення” [145, р. 23].

Консультативна рада європейських суддів під егідою Ради Європи питанню якості судових рішень як компоненту якості правосуддя присвятила Висновок № 11. Так, у п. 3 Висновку зазначено, що чітке обґрунтування та аналіз є базовими вимогами до судових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд. Наприклад, стаття 6 ЄКПЛ вимагає, щоб держави створили незалежні та безсторонні суди і сприяли запровадженню ефективних процедур. Виконання цього обов’язку набуває реального значення, коли суддям у результаті цього надається можливість здійснювати правосуддя справедливо та коректно у їхніх висновках щодо фактів і права задля кінцевого блага громадян. Судове рішення високої якості - це рішення, яке досягає правильного результату - наскільки це дозволяють надані судді матеріали - у справедливий, швидкий, зрозумілий та недвозначний спосіб [125].

Також у цьому Висновку щодо якості судових рішень Комітет Міністрів Ради Європи, серед іншого (пункти 32-41), звертає увагу на те, що усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою і це є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами та громадськістю; для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його в чіткому стилі, доступному для кожного; судові рішення повинні, у принципі, бути обґрунтованими; у викладі підстав для прийняття рішення необхідно дати відповідь на аргументи сторін та доречні доводи, здатні вплинути на вирішення спору; виклад підстав для прийняття рішення не повинен неодмінно бути довгим, оскільки необхідно знайти належний баланс між стислістю та правильним розумінням ухваленого рішення; обов’язок суддів наводити підстави для своїх рішень не означає необхідності відповідати на кожен аргумент заявника на підтримку кожної підстави захисту; обсяг цього обов’язку суду може змінюватися залежно від характеру рішення [125].

Також у Висновку зазначено, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини очікуваний обсяг обґрунтування залежить від різних доводів, що

їх може наводити кожна зі сторін, а також від різних правових положень, звичаїв та доктринальних принципів, а крім того, ще й від різних практик підготовки та представлення рішень у різних країнах, а відтак національного правового регулювання [125].

Право на справедливий судовий розгляд знайшло закріплення в основних законах європейських країн XX століття, а також їх національних правових системах та прецедентному праві. В українському законодавстві, зокрема Законі України “Про судоустрій і статус суддів” визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Саме стаття 7 цього закону, присвячена праву на справедливий суд, та закріплює правило, що “кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону” [29].

Право особи на справедливий судовий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, а також обов’язковість судових рішень закріплені в статті 21 КПК України [40]. Міжнародні стандарти щодо судового розгляду в кримінальному провадженні закріплені в статтях 8 та 9 КПК України, де зазначено, що кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, який застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а суд, слідчий суддя під час кримінального провадження зобов’язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. У разі, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору.

Отож, до системи міжнародних стандартів зобов’язального характеру, що закріплюють стандарти прав людини та, зокрема, вимоги щодо судових рішень,

безумовно, належить Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі - ЄКПЛ, Конвенція), котра встановлює механізм міжнародного контролю, найважливішим елементом якого є діяльність Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). Суд розглядає заяви будь-яких осіб, неурядових організацій або груп осіб про порушення положень Конвенції або Протоколів до неї. Європейська конвенція була підписана в Римі 4 листопада 1950 року та набрала чинності 3 вересня 1953 року, першочергово ратифікована 43 державами. Вона гарантує право на справедливий судовий розгляд у статті 6 і встановлює постійний судовий механізм, зокрема передбачений у статтях 19-51, що спочатку складався з Європейської Комісії та Європейського суду з прав людини, а після набрання чинності Додаткового протоколу № 11, складається лише з ЄСПЛ. Ці органи мають завдання забезпечувати дотримання прав, викладених у Конвенції, державами-учасниками щодо їхніх громадян. Саме завдяки рішенням цих органів Конвенція мала значний вплив на національне право держав-учасниць, що сьогодні є беззаперечним. Зокрема, це стосується організації та функціонування судових систем: стаття 6 протягом багатьох років була і є джерелом європейської судової практики, що має пріоритетність як кількісно, так і якісно.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [32]. Вмотивованість судових рішень є важливим елементом права на справедливий судовий розгляд, що знайшло деталізованого відображення у ряді прецедентних рішень ЄСПЛ, не зважаючи на той факт, що сама Конвенція і стаття 6 текстуально не регламентує вимоги зазначати у вироках суду відповідні підстави та мотиви, ґрунтуючись на яких національна судова установа дійшла висновків у конкретній ситуації.

Варто відзначити значну схожість між текстом статті 6 Конвенції та двома іншими міжнародними текстами: статтею 10 Загальної декларації прав людини та статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Крім того, посилання на статтю 10 Загальної декларації присутнє з першої сесії Консультативної асамблеї Ради Європи. Робота з розробки Європейської конвенції була спочатку доручена Комісії з юридичних і адміністративних питань цієї асамблеї. У своєму проекті доповіді, представленому Комісії на засіданні 5 вересня 1949 року, П'єр-Анрі Тейтген (один з авторів Конвенції) цитував повністю статтю 10 Декларації як частину прав і свобод, що підлягають гарантуванню; у тому ж проекті доповіді наголошується, що “Комісія вважала доцільним (як з метою координації дій Ради Європи та ООН, так і через моральний авторитет і технічну цінність документа) використовувати якомога більше визначень, наданих Загальною декларацією прав людини”. Проте, відразу після цього уточнюється, що “посилаючись на ту чи іншу статтю Декларації ООН, з метою кращого визначення тієї чи іншої свободи, резолюція, прийнята Комісією, не має на меті посилатися на всі положення зазначеної статті, а лише на ті, які визначають зміст свободи, про яку йде мова у цій резолюції” [179].

Перше посилання на роботу з розробки Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що тоді проводилася в ООН, з'являється у 1950 році в підготовчій доповіді Генерального секретаріату щодо проекту Конвенції. Хоча часто говорять, що Конвенція безпосередньо натхненна Загальною декларацією прав людини, паралелями із Пактом не слід нехтувати. Автори Європейської конвенції знали про роботу, що проводилася в ООН, для розробки цього Пакту під час їхньої власної роботи над Конвенцією. Відзначимо, що, порівняно зі статтею 14 Пакту, було додано загальне посилання на “розумний строк” (присутнє у Пакті лише щодо обвинувачених у кримінальному правопорушенні).

Текст статті 6 складається з різних елементів, і ЄСПЛ, окрім того, значно збагачує цей текст, або надаючи визначення цим елементам, або роблячи

висновки щодо імпліцитних гарантій. Отож, цей текст має різнорівневу структуру: деякі з його положень дали початок правам або принципам, визначеним і окресленим Судом, водночас важливим залишається збереження поваги до внутрішніх процедур держави, що відповідає принципу субсидіарності, який покладається в основу тлумачення Суду.

Відтак лише детальний аналіз цих елементів дозволяє визначити, що саме є справедливим судовим розглядом, який захищається Конвенцією та Європейським судом з прав людини.

Структура статті 6 дає можливість її застосування виходячи з ідентифікації двох груп елементів права на справедливий судовий розгляд: перший параграф встановлює гарантії, якими користується кожна особа в рамках цивільного або кримінального провадження; другий параграф присвячений спеціальним гарантіям, якими користується кожна особа, обвинувачена у кримінальному провадженні.

Отже, в структурі права на справедливий суд статті 6 Конвенції можна ідентифікувати наступні елементи справедливого судового розгляду.

а) Право на суд, встановлений законом.

Законність суду є відносно неproblemним елементом у державах-членах Ради Європи, і тому вона рідко розглядається в практиці Суду, який лише уточнює, що термін “встановлений законом” означає “відповідно до закону”, особливо щодо складу суду.

Варто зазначити, що у розумінні статті 6 п. 1, як його трактує ЄСПЛ судовий процес не є виключним. ЄСПЛ уточнив, що “термін “суд” передбачає лише те, що орган, який ухвалює рішення, має мати судовий характер, тобто бути незалежним від виконавчої влади та сторін у справі; він не стосується процедури, яку слід дотримуватися”, а потім, що “не має значення... характер компетентного органу (загальний суд, адміністративний орган тощо)” [99], цей орган є “судом” у значенні статті 6 п. 1, оскільки “він є незалежним від виконавчої влади та сторін у справі, його члени призначаються на п’ять років, а процедура, яка перед ним відбувається, забезпечує необхідні гарантії” [84].

Сьогодні чітко встановлено, що “під терміном “суд” у статті 6 п. 1 не обов’язково мається на увазі класична юрисдикція, інтегрована в звичайні судові структури країни” [101].

ЄСПЛ вказував, що “для цілей статті 6 п. 1 регіональний орган є судом” у матеріальному сенсі цього терміну: він повинен вирішувати всі питання, що належать до його компетенції, на основі правових норм і в рамках організованої процедури” [91]. Суд визначає в кінцевому підсумку досить класичні критерії суду, і, отже, головною характеристикою їх є те, що вони можуть не відповідати внутрішньо державному означенню суду. Адже з огляду на застосування при тлумаченні Судом автономії понять, межі справедливого судового розгляду не є чітко встановленими межами, визначеними наперед державами. У будь-якому випадку, це виключає, що критерій *ratione personae* обмежує сферу застосування статті 6: якщо орган, який ухвалює рішення, не є “класичним” судом, тобто в значенні внутрішнього права, це не означає, що він не підлягає вимогам європейського справедливого судового розгляду.

В прецедентній практиці розкрито також питання доступу до суду. ЄСПЛ уточнив, що “право на доступ є невід’ємною частиною права, проголошеного статтею 6 п. 1”, яке “гарантує кожному право, щоб суд розглянув будь-який спір, що стосується його цивільних прав і обов’язків. Таким чином, воно закріплює “право на суд”, яке включає право на доступ до суду в цивільних справах” [89]. Надалі Суд уточнив, що будь-яка відмова від цього права на суд (наприклад, шляхом сплати штрафу або будь-якого мирного врегулювання) повинна бути здійснена без примусу та однозначно, наголосивши, що “право на суд” має надто велике значення в демократичному суспільстві... щоб людина втратила його лише через те, що вона погодилася на позасудове врегулювання”; “серед умов, які повинні бути дотримані [для такого позасудового врегулювання, у цьому випадку сплата штрафу] є, у будь-якому разі, відсутність примусу” [98].

Право на суд включає в певній мірі право на оскарження: хоча стаття 6 не гарантує подвійного ступеня юрисдикції (який захищений статтею 7 Протоколу

№ 4), Суд все ж таки вважав, що, позбавивши осіб можливості скористатися правом на оскарження, держава позбавила їх доступу до суду.

Доступ до суду має очевидний фінансовий аспект і піднімає питання правової допомоги. У випадках “спорів щодо цивільних прав і обов’язків” Конвенція не зобов’язує держави організовувати систему правової допомоги, але забезпечити ефективний доступ до суду: “стаття 6 п. 1, яка гарантує сторонам ефективне право доступу до судів для вирішення питань, що стосуються їхніх "цивільних прав і обов’язків", залишає державі вибір засобів для досягнення цієї мети”; “однак,... стаття 6 п. 1 іноді може зобов’язувати державу забезпечити допомогу адвоката, коли це необхідно для ефективного доступу до суду, або тому, що закон вимагає представництва адвокатом, як це передбачено національним законодавством деяких договірних держав для різних категорій справ, або через складність процедури чи справи” [78].

У кримінальних справах безкоштовна допомога адвоката прямо передбачена статтею 6 п. 3 (с), коли цього вимагають інтереси правосуддя.

б) Справедливість процедури

Термін “справедливість” породив кілька принципів, які є своєрідними “неявними” процедурними гарантіями статті 6. Слід зазначити, що це є ідеальним прикладом механізму статті 6: засада на кількох рівнях, ця гарантія представляється як набір підгарантій, які утворюють багато підмножин, і які самі об’єднують інші “підгарантії”; усі вони можуть бути детально розглянуті та проаналізовані.

Так, наприклад, принцип рівності сторін, фундаментальна гарантія справедливого судового розгляду, випливає з вимоги статті 6 п. 1, що справа повинна бути “розглянута справедливо”. Цей принцип вимагає, щоб “кожна сторона в справі (цивільній чи кримінальній) мала розумну можливість викласти свою справу в суді на умовах, які не створюють їй значної невиноти порівняно з протилежною стороною” [102]. У кримінальних справах цей принцип вимагає балансу між особою, яку переслідують, і обвинуваченням, а також між обвинуваченим і цивільною стороною.

З вимоги справедливості процедури також впливають принцип змагальності, який зобов'язує суддю забезпечити, щоб усі елементи спору були предметом обговорення між сторонами, і про який Суд зазначив, що він є “однією з основних гарантій судової процедури” [102]; і обов'язок обґрунтування судових рішень, щодо якого Суд наголошує, що “стаття 6 п. 1 зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, але це не можна розуміти як вимогу детальної відповіді на кожен аргумент. Так само Європейський суд не зобов'язаний з'ясовувати, чи аргументи були належним чином розглянуті” [86, 75].

Отож, хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення (справа “Серявін та інші проти України”) [79].

Те саме стосується права на особисту участь, яке, хоча й здебільшого стосується кримінального процесу, не є повністю відсутнім у цивільних справах, коли характер або поведінка однієї зі сторін сильно впливають на формування думки суду, а також принципу добросовісності доказів: право доказів (тягар, доказова сила, допустимість...) зазвичай належить до компетенції держав, але Суд вважає, що він “повинен, однак, з'ясувати, чи були докази, що стосуються переслідувань проти заявників, зібрані таким чином, щоб забезпечити справедливий судовий розгляд”. Якщо Європейський суд не надто прихильно ставиться до доказів, зібраних шахрайським або незаконним шляхом, ця незаконність сама по собі не є обов'язково порушенням гарантій статті 6, якщо доказ, отриманий таким чином, був підтверджений іншими належним чином зібраними доказами: “Суд не може виключити за принципом і в абстрактному плані допустимість доказів, отриманих незаконним шляхом. Йому належить лише з'ясувати, чи процес у цілому був справедливим”; “Суд також надає значення тому факту, що телефонний запис не був єдиним засобом доказу, використаним для обґрунтування вироку” [80].

в) *Публічність процедури*

Публічність процедури (слухання і винесення рішення) є “основним принципом, закріпленим у статті 6 п. 1. Ця публічність захищає правосуддя від таємних рішень, що уникають контролю громадськості; вона також є одним із способів підтримувати довіру до судів і трибуналів. Завдяки прозорості, яку вона надає правосуддю, вона допомагає досягти мети статті 6 п. 1: справедливого судового розгляду, гарантія якого є одним із принципів будь-якого демократичного суспільства в розумінні Конвенції” [95].

Принцип публічності процедури може мати певні обмеження, передбачені другою частиною статті 6 п. 1, яка стосується розгляду справи перед суддею. Ці послаблення принципу публічності слухань також були визнані Судом щодо публічного оголошення рішень: або коли рішення нижчих судів, як перегляд, були оголошені публічно [76], або коли доступ громадськості до цього рішення був забезпечений іншими способами, наприклад, можливістю запитати копію рішення в канцелярії суду та його подальшою публікацією в офіційному збірнику судової практики [92].

У будь-якому випадку, відмова від публічності процедури з боку правосуддя можлива, за умови, що ця відмова зроблена однозначно: “Ні буква, ні дух статті 6 п. 1 не заважають особі відмовитися від неї добровільно, виразно або неявно, але така відмова повинна бути однозначною і не суперечити важливим суспільним інтересам” [90].

г) *Розумний строк*

Суд оцінює розумність строку, виходячи зі складності справи, поведінки заявника та ставлення державних органів. Слід зазначити, що у випадках “цивільних прав і обов’язків” термін враховується з моменту звернення до суду до завершення процедури, включаючи засоби правового захисту. Щодо “обвинувачень у кримінальних справах”, термін починається з дня, коли підозри щодо правосуддя вплинули на його правове становище, тобто “з моменту, коли особа “звинувачена”; це може бути дата, яка передуює зверненню до суду... арешту, обвинувачення та початку попереднього розслідування...

“Обвинувачення” у значенні статті 6 п. 1 може бути визначено як “офіційне повідомлення, що надходить від компетентного органу, про звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення”, що також відповідає поняттю “значні наслідки для становища” підозрюваного” [81]. “Стаття 6 п. 1 також вказує як кінцевий термін рішення, яке визначає обґрунтованість обвинувачення, що може включати рішення, ухвалене апеляційним судом, коли він ухвалює рішення щодо обґрунтованості обвинувачення” [99].

д) Незалежність суду

Незалежність оцінюється щодо виконавчої влади та сторін у справі. Метод оцінки Суду чітко визначений: “щоб встановити, чи може орган вважатися “незалежним”, слід враховувати, зокрема, спосіб призначення та термін повноважень його членів, наявність захисту від зовнішнього тиску та питання, чи є чи немає зовнішнього вигляду незалежності” [94]. Для ілюстрації відсутності незалежності: “коли в суді є особа, яка знаходиться в стані підпорядкування функцій і служб одній із сторін, правосуддя може обґрунтовано сумніватися в незалежності цієї особи. Така ситуація серйозно підриває довіру, яку суди повинні викликати в демократичному суспільстві” [91].

е) Неупередженість суду

Європейський суд розрізняє об’єктивну та суб’єктивну неупередженість (також запропоновано терміни особиста та функціональна неупередженість). Суб’єктивна або особиста неупередженість полягає у тому, що суддя має своє внутрішнє переконання; вона презюмується. Об’єктивна або функціональна неупередженість ставить під сумнів об’єктивні ознаки, які можуть свідчити про упередженість судді щодо справи, яку він має вирішити. Вона оцінюється у кожному конкретному випадку, але майже завжди через призму видимості правосуддя, при цьому Суд застосовує англійський правовий принцип: “Правосуддя не тільки повинно здійснюватися, але й повинно здаватися здійснюваним” [108], доктрина, що безпосередньо впливає з англійської юриспруденції.

Серед об'єктивних ознак неупередженості, на першому місці стоїть питання суміщення різних функцій в одній і тій самій процедурі: суміщення функцій досудового розслідування та судового розгляду або консультаційної та судової. Таке суміщення, як правило, заборонено, але допускаються деякі в через незначну роль судді при виконанні однієї з суміщуваних функцій: “побоювання, що суд, який розглядає справу, міг бути неупередженим, засноване на тому, що один із суддів допитував свідків під час підготовчого слідства. Безперечно, така ситуація може викликати у підсудного сумніви щодо неупередженості судді, але вони не можуть бути визнані об'єктивно обґрунтованими залежно від обставин справи; те, що суддя першої інстанції вже мав справу з цією справою до судового процесу, не може саме по собі обґрунтовувати побоювання щодо його неупередженості” [93]. Або ще, “те, що суддя першої інстанції або апеляції, у системі, як данська, вже ухвалив рішення до судового процесу, зокрема щодо попереднього ув'язнення, не може вважатися обґрунтованим самим по собі для побоювань щодо його неупередженості, якщо тільки, як у даній справі, рішення про попереднє ув'язнення не включало підтвердження існування особливо серйозних підозр” [96].

Крім проблеми суміщення функцій, вимога неупередженості також викликала проблему участі в обговоренні органів або осіб, які брали участь у процедурі, але не були визнані, згідно з їхнім внутрішнім правом, “сторonoю у процесі”. Звичайно, тут Суд має на увазі, наприклад, урядових комісарів перед французькою Державною радою, який був предметом знаменитого і широко обговорюваного рішення Кресс проти Франції, винесеного 7 червня 2001 року. Суд визнав Францію відповідальною за відсутність неупередженості суду, визнавши можливим, що “позивач може відчувати нерівність, якщо після того, як він почув висновки комісара, який виступив проти його позиції на публічному засіданні, він побачить, що той видається разом із суддями для участі в обговоренні в таємниці дорадчої кімнати” [105]. Це після того, як було встановлено, у попередній фразі, що “позивач, не знайомий із тонкощами

адміністративного правосуддя, може досить природно розглядати урядового комісара, який виступає за відхилення його апеляції, як супротивника. І навпаки, це правда, що позивач, який побачить, що його позицію підтримує комісар, сприйматиме його як союзника”. Хоча можна лише похвалити бажання Суду зміцнити “довіру, яку суди викликають у громадян у демократичному суспільстві”, можна також замислитися над обмеженнями, які він встановлює для цієї вимоги об’єктивної неупередженості, та над критеріями, які він використовує для оцінки її досягнення [105].

Специфічні гарантії в кримінальному аспекті уточнено в пунктах 2 та 3 статті 6 Конвенції, якими користується “будь-яка особа, яка обвинувачується” (п. 2) або “будь-який обвинувачений” (п. 3). Презумпція невинуватості, закріплена у статті 6 п. 2, означає, що тягар доведення вини лежить на стороні обвинувачення. Це зобов’язання поширюється на суддю (кожен учасник судового процесу має мати можливість висловити свою позицію та, за необхідності, надати контрдокази), а також, у певній мірі, на приватних осіб (зокрема журналістів). Право бути інформованим якнайшвидше про суть і причини обвинувачення передбачене у статті 6 п. 3 (а). Право мати достатньо часу та можливостей для підготовки захисту, закріплене у статті 6 п. 3 (б), включає право на доступ до справи через адвоката або безпосередньо самим обвинуваченим, якщо він вирішив захищатися самостійно.

Конвенція також передбачає право захищатися самому або за допомогою адвоката за власним вибором, стаття 6 п. 3 (в), та право на свідків, стаття 6 п. 3 (г), яке включає право викликати, допитувати або домагатися допиту свідків обвинувачення або захисту.

Право на перекладача, передбачене пунктом 3 (д), “означає, що будь-хто, хто не говорить або не розуміє мову, що використовується під час слухання, має право на безкоштовну допомогу перекладача, без подальшого стягнення плати за цю допомогу”[100].

І зрештою, Суд, не уточнюючи, на яку частину статті 6 він покликається, підкреслює, що “безсумнівно, навіть якщо стаття 6 Конвенції не згадує про це

прямо, право мовчати під час поліцейського допиту та право не сприяти власному обвинуваченню є загальновизнаними міжнародними нормами, що знаходяться в центрі поняття справедливого судового процесу, закріпленого у статті 6”, тим самим включаючи право на мовчання у захищені гарантії статті 6 [77].

Необхідність обґрунтування та мотивування судового рішення є складовою частиною процесуального аспекту справедливого правосуддя, Європейський Суд з прав людини пояснює зобов’язанням мотивувати судові рішення положеннями статті 6 п. 1 Конвенції. Суд розтлумачив це поняття способом “від протилежного” у справі “Н. проти Бельгії” від 30 листопада 1987 року, де зазначив, що “відсутність мотивів у судовому рішенні є достатньою підставою для висновку про несправедливість судового розгляду”[103]. Крім того, Суд у своїх численних рішеннях неодноразово наголошує на необхідності мотивування судових рішень з метою дотримання гарантій справедливого судочинства. Як зазначено у рішенні ЄСПЛ “Хаджианастасіу проти Греції”, судові рішення повинні бути “детально та старанно вмотивовані”, а також зазначено, що “суди повинні з достатньою ясністю вказувати підстави, на яких базується їхнє рішення” [83].

Водночас Суд вважає, що стаття 6 п. 1 Конвенції не вимагає, щоб детально мотивувалася рішення, якщо вищий суд, на підставі конкретного закону, відкидає апеляцію як недостатньо обґрунтовану. Проте, навіть у випадку відсутності шансів на успіх апеляції, інформація повинна бути надана заінтересованій стороні. У своєму рішенні у справі Хіггінс та інші проти Франції від 19 лютого 1998 року, Європейський Суд стверджує: “Стаття 6 п.1 Конвенції зобов’язує суди мотивувати свої рішення, але її не можна розуміти як таку, що вимагає детальної відповіді на кожний аргумент. Обсяг цього обов’язку може варіюватися залежно від характеру рішення і повинен аналізуватися в контексті обставин кожного конкретного випадку” [87].

До причин необхідності мотивації ЄСПЛ також відносить захист особи, який полягає у тому, що мотивація забезпечує особі доказ того, що її заява, її

аргументи були серйозно розглянуті та зрозумілі. Це основна гарантія проти свавілля судді та його упередженості. Це може зменшити сумніви особи щодо неупередженості судді. Важливо також зазначити, що у кримінальному судочинстві, як зазначає ЄСПЛ у своєму рішенні “Салов проти України”, “будь-яке процедурне рішення, яке видає суддя, має бути уважно виписане, щоб бути нейтральним та уникнути можливого втручання в принцип презумпції невинуватості, закріплений в пункті 2 статті 6 Конвенції” [104].

Крім того, ретельне та обґрунтоване мотивування може змусити особу прийняти рішення та відмовитися від нерозумного чи ризикованого апеляційного шляху. У рішенні ЄСПЛ “Гірвісаарі проти Фінляндії” зазначено, що судові рішення повинні бути вмотивовані, щоб “засвідчити, що сторони були заслухані, та для того, щоб забезпечити нагляд громадськості за здійсненням правосуддя” [97].

Також належна мотивація є елементом захисту судді, яка захищає його від звинувачень. Це змушує суддю проводити ретельний мисленнєвий процес для обґрунтування свого рішення та усвідомлення значення його думок. Вже класичним прикладом такого порушення національним судом є рішення ЄСПЛ у справі “Проніна проти України”, у якому Суд зазначив з цього приводу: “...національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї точки зору, попри пряме посилення у кожній судовій інстанції. Не у компетенції Суду вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів при розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним та важливим, не виконали свої зобов’язання щодо пункту 1 статті 6 Конвенції” [85]. Отже, суд у рішенні має дати оцінку кожному специфічному, доречному та важливому аргументу сторони, аби виконати вимоги пункту 1 статті 6 ЄКПЛ.

Беручи до уваги фундаментальний характер обов’язку мотивування, він застосовується до всіх рішень (вироків та деяких розпоряджень) та стосується всіх судових установ, які вирішують цивільні, комерційні, соціальні,

сільськогосподарські або інші справи; він застосовується як до судів першої інстанції, так і до суддів, які вирішують апеляції. Він застосовується незалежно від предмету рішення або обставин, за яких воно було прийняте (чи то у процесі протистояння, чи відсутності однієї зі сторін). Зокрема, суди не можуть посилалися на надані позивачем документи, не проаналізувавши їх, і не можуть засуджувати протилежну сторону лише на підставі констатації її неоспорювання. З точки зору обсягу, мотивування повинно стосуватися кожної претензії та кожного аргументу, які були висловлені у висновках сторін, незалежно від того, чи ці аргументи висунуті в підтримку позову, чи в захист.

Крім цього, в кримінальному провадженні аргументація в обвинувальному вироку має стосуватися усіх елементів складу кримінального правопорушення. Цю умову мотивування обвинувального вироку у кримінальному судочинстві було описано у рішенні ЄСПЛ у справі “Болдеа проти Румунії”. Зокрема у цій справі “заявник стверджував, що йому не було забезпечено справедливе вирішення його справи, оскільки, по-перше, судом не було наведено достатньо обґрунтувань його вини, а по-друге, його доводи та докази не були взяті судом до уваги. Пан Болдеа скаржився також на те, що апеляційний суд цілком проігнорував мотиви його апеляційної скарги, не надавши їм жодної оцінки”. Суд зазначив, що суд першої інстанції не роз’яснив значення усіх необхідних елементів відповідного правопорушення, а також не дослідив докази, подані заявником. Більше того, апеляційний суд жодним чином не висловився щодо аргументів, викладених заявником в апеляційній скарзі, зокрема щодо відсутності достатнього обґрунтування у рішенні суду першої інстанції. З огляду на це Суд відзначив, що рішення національних судів у справі заявника не містили достатніх підстав. А отже, п. Болдеа було позбавлено права на справедливий розгляд справи. [82]

Варто відзначити, що у п. 42 прецедента ЄСПЛ у справі Бендерський проти України Суд вказує, що “відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Межі такого обов’язку

можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватись в світлі обставин кожної справи”. Саме в цій справі у контексті заявленого скаргником порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, ЄСПЛ у п. 3 використав термін невмотивованість винесених судових рішень.

Ще важливим аспектом вмотивованості згідно з практикою ЄСПЛ є наглядова функція. Так, у згадуваній справі “Салов проти України” (заява № 65518/01; від 6 вересня 2005 року; пункт 89) ЄСПЛ наголосив на тому, що згідно статті 6 Конвенції рішення судів достатнім чином містять мотиви, на яких вони базуються для того, щоб засвідчити, що сторони були заслухані, та для того, щоб забезпечити нагляд громадськості за здійсненням правосуддя. Разом з тим, у рішенні звертається увага, що статтю 6 параграф 1 не можна розуміти як таку, що вимагає пояснень детальної відповіді на кожен аргумент сторін. Відповідно, питання, чи дотримався суд свого обов'язку обґрунтовувати рішення, може розглядатися лише в світлі обставин кожної справи.

Отож, засада вмотивованості судового рішення як елементу права на справедливий судовий розгляд не є окремо нормативно визначеною в конвенційному механізмі, та міститься в міжнародних документах та прецедентній практиці ЄСПЛ. Адже саме ЄСПЛ на рівні з іншими складовими детально розтлумачив у низці прецедентних рішень, зміст вмотивованості, значення та місце у системі гарантій справедливого судочинства в розумінні статті 6 ЄКПЛ

2.2. Порівняльно-правова характеристика вмотивованості судового рішення у країнах романо-германської правової сім'ї

Аналізуючи та визначаючи характер і зміст обсягу вимог до судового рішення (законність, обґрунтованість, вмотивованість, справедливість тощо) науковці пропонували різні визначення їх юридичного змісту. На думку М. Г. Авдюкова, судові рішення має бути законним і обґрунтованим, визначеним, безумовним, точним і повним [1, с. 213-214]. Н. В. Глинська вважала вимоги до

судових рішень правовими стандартами їх доброякісності [35, с. 180]. Що стосується виключно кримінального провадження, то В. Т. Горобець, П. А. Лупинська, С. Г. Мірецький, І. Д. Перлов, І. А. Остапенко, О. Ю. Гай зауважували те, що законність, обґрунтованість і справедливість є вимогами конкретно до вироку як до особливого виду судового рішення в кримінальному процесі [51, с.180]. В.О. Попелюшко властивості вироку класифікує на зовнішні та внутрішні. До перших він відносить обов'язковість, винятковість (процесуальний прояв принципу кримінальної відповідальності “non bis in idem”), преюдиціальність, до других - законність, обґрунтованість, мотивованість та справедливість [64, с. 197-198]. Загалом, в науці кримінального процесуального права до властивостей судових рішень і вимог, що ставляться до них, відносили законність, обґрунтованість, справедливість, вмотивованість, істинність, преюдиційність, розумність, законну силу, правову визначеність, доцільність, незмінність, неспростовність, стабільність, можливість втілення, обов'язковість, винятковість і ряд інших [114].

Усі судові рішення повинні відповідати нормам права, бути обґрунтованими, справедливими і мотивованими, але *de facto* не кожне судове рішення, яке набрало законної сили, має ці властивості в повній мірі. Такі ситуації виникають, коли судові рішення, які не відповідають повною мірою вищевказаним вимогам, наприклад, обґрунтованості й вмотивованості, з різних причин не оскаржуються сторонами і вступають в законну силу. В достатній мірі не підпадають під задані вимоги деякі судові рішення, винесені у справах, за якими ЄСПЛ визнав порушення прав і свобод людини, передбачених ЄКПЛ, оскільки вони не відповідають правовим нормам, визначеним Конвенцією і не можуть в цій ситуації відповідати вимогам законності. Проблема, яка стосується невідповідності судових рішень національним нормативним вимогам відповідно до статті 6 Конвенції зазвичай виникає, коли національний суд не враховує конкретний, доречний і вагомий аргумент, повідомлений заявником (“Нечипорук і Йонкало проти України”) [88]. У такому випадку судове рішення не є обґрунтованим та належно вмотивованим.

Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Республіка Болгарія та Україна раніше належали до радянського блоку і протягом більшої частини XX століття мали схожі системи кримінального процесу, інститути кримінальної юстиції та відповідні процедури. Після розпаду радянської системи наприкінці 80-х років правові та процесуальні реформи в багатьох країнах колишнього СРСР проходили не лише під впливом ліберально-демократичної ідеології, але й заради запровадження змагальності в кримінальному процесі. Утім, дієва реформа складових кримінальної юстиції являє собою непростий процес, який спонукає не лише до конституційних і правових змін, але й до інституційних реформ і новацій, із змінами в професійній культурі причетних спільнот. Більше того, процес реформ не є прямолінійним і не може проходити в ізоляції від інших суспільних подій і пріоритетів, включаючи економічні й фінансові реалії, рівень злочинності в країні та громадську думку.

Дослідження законодавства країн Балтії є предметом особливого зацікавлення, оскільки ці країни історично споріднені з Україною та успішно інтегрувалися до європейської спільноти. Варто зазначити, що кримінально-процесуальне законодавство країн Балтії між собою дуже гармонізовано, оскільки воно приймалося практично одночасно. При цьому правова політика цих держав та їх кримінально-процесуальна політика на момент прийняття кримінальних процесуальних законів була спрямована на імплементацію та гармонізацію норм відповідно до законодавчих норм Європейського Союзу.

В правовій системі Литовської Республіки особлива увага приділяється праву на обґрунтоване рішення суду, яке прямо захищене Конституцією. Конституційний Суд Литовської Республіки неодноразово наголошував, що такі конституційні імперативи витікають з того, що “правосуддя відправляють лише суди”, “закон не може бути неустановленим”, “справа має вивчатися справедливо”, а кожен вирок або інше остаточне рішення суду має спиратися на правові підстави. Мотиваційна частина судового рішення має завжди бути

раціонально обґрунтованою, а наведені аргументи мають достатньою мірою пояснювати вирок або інше остаточне рішення суду. Вимога правової ясності на основі принципу верховенства права означає, крім іншого, що вирок не може ґрунтуватися на прихованих аргументах або невизначених обставинах, які нібито важливі для призначення справедливого покарання. Вироки або інші остаточні рішення судів мають бути зрозумілі учасникам провадження у справі та іншим особам. Якщо суд не зважає на цю вимогу, відправлення правосуддя не відбувається.

Кримінальний процесуальний кодекс Литовської Республіки (далі - КПК Литовської Республіки) визначає вимоги до змісту вироку або рішення суду. Рішення суду складається з трьох частин - вступної, описової (мотиваційної), та резолютивної. Зміст кожної частини чітко визначений і має дотримуватися судом у кожному рішенні. Зокрема, КПК Литовської Республіки розвиває конституційне право на обґрунтоване рішення суду, визначаючи точний перелік відомостей, які, як мінімум, мають бути наведені в рішенні суду. КПК Литовської Республіки зобов'язує суд зазначати: 1) обставини доведеного кримінального вчинку, із зазначенням місця, часу, способу вчинення, наслідків та інших важливих обставин; 2) докази, на які суд спирається в своїх висновках, та підстави, на яких суд не визнав інші докази; 3) підстави правової кваліфікації кримінального вчинку та відповідні висновки; 4) підстави покарання, кримінальної санкції або накладеної освітньо-виправної санкції [44]. В кодексі також визначені мінімальні вимоги до змісту виправдувального вироку суду і рішення, яке звільняє засудженого від покарання. Суд може зазначити в рішенні інші важливі обставини і доводи, які він вважає важливими в конкретній справі, та відповідні власні висновки. На практиці литовські суди тяжіють до викладення мотиваційних частин своїх рішень з огляду на перегляд їхніх рішень судами вищих інстанцій.

Кримінальне процесуальне право Латвійської Республіки ґрунтується на конституційних нормах-засадах, проте основним джерелом є Кримінально-процесуальний закон Латвійської Республіки (далі - КПЗ

Латвійської Республіки), який набрав чинності 1 жовтня 2005 р. У главі 19 КПЗ Латвійської Республіки визначено, що судовими рішеннями є вироки та ухвали суду. Відповідно до статті 511 рішення суду, яким справа вирішується по суті, ухвалюється у формі вироку суду та проголошується від імені держави. Вироком суду є судові рішення про вину або невинуватість обвинуваченого, застосування або незастосування до нього покарання, а також його виправдання або звільнення від покарання. Вирок має бути законним та обґрунтованим. Вирок суду може бути виправдувальним чи обвинувальним [42]. У передбачених КПЗ Латвійської Республіки випадках суд може винести обвинувальний вирок без призначення покарання. У статті 532 КПЗ Латвійської Республіки зазначено, що суд постановляє вирок, який складається із вступної частини, описової частини, мотивувальної частини та резолютивної частини. Вирок складається державною мовою. В описовій частині виправдувального вироку вказується суть обвинувачення. У мотивувальній частині виправдувального вироку зазначаються: з'ясовані судом обставини події; підставу виправдання обвинуваченого та докази, що підтверджують їх; мотиви, за якими судом відхилено докази, на яких ґрунтується обвинувачення.

Поняття судового рішення закріплене у главі 5 Кримінального процесуального кодексу Естонської Республіки (далі - КПК Естонської Республіки), що має назву “Процесуальні документи, переклад і виклик особи”. Вироком є рішення суду, винесене ім'ям Естонської Республіки внаслідок судочинства, яким кримінальну справу розглядають по суті [38]. При складанні вироку судді повинні дотримуватися норм статей 311-314 цього Кодексу. Згадані статті містять характеристики основних частин вироку та перелік елементів, які обов'язково зазначаються у кожній з частин. Так, у вступній частині вироку зазначаються: винесення вироку ім'ям Естонської Республіки; дата та місце винесення вироку; найменування суду, що виніс вирок, склад суду, імена та прізвища прокурора, захисника, перекладача та секретаря судового засідання; ім'я, прізвище, місце проживання або знаходження та адресу, особистий код, а за відсутності останнього - дата народження, та місце роботи або навчання

обвинуваченого; наявність судимості у обвинуваченого. У резолютивній частині обвинувального вироку зазначаються: ім'я обвинуваченого; визнання обвинуваченого винним за відповідним пунктом, частиною та статтею Кримінального кодексу; вид та міра покарання, призначеного обвинуваченому за кожен злочин окремо, та покарання, що підлягає відбуттю за сукупністю; тривалість випробувального строку та перелік обов'язків, покладених на обвинуваченого, при умовному незастосуванні покарання у вигляді ув'язнення; зменшення призначеного строку покарання на одну третину (у випадках, передбачених КПК); обставини виконання вироку; обраний судом запобіжний захід або зміна або скасування раніше застосованого заходу; заходи, що вживаються щодо дітей, що залишилися без нагляду, та майна засудженого; рішення щодо цивільного позову або публічно-правової заяви про вимогу та заходи щодо забезпечення цивільного позову чи публічно-правової заяви про вимогу; заходи, що вживаються щодо речових доказів та інших предметів, вилучених або підданих арешту під час кримінального провадження; рішення щодо кримінально-процесуальних витрат; рішення щодо клопотання особи про відшкодування збитків, заподіяних їй у ході провадження з винного діяння, відповідно до Закону про відшкодування збитків, заподіяних особі у провадженні з винного діяння; порядок та строк оскарження вироку. У резолютивній частині виправдувального вироку зазначаються ім'я виправданого; рішення про виправдання обвинуваченого за відповідним пунктом, частиною, статтею Кримінального кодексу; рішення про скасування запобіжного заходу; рішення про скасування заходів щодо забезпечення цивільного позову; заходи, що вживаються щодо речових доказів та інших предметів, вилучених або підданих арешту під час кримінального провадження; видалення даних, що містяться в державному реєстрі відбитків пальців, базі даних ABIS та державному реєстрі ДНК; рішення щодо клопотання особи про відшкодування збитків, заподіяних їй у ході провадження з винного діяння, відповідно до Закону про відшкодування збитків, заподіяних особі у провадженні з винного діяння; порядок та строк оскарження вироку [38]. КПК

Естонської Республіки основними нормативними вимогами до вироку встановлює законність та обґрунтованість вироку. Суд ґрунтується на вироку лише на доказах, що були предметом судового слідства, досліджувати які у сторін була можливість, та на обставинах, щодо яких і сторін була можливість оголосити свою думку.

Відповідно до ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Болгарія (далі - КПК Республіки Болгарія) суд постановляє наступні види рішень:

- вирок, коли як перша та апеляційна інстанція вирішує питання вини та кримінальної відповідальності підсудного;
- постанову при винесенні рішення по суті скарги та протесту або при розгляді клопотання про відновлення кримінальної справи;
- ухвалу - в інших випадках [43].

Голова суду, суддя-доповідач та голова колегії видають розпорядження. Відповідно до ст. 305 КПК Республіки Болгарія вирок виноситься від імені народу. У вступній частині речення зазначаються: дата його виголошення; суд, імена членів колегії, секретаря суду та прокурора; справа, в якій винесено вирок; ім'я відповідача та злочин, за який висунуто звинувачення. В мотивах зазначаються встановлені обставини, на підставі яких доказові матеріали та які юридичні міркування щодо прийнятого рішення. У разі виникнення суперечностей у доказах викладаються міркування, чому одні з них приймаються, а інші відхиляються [43]. В резолютивній частині зазначаються дані про особу підсудного та викладається рішення суду з питань, зазначених у ст. 301 КПК Республіки Болгарія. У ньому також зазначається суд, перед яким вирок може бути оскаржений та протягом якого строку. Виправдувальний вирок не може містити виразів, які ставлять під сумнів невинуватість виправданого. Закон вимагає, щоб в своєму рішенні суд зазначив підстави встановлення фактів і описав докази та правові висновки, на які спирається його рішення. У разі суперечливості доказів суд має проаналізувати їх і вказати підстави прийняття одних доказів і відхилення інших. Апеляційний суд, підтверджуючи рішення

суду першої інстанції, не має наводити детальні підстави, але зобов'язаний так зробити, якщо ухвалює новий вирок, відмінний від постановленого судом першої інстанції. Оскільки суди мають оголошувати вирoki одразу по закінченню слухань, зазвичай вони оголошують мотиваційні частини рішень пізніше. Невиглошення судом мотиваційної частини вироку негайно в Республіці Болгарія не розглядається як процесуальне порушення: закон дозволяє оприлюднити підстави рішення протягом 15 днів, або навіть протягом 30 днів у складних справах. Нерідко ця часова вимога не дотримується, але це не вважається перешкодою ефективності правосуддя, оскільки сторони отримують нагоду діяти після оголошення мотивувальної частини судового вироку.

Судові рішення у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччина є доволі цікавим для дослідження, оскільки саме кримінальному процесу Федеративної Республіки Німеччина притаманна відмова від принципу змагальності, а суть кримінального провадження прирівнюється до врегульованого законом руху справи. Основними джерелами німецького кримінального процесу є Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина (Strafprozessordnung - StPO; далі - КПК ФРН) і Закон про устрій судів (Gerichtsverfassungsgesetz - GVG). КПК ФРН був прийнятий у 1877 р. і зазнав чимало змін та доповнень. Також Конституція Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz - GG) відіграє важливу роль. Основний закон містить також важливі норми-принципи, які закріплюють заборону надзвичайних судів, право на справедливий судовий розгляд тощо [34].

Про закриття справи виноситься вирок, в якому вказуються обставини, які виключають провадження справи. Рішення при постановленні вироку приймається більшістю в 2/3 голосів (якщо це рішення не вигідне для підсудного). Суд не зв'язаний кваліфікацією злочину, яка була в обвинувальному висновку. Про зміну кваліфікації повідомляється підсудному, і йому надається слово для захисту (стаття 264 КПК ФРН) [41].

Стаття 267 КПК ФРН передбачає ряд вимог до мотивувальної частини судового рішення. Якщо обвинуваченого визнано винним, то в мотивувальній частині вироку мають бути зазначені факти, які вважаються доведеними і в яких містяться елементи складу злочину. Якщо докази випливають з інших фактів, ці факти також повинні бути зазначені. Для деталізації можна зробити посилання на додатки в матеріалах справи. Якщо під час судового розгляду стверджувалося, що наявність обставин, які прямо передбачені Кримінальним кодексом, і виключають, пом'якшують або посилюють кримінальну відповідальність, в мотивувальній частині вироку повинно бути зазначено, чи вважаються ці обставини встановленими, чи не встановленими. У мотивувальній частині судового рішення у кримінальній справі також має бути зазначено кримінальний закон, який підлягав застосуванню, та обставини, які мали вирішальне значення для призначення покарання.

Що стосується призначення покарання, то якщо кримінальний закон ставить пом'якшення покарання в залежність від наявності менш тяжких обставин, то в мотивувальній частині вироку повинно бути зазначено, чому ці обставини прийняті або відхилені всупереч клопотанню, зробленому під час судового розгляду; це стосується призначення покарання у вигляді позбавлення волі у випадках, передбачених у розділі 47 Кримінального кодексу ФРН. В обґрунтуванні рішення також має бути зазначено, чому не застосовується норма про особливо тяжкий випадок, якщо дотримані умови, за яких такий випадок, як правило, існує відповідно до Кримінального кодексу; якщо ці умови не дотримані, але все ж передбачається особливо тяжкий випадок, то відповідно застосовується попередня норма. У мотивувальній частині вироку також має бути зазначено, чому покарання було відстрочено з випробувальним терміном або не відстрочено всупереч клопотанню, висловленому під час слухання; це стосується попередження із застереженням про покарання та утримання від покарання. Якщо винесенню рішення передувала угода, це також має бути зазначено в мотивувальній частині рішення.

Якщо всі сторони, які мають право на апеляційне оскарження, відмовляються від свого права на апеляційне оскарження або якщо апеляційне оскарження не подається протягом встановленого строку, необхідно вказати доведені факти, що встановлюють передбачений законом склад правопорушення, і застосовану кримінальну норму; у разі винесення рішення про призначення покарання у вигляді лише штрафу або штрафу із заборобою керування транспортним засобом або позбавлення права керування транспортним засобом і, у зв'язку з цим, вилучення водійського посвідчення або, у разі попередження з відстрочкою винесення вироку, може бути зроблено посилання на визнані звинувачення або на постанову про спрощене покарання. Подальший обсяг мотивування рішення визначає суд, беручи до уваги, на власний розсуд, обставини конкретної справи. Мотивувальна частина рішення може бути доповнена протягом строку, передбаченого абзацом 1 статті 275, якщо ухвалено рішення про відновлення статусу кво анте у зв'язку з пропуском строку на апеляційне оскарження.

У разі виправдання підсудного в мотивувальній частині рішення повинно бути зазначено, чи визнано підсудного невинуватим або на яких підставах злочин, склад якого був встановлений, визнано таким, що не передбачає покарання. Якщо всі сторони, які мають право на апеляцію, відмовляються від свого права на апеляцію або якщо апеляція не була подана у встановлений строк, необхідно лише зазначити, чи не було доведено злочин, в якому обвинувачений звинувачується, враховуючи фактичні або юридичні підстави.

У мотивувальній частині судового рішення також має бути зазначено, чому було призначено захід виправлення і профілактики, відкладено рішення про запобіжний захід у вигляді взяття під варту або не було призначено чи відкладено всупереч клопотанню, поданому на судовому засіданні. Якщо обвинувачений не був позбавлений права керування транспортним засобом або не був призначений строк позбавлення права керування транспортним засобом відповідно до речення 3 частини 1 статті 69а Кримінального кодексу, хоча такий захід вважався можливим з огляду на характер злочину, в мотивувальній частині

рішення обов'язково має бути зазначено, чому такий захід не було призначено [41].

Вирок проголошується іменем народу. Зачитується резолютивна частина і пояснюються мотиви його ухвалення. Мотиви прийняття рішення розкриваються шляхом їх зачитування або шляхом усного повідомлення їх істотного змісту. При вирішенні питання про зачитування мотивів судового рішення чи усне повідомлення їх основного змісту, як правило, беруться до уваги інтереси, що потребують захисту, сторін провадження, свідків або потерпілих осіб. Зачитуванню резолютивної частини рішення в кожному випадку повинно передувати повідомлення мотивів прийняття такого рішення. Рішення, як правило, оголошується наприкінці слухання. Воно повинно бути винесене не пізніше, ніж через два тижні після цього, інакше основне слухання повинно бути відновлене. Рішення підписується суддями. Якщо один із суддів не може поставити з якоїсь причини свій підпис, головуючий пояснює причину і найстаріший із суддів, які брали участь у справі, робить відповідну позначку у вирокі. Рішення не може бути вручене, поки не буде складено протокол судового засідання (стаття 268 КПК ФРН) [41].

Не можна обійти увагою нормативні вимоги до судового рішення у французькому кримінальному процесі, який є одним з так званих класичних, а саме, у формі змішаного процесу. Особливості кримінального процесу Республіки Франція зумовлені особливостями судової системи: за загальним правилом судді виконують свої обов'язки на професійній основі, але є винятки - під час обвинувачення у вчиненні певних видів злочинів особа має право на “суд рівних” - суд асизів, де нарівні з професійними суддями правосуддя здійснюють в формі журі (присяжних) прості громадяни даного департаменту за жеребом. Наприкінці судового розгляду суд призначає дату оголошення рішення, яке відбувається у відкритому судовому засіданні. В кінцевому підсумку суд виносить письмове рішення, в якому детально викладаються мотиви суду. Якщо судді визнають докази вини достатніми за стандартом “внутрішнього переконання”, вони винесуть обвинувальний вирок, в іншому

випадку - виправдувальний. У вироку також призначається покарання, для якого не передбачено окремого провадження. Якщо в судовому процесі є потерпілі, то детально описується компенсація від обвинуваченого. Не існує традиції подання окремої думки. Після цього головуючий оголошує питання, на які мають відповісти всі судді в нарадчій кімнаті у формі “так” чи “ні”. Питання мають стосуватися лиш факту, а не права, стосуватися факту по кожному з епізодів, в тому числі по фактах як підставах виправдання, обставинах, що обтяжують покарання тощо. Ці питання підлягають обговоренню в суді, можуть змінюватися. Але остаточно такий лист опитування формується в суді публічно. Після його формування і ознайомлення журі з інструкцією про те, що вони не повинні мотивувати своїх відповідей, а керуватись лише внутрішнім переконанням, усі судді видаляються в нарадчу кімнату, кожен з них отримує окремий такий лист, який уже зветься бюлетень, і дає, таємно один від одного, відповіді на поставлені питання. По завершенню головуючий підраховує голоси і бюлетні спалюються. Якщо про винуватість не набирається 6 голосів, виноситься виправдувальний вирок, якщо набирається, суд обговорює питання про покарання і виносить обвинувальний вирок. Вирок має бути з основних питань мотивований [39].

У ч. 1 ст. 110 КПК України зазначено, що “процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду”. КПК України визначає те, що має бути зазначене в мотивувальній частині судового рішення, включно з доказами, на які спираються висновки суду по кожному з обвинувачених, підстави зміни обвинувачення і підстави визнання обвинувачення або якоїсь його частини безпідставними [40]. На практиці, утім, принцип обґрунтованості судових рішень додержується не завжди. Передовсім таке трапляється тоді, коли захист наводить потужні докази проти обвинувачення і довести винуватість підсудного не видається можливим. В такому випадку суд подеколи може не оцінити всі докази, представлені захистом в ході слухання, але може не згадати про це в своєму рішенні. Відтак, на поверхневий погляд рішення суду здається належно обґрунтованим, хоча

ретельний аналіз матеріалів слухання і його запису призвели би до протилежного висновку. Одним із аспектів належної обґрунтованості судового рішення є законність одержання доказів, на які воно спирається. Конституція України гласить, що обвинувачення не може базуватись на доказах, одержаних в незаконний спосіб. На відміну від, приміром, американських федеральних норм щодо кримінального провадження, КПК України не містить прямих норм щодо виключення доказів з матеріалів справи. Конституційна норма майже нічого не дає в тих випадках, коли захист подає в суді клопотання про виключення незаконно або нечесно отриманих доказів, через відсутність у КПК будь-яких механізмів здійснення такої процедури. Суди звичайно відхиляють подібні клопотання, посилаючись на відсутність дотичних норм в КПК, і дають захистові скористатися лише правом подання клопотання про виклик нових свідків або експертів, чи про витребування нових доказів, чи про приєднання доказів до матеріалів справи. В дуже виняткових ситуаціях зазначені вище клопотання задовольняються слідчими (на досудовому етапі) або судом. Однак, згідно із КПК України обґрунтування обвинувального вироку має містити підстави відхилення судом інших доказів, і це, власне, служить єдиним засобом реалізації конституційної норми щодо незаконно одержаних доказів обвинувачення [50, с. 422].

Якість нормативних вимог до судових рішень у кримінальному процесі, які встановлені безпосередньо законодавцем, на загальнонаціональному рівні є необхідною умовою для доступності та якості правосуддя, зростання довіри до судової системи, адже судження суду про оцінку доказів, кваліфікацію діяння, призначення виду та розміру покарання, мотиви спростування доводів сторін характеризують не лише діяльність суду в конкретному кримінальному провадженні, але й є суттєвими показниками ефективності функціонування всієї судової влади. Кримінальні процесуальні закони всіх досліджуваних країн вимагають обґрунтування остаточних та інших судових рішень, хоча відповідні вимоги національних законодавств різняться. У відповідних законодавчих актах Литовської Республіки, Латвійської Республіки, Естонської Республіки та

України чітко регламентовано, що саме підлягає включенню до окремих компонентів судового рішення. А двома основними нормативними вимогами є законність та обґрунтованість. Варто підкреслити, що кримінально процесуальне законодавство Литовської Республіки, Латвійської Республіки, Естонської Республіки більш збалансоване та сформоване на основі європейських стандартів. У кримінальному процесуальному кодексі України ще простежують радянські елементи, однак є тенденція до їх усунення та гармонізації з європейськими правовими категоріями.

2.3. Вмотивованість рішень міжнародних судових інстанцій: Міжнародний суд ООН та Суд ЄС

Функція судового рішення в міжнародному суді схожа з функцією судового рішення в національному суді та водночас має суттєві відмінності, що вирізняють рішення цієї судової інстанції, яка діє на міждержавному рівні. Значення судового рішення полягає не в тому, щоб чітко продемонструвати мотивацію судді, а в тому, щоб примирити аудиторію з використанням влади у спосіб, авторизований рішенням. Судова влада не підлягає таким самим способам контролю, як інші гілки влади; фактично вона ізольована від таких контролів, а відтак посідає особливе місце в системі влади та розподілі функцій держави. Отже, тим більше важливо, щоб такі судові рішення сприймалися суспільством як справедливі та вмотивовані.

На момент свого заснування (заснування Постійного суду міжнародного правосуддя у 1920 році) Міжнародний суд складався із суддів, обраних із західних правових систем (за винятком японця Оди). Ніколи не існувало позиції, що рішення Суду повинні залишатися без обґрунтування та мотивування. Але дуже рано стало зрозуміло, що чітке і стисле формулювання за зразком французького рішення є неприйнятним для міжнародного суду, і Постійний суд швидко відмовився від такого підходу. Тепер можна легко прослідкувати функціональну необхідність цього: професійні юристи були

лише невеликою частиною аудиторії Міжнародного суду. Більш важливу частину аудиторії становили правлячі еліти держав та суспільство, що складається із зацікавлених непрофесіоналів. Це зумовило посилення вимог до вмотивованості та обґрунтованості рішень з урахуванням характеру справ та цільової аудиторії.

Важливість освіченого та зацікавленого громадянина серед зацікавленої аудиторії Міжнародного суду не можна переоцінити. Колишній президент Суду, суддя Жуль Басдеван, виокремлював важливу роль громадської думки у державах по здійсненню впливу на уряди щодо звернення до Суду. Міжнародному суду, можливо, більше, ніж будь-якому іншому суду, потрібно пояснювати причини для своїх рішень, які будуть переконливими для зацікавленої громадськості.

Аудиторія громадськості, звісно, може варіюватися від справи до справи. Наприклад, існує широкий громадський інтерес до справи про ядерні випробування. Значно вужча аудиторія цікавиться відповідями на технічні питання, підняті у справах, таких як Висновок про репарації за шкоду. Найкращі суди достатньо гнучкі, щоб варіювати стиль рішень, враховуючи це.

Хаїм Перельман зробив важливе зауваження щодо аудиторії Міжнародного Суду: він зазначав, що іноді з числа адресатів Суду прагнуть виключити певних осіб як нераціональних, та намагаються ігнорувати їх. Це, зауважує він, може бути небезпечним, коли кількість та інтелектуальна цінність виключених є високими. Тим не менш, Стаття 38 Статуту Міжнародного суду все ще містить посилання на “цивілізовані нації” [112], як нагадування про період, коли племінні народи вважалися такими, що не мають правової системи, яка б визнавалася як така, що є правовою. На щастя, більшість міжнародних юристів мовчки відкинули слово “цивілізовані”, усвідомлюючи, що будь-яка система міжнародного права повинна бути прийнятною для всіх держав, які зараз існують на міжнародній арені. У контексті цього виникає цілком логічне питання, чи рівень вмотивованості рішень Міжнародного суду враховує нових

активних і зацікавлених членів міжнародної аудиторії: юристів, представників влади, науковців та громадян усіх держав.

У справах, які в основному стосуються цільової аудиторії із країн західноєвропейських систем і професійних юристів, Суд під час мотивування рішення може використовувати аргументи, традиційно шановані в західноєвропейській правовій культурі. Це включає стиль аргументації, який часто характеризується як легалізований або формалістичний, який залежить від близького текстового та концептуального аналізу. Цей тип мислення, поширений, мабуть, у більшості західних правових системах, поступово втратив позиції у зв'язку із розвитком соціально-орієнтованих та політично-спрямованих форм мислення. Хоча такий підхід до мотивування має істотне поширення у західних правових системах, але мало приваблює афро-азійських читачів, оскільки асоціюється з легалістичною етикою, яка їм незнайома. Однак існують деякі ознаки того, що Міжнародний суд докладає більше зусиль для пояснення мотивів своїх рішень широкій аудиторії. У консультативному висновку щодо Намібії (1971) Суд прямо заявив, що під час тлумачення термінів документа, складеного у 1919 році, Суд повинен враховувати той факт, що концепції не є статичними, а еволюціонують. Аргумент Південної Африки про те, що терміни мандату на Південно-Західну Африку слід тлумачити відповідно до їх значення у міжнародному праві на момент складання, був відхилений. "... розглядаючи інституції 1919 року, Суд повинен враховувати зміни, які відбулися протягом наступних півстоліття, і його тлумачення не може залишатися незмінним від наступного розвитку права через Статут ООН та звичаєве право". Більше того, міжнародний документ повинен тлумачитися та застосовуватися в рамках всієї правової системи, що діє на момент тлумачення. Останні п'ятдесят років принесли важливі зміни у галузі, якої стосуються нинішні провадження. У цій галузі, як і в інших, *corpus iuris gentium* був значно збагачений, і Суд, якщо він сумлінно виконує свої функції, не може ігнорувати це. Таким чином, юридичне мотивування рішень Міжнародного суду передбачає нові елементи, що не були характерні для

європейської традиції, якої він майже виключно дотримувався протягом перших сорока років свого існування.

У консультативному висновку щодо Західної Сахари (1975) Суд обережно уникав мотивування рішення на основі виключно висновків логіки. Суду було поставлено два питання: чи була територія Західної Сахари на момент її колонізації Іспанією *terra nullius*, а якщо ні, то який характер мали юридичні зв'язки між нею та Марокко та між нею та предком сучасної Мавританської держави? Виходячи з тогочасної доктрини аргументи могли бути підсумовані як такі, що територія була, або *terra nullius* (а, отже, могла бути захопленою будь-якою державою), або вже зв'язана суверенітетом з державою. Тому Суд стикнувся, як зазначив суддя Харді Кросс Ділард, з надскладним питанням. Спори в рамках ООН показали, що Марокко і Мавританія претендували на реінтеграцію території у свої власні після її деколонізації від Іспанії. Це вони могли зробити лише в тому випадку, якщо між їх територіями та Західною Сахараю існували суверенні зв'язки [197].

Суд, проявляючи певну витонченість, уникнув вимушеного рішення, що Західна Сахара перебувала під суверенітетом Марокко або країни, яка історично передувала сучасній Мавританській державі. Він дійшов цього висновку, визнавши, що “юридичні зв'язки” між державами, не містять ознак суверенітету. Очевидно, що такий підхід позбавлений ясності картезіанської логіки. Аргумент, що відповідає цьому критерію, використовував би терміни, що є взаємовиключними та вичерпними. Висновок про те, що територія не є *terra nullius*, обов'язково припускав би, що вона підлягає суверенітету якоїсь держави. Певні аспекти такого виду міркування можна побачити у окремих думках суддів, для яких юридичні зв'язки, які породжують територіальні права, повинні бути зв'язками суверенітету. Або є зв'язки суверенітету між двома територіями, або між територіями немає юридичних зв'язків. Відхід від традиційно популярної ясності логічного аргументування з визначеними концепціями більше ніж компенсується здатністю надати юридичне визнання діапазону тонких відносин, які не можуть бути віднесені до одного класу чи

іншого. Це дозволило Міжнародному суду мотивувати свої рішення більш відповідним і реалістичним чином. У цьому випадку це дозволило Суду визнати юридичні права народу конкретної території у спосіб, не запропонований існуючою доктриною з цього питання, але дуже доречний для кращого розуміння, що унеможливорює для європейських суспільств вважати інші суспільства “варварськими”, “примітивними” чи “некультурними”, просто через їхню соціальну організацію, яка значно відрізняється. Таким чином, у своїм саме у мотивувальній частині рішення Міжнародний Суд може переконати неєвропейську аудиторію, у тому що делікатні юридичні питання не вирішуються шляхом примусу до застарілої концептуальної структури, яка має мало відношення до їхніх традицій і практичний ефект якої може бути іноді катастрофічним.

Міжнародний суд часом наслідує приклад апеляційних судів у системі загального права, найкращі з яких у процесі мотивування завжди знаходять можливість включити традиційний “легалістичний” аргумент серед інших аргументів різних типів. Разом усі аргументи роблять мотивувальну частину рішення значно переконливішою, ніж використання лише одного типу аргументів.

Окрім строкатості та неоднорідності аудиторії рішень Міжнародного суду, ця міжнародна судова інстанція має інші особливості, які відрізняють її від національних судів. Діалог між судом та його аудиторією залежить від спільного засобу спілкування. Національна мова відображає спільну культурну спадщину, на яку можуть спиратися судді. Нюанси, досягнуті літературними посиланнями або відгомонами знайомих біблійних текстів, можуть викликати прийнятний настрій у адресата рішення. Визначні англійські судді є майстрами цієї техніки, наприклад, лорд Аткін у справі використав принцип “Люби ближнього свого” з Нового Заповіту для підтримки розвитку концепції недбалості. Згадані особливості, пов'язані із національною мовою цілком втрачають своє значення для Міжнародного суду. Звичайно, судді використовували багаті ресурси французької та англійської мов, але такі

посилання майже повністю втрачають свою силу, коли їх перекладають національними мовами аудиторії, яка не поділяє європейську культурну традицію. Еліти деяких країн можуть сприймати їх, але для громадськості вони можуть виявитися незрозумілими та несправедливими. Навіть коли судді з “неєвропейського” кола намагаються виправити баланс, звертаючись до іншої багатой історичної та культурної традиції, вони повинні робити це французькою або англійською (єдиними двома офіційними мовами Міжнародного Суду), тим самим втрачаючи перевагу використання мови, пов'язаної з культурою у межах якої існує ситуація, що стала предметом розгляду. Це приводить нас до другої основної проблеми, яка виникає у контексті мотивування рішень перед Міжнародним судом: відсутності універсальної правової культури. Якщо французька та англійська мови є єдиними офіційними мовами суду, це частково можна пояснити крайньою складністю перекладу понять, знайомих європейським юристам, на мови суспільств, для яких легалістична етика не є однією з найважливіших, і процеси вирішення спорів яких розвивалися в інших моделях. Можливо, навіть необхідно утворювати слова в мові, яка просто не має еквівалентів технічним юридичним термінам, що використовуються у рішеннях Міжнародного суду, так само як вчені та інженери деяких з цих нових країн повинні були запозичувати іноземні терміни або створювати неологізми для вираження себе в технічних питаннях у своїх рідних мовах. У довгостроковій перспективі такі нові словотворення можуть бути поглинуті загальною культурою і стати зрозумілими для всіх у суспільстві, але це дуже повільний процес. Перш ніж це станеться, існує період, коли не існує спільної концептуальної рамки.

Судді Міжнародного Суду, що походять з різноманітних юридичних культур Європи, мали ту саму проблему на ранньому етапі його функціонування. Аналіз перших рішень Міжнародного Суду, наприклад, показує чітке формування роботи кожного судді під впливом упереджень, що прищеплені під час його навчання та роботи як юриста в його національній

правовій системі. Згодом судді таки дійсно почали виробляти єдину юридичну традицію.

Хоча в Міжнародному суді використовуються особливі підходи до мотивування рішень, але є дві важливі додаткові техніки мотивування (які сприяються всебічному аналізу та оцінці процесу прийняття рішення та пояснення цього адресатам), сформовані двома механізмами, які не використовуються в більшості національних судових системах. Перший - це механізм окремої та особливої думки, змодельований на системі загального права. Ця процедура дає змогу забезпечити набагато ширший спектр аргументування та вмотивування, ніж це передбачено єдиним рішенням. Може навіть виникнути ситуація, що рішення буде обґрунтоване двома діаметрально протилежними лініями міркування. Це дійсно сталося у справі про ядерні випробування, де суддя Стуре Петрен у своїй окремій думці зміг пояснити, як він прийшов до голосування за рішення, навіть якщо він не підтримував жодної з підстав, зазначеної в основному тексті [176]. Це, безумовно, збільшує прийнятність рішення для аудиторії, шляхом унікальної для міжнародних судових інстанцій “альтернативної” вмотивованості, оскільки мисленнєві процеси та їх відображення, які привели більшість та окремих суддів до одного і того ж висновку у конкретній справі є повністю відмінними та складаються з різноманітних елементів. Окрема думка може бути цінною для конкретної держави в цьому відношенні, оскільки вона може зробити рішення більш вмотивованим, надаючи детальне обґрунтування, яке викладене на судовому рівні у позиції цієї держави. Навіть якщо це міркування не було прийнято більшістю, воно залишається визнаним певною мірою, і забезпечує альтернативу, до якої можна звернутися у випадку наступних судових розглядів.

Нарешті, складання більшості рішень часто призводить до пом'якшення багатьох термінів і використання загальних фраз для отримання згоди якомога більшої кількості суддів. Тому остаточне рішення часто здається досить м'яким і лаконічним, а іноді проміжні кроки в міркуваннях взагалі виключаються. Це означає, що детальний хід міркувань може бути очевидний лише з більш

детального та особистого вираження в окремій думці, або дійсно в її спростуванні суддею, який не погоджується. Наприклад, у консультативному висновку щодо Західної Сахари відбулася розробка концепції “terra nullius”, яка відрізняється від традиційного значення цього терміну, але основа цієї концепції набагато чіткіше викладена в окремій думці судді Фуада Аммуна, ніж у рішенні більшості [190].

Другим важливим механізмом є механізм *ad hoc* судді. Держава, яка є стороною спору, має право, якщо в складі суду немає постійного представника її національності, звернутися з проханням призначити *ad hoc* суддю для розгляду цього спору. Без сумніву, суддя, який детально знає національну правову систему, може сприяти відображенню мотивів конкретного рішення у спосіб найбільш прийнятний для конкретного суспільства, використовуючи найбільш знайомі та прийнятні для цього зразки міркувань. Прикладом є підхід судді Жуля Басдеванта у справі Мінк’єр та Екрехос. Хоча більшість використала міркування на основі історичних та географічних даних для обґрунтування свого рішення щодо британського суверенітету над цими островами, Басдевант використав ретельний текстовий аналіз договору, на який в значній мірі покладалася французька сторона, щоб продемонструвати, що застосування цього договору не призвело до іншого висновку у справі. Отже, він здійснив “альтернативне” мотивування рішення Міжнародного суду, запобігши будь-яким сумнівам французької сторони, що у рішенні було недостатньо проаналізовано та враховано основний письмовий документ у справі, що має непересічне значення у французькій правовій системі [167].

Не викликає сумнів те, що на ранньому етапі функціонування Міжнародного суду судді орієнтували свої рішення на рішення вищих судів національних правових систем, з якими вони були знайомі. З огляду на те, що між ними існувало достатньо подібностей для того щоб сформувався консенсус щодо того, що буде вважатися належним мотивуванням. Поступово відбувалася відмова від деяких прийнятих методів національних правових систем, наприклад, різкої категоризації, якій надавали перевагу німецькі юристи, а

також послідовності логічних положень, завершеної одним висновком, якій надавали перевагу французькі суди. Пошук способів належного вмотивування рішень, яке буде зрозуміле для широкої аудиторії та відображатиме комплексний розгляд, що є необхідним кроком у риторичному процесі, призвів до включення в деякі рішення Міжнародного суду матеріалів, які дещо чужі традиційним способам та засобам мотивування у західних правових системах. Але вони включені з важливої причини: щоб гарантувати, що нова аудиторія тих держав, які нещодавно зіткнулися з міжнародним судовим процесом, не була відчужена установою, у якій початково домінувала західна культурна традиція. Таким чином, ми можемо пояснити включення таких уривків, як ті, що наводяться суддею Фуадом Аммуном, який посилається на африканську історію та культуру у консультативному висновку щодо Намібії [130].

Необхідність вмотивовувати судові рішення є фундаментальною для європейської концепції судової влади. Це і знайшло своє відображення у статті 6 ЄКПЛ. Хоча окремі думки у деяких правових системах не вмотивовуються суддями, проте декларація незгоди чи сумнівів без причини є тривожним чинником - це може сприяти свавіллю організаційно-інституційної системи судової влади або упередженості відповідного судді. Деякі судді Міжнародного суду робили такі необґрунтовані заяви, але рішення більшості повинно бути вмотивоване (відображені причини/міркування його прийняття) відповідно до Статуту суду [112]. Отож, Міжнародний суд розділяє з судами всіх європейських суспільств необхідність вмотивовувати свої рішення для того, щоб переконати своїх адресатів у належному використанні влади. У попередній період, коли формальна логіка була єдиним шанованим методом міркування, європейські судді формулювали свої аргументи в логічній формі, навіть коли це фактично не відображало справжню природу їхніх міркувань. Проте саме гнучкість у процесі мотивування робить аргументи набагато більш відповідними для забезпечення прийняття рішень суду членами суспільств, які не поділяють західні культурні традиції.

Суд Європейського Союзу бере свій початок з Паризького договору 1952 року. Спочатку він був створений як судовий орган ЄОВС. Проте згодом, через створення ЄЕС та Євратому, він був перетворений Конвенцією від 27 березня 1957 року на єдиний суд для трьох Співтовариств.

Спочатку Суд складався з семи суддів, підтримуваних двома генеральними адвокатами. Після розширення Європейського Союзу кількість суддів збільшилася до дев'яти, а кількість генеральних адвокатів - до чотирьох. Всі вони призначалися урядами держав-членів за спільною згодою на шість років. Важливо зазначити, що в сучасному складі Суду кожна держава має одного суддю своєї національності. Варто також зауважити, що цілий ряд положень гарантує незалежність та неупередженість суддів.

Єдиний судовий орган Європейського Союзу, Суд, має завдання забезпечувати дотримання права при тлумаченні та застосуванні договорів ЄС. В рамках цього завдання, він “контролює законність актів Європейської Ради та Комісії, окрім рекомендацій або думок. Для цього він має компетенцію розглядати позови щодо перевищення повноважень, порушення суттєвих формальностей, порушення цього Договору або будь-якого правила права, що стосується його застосування, або зловживання владою, поданих державою-членом, Радою або Комісією”. Отже, Суд має дуже загальну місію, оскільки всі акти Європейського Союзу можуть бути піддані його контролю. Саме йому належить оцінювати їх законність, перевіряючи їх відповідність як конкретним положенням договорів, так і загальним принципам Європейського Союзу. Крім того, рішення Суду не підлягають оскарженню.

Справи, які розглядаються Судом є достатньо різноплановими, тому жодна класифікація не може бути вичерпною. Для дослідження питання вмотивованості варто обмежитися критерієм захисту інтересів. У цьому контексті Суду належить забезпечувати потрійний баланс, а саме:

- захищати різних суб'єктів права від незаконних або шкідливих дій органів Європейського Союзу;

- стежити за дотриманням балансу між Європейським Союзом та державами-членами, тобто розмежовувати та захищати відповідні повноваження держав-членів та Європейського Союзу;
- зберігати баланс влади всередині Європейського Союзу, тобто між різними інституціями.

Ця класифікація показує, що залежно від сфер діяльності Суд ЄС виконує різноманітні функції, що є особливо важливим питанням для дослідження юридичної природи вмотивованості його рішень.

Аналіз правозастосовчої практики Суду ЄС показує, що зміст права Європейського Союзу встановлюється згідно зі звичайними критеріями тлумачення внутрішнього права. Як і національні судді, Суд ЄС проявляє таку ж свободу, посилаючись на текст, зміст і мету договорів. В одній із справ, наприклад, Суд ЄС чітко зазначив, що для визначення того, чи мають положення міжнародного договору таку дію, необхідно розглянути їхній дух, структуру та формулювання. Це питання методу тлумачення, що використовується Судом, було предметом цікавих дебатів на конгресі в Кельні, що відбувся в 1963 році під назвою “Десять років юриспруденції Суду Європейських Співтовариств”. У межах обговорення було висловлено дві позиції щодо місця телеологічного методу тлумачення в діяльності Суду ЄС. Науковці, які не погоджувалися з основоположним значенням цього методу, пояснювали це тим, що прагнення до динамічного тлумачення, навіть якщо воно застосовується лише до договорів, які застосовуються у конкретній справі, ставить під сумнів саму природу та межі судового тлумачення. Як би не говорили, судді не є законодавцями, хоча в деяких випадках їхня робота включає виконання майже законодавчих функцій.

На думку згаданої когорти науковців, тлумачення може здійснюватися іншими способами, коли ні буквальне, ні логічне та систематичне тлумачення не можуть бути використані для встановлення сенсу та обсягу права. Лише в цьому випадку, каже він, можна звернутися до телеологічного тлумачення.

Відповідаючи на це представники іншої наукової школи зазначають, що, коли йдеться “про міжнародні інтеграційні договори, спрямовані на досягнення певних цілей, динамічний розвиток, який має тривати майже необмежений час,” буквальне тлумачення з усією його статичністю, консервативністю та формалізмом не підходить. Застереження щодо телеологічного тлумачення ґрунтувалися, насправді, на побоюванні, що Суд, застосувавши його, вийде за межі своїх судових повноважень, підмінюючи своїм тлумаченням волю держав, виражену під час переговорів. Телеологічне тлумачення, сказав він, “може викликати небезпеку надмірного відходу від тексту”. Заперечуючи це твердження, Вікеркелд Бісдом підтримував позицію, що телеологічний метод є особливо важливим для європейських договорів: “Мова не йде про систему тлумачення, яка полягає у пошуку суб'єктивної волі договірних сторін, як вони її виразили під час переговорів. Ця система рідко буде застосовна через відсутність додаткових матеріалів. Телеологічне тлумачення важливіше в сенсі пошуку об'єкта та мети договору, щоб тлумачити його положення через сенс, який найбільше відповідає його цілям. Це, насправді, метод, який вимагає від суддів діяти обережно, усвідомлюючи свою відповідальність”.

Підтримуючи цю точку зору, науковці зазначають, що серед іншого: “Відсутнє протиріччя між телеологічним або динамічним тлумаченням та волею договірних сторін. Навпаки, воля сторін, які уклали ці угоди, була орієнтована на майбутнє. Вони знали, що встановлювані ними органи Європейського Союзу будуть виконувати свої функції протягом дуже тривалого часу, в умовах, що будуть суттєво змінюватися. Щоб забезпечити майбутнє Європейського Союзу, щоб зробити його не лише виключно економічною організацією, але й політичним утворенням в процесі становлення, вони застосували гнучку формулу, яка дозволяє їм адаптуватися до розвитку Співтовариства та світу в цілому”.

Отже, метод тлумачення, який застосовується Судом ЄС, ґрунтується на кількох способах, включаючи телеологічний, але також включає інші, такі як буквальне та контекстуальне тлумачення. Суд ЄС використовує всі ці способи в

комплексі, щоб досягти максимальної відповідності своєму основному завданню - забезпечити дотримання права при тлумаченні та застосуванні договорів, що створюють Європейський Союз.

Одним із перших важливих принципів, сформульованих Судом ЄС, є наявність автономного правопорядку Європейського Союзу стосовно внутрішніх правових систем держав-членів. Суд ЄС стверджує, що “союз є новим міжнародним правовим порядком, на користь якого держави-члени обмежили, хоча і в певних сферах, свої суверенні права, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, але й їхні громадяни”. Цей новий правовий порядок має на меті регулювати повноваження, права та обов'язки зазначених суб'єктів, а також процедури, необхідні для констатації та санкціонування будь-якого можливого порушення.

Щодо організації взаємовідносин між цим новим правовим порядком та внутрішнім правовим порядком держав-членів, різні рішення Суду ЄС дозволяють виділити як основне правило незалежність одного правового порядку від іншого. Так, у рішеннях Суду ЄС наголошується на тому, що договори та інші акти Європейського Союзу не надають інституціям права анулювати законодавчі чи адміністративні акти держави-члена. Відтак, якщо представники інституцій Європейського Союзу вважають, що держава порушила одне із зобов'язань, що випливають із договору, запровадивши або підтримуючи положення, що суперечать йому, не може самостійно анулювати або скасувати ці положення, а може лише констатувати порушення і розпочати процедуру, передбачену для того, щоб змусити відповідну державу скасувати ухвалені нею заходи. Те саме стосується і безпосередньо Суду ЄС, який, будучи компетентним для вирішення будь-яких спорів щодо тлумачення чи застосування права Європейського Союзу, “не може самостійно анулювати або скасувати національні закони держави-члена чи адміністративні акти цих органів”. Суд ЄС також зазначає, що договори про створення Європейського Союзу, не ставлять його вище за національні судові інстанції, тобто рішення цих інстанцій не можуть бути оскаржені перед Судом ЄС. З цього випливає, що

визнання існування правового порядку Європейського Союзу зовсім не означає ліквідації компетенції держави у законодавчій, виконавчій чи судовій сферах. Договори ґрунтуються на принципі чіткого розподілу компетенцій між інституціями Європейського Союзу та органами держав-членів. Відповідно, у тій мірі, в якій існує компетенція Суду, не може йтися про попереднє вичерпання національного судового шляху, що полягало б у розгляді одного й того ж питання спочатку національними судами, а потім Судом ЄС.

Цей принцип розподілу компетенцій між Європейським Союзом та державами-членами було підтверджено Судом ЄС у численних преюдиційних справах. Втім, Суд ЄС визнав за собою право “надавати національному суду елементи тлумачення права Європейського Союзу, які можуть бути корисними для оцінки наслідків”. Але, щоб чітко показати свій намір поважати компетенцію національних судів, тобто чітко розмежовувати функції між національними судами та Судом ЄС, останній також підкреслив, що “міркування, які могли спонукати національний суд до вибору своїх питань, а також доцільність, яку він їм надає у межах спору, що йому розглядається, залишаються поза оцінкою Суду ЄС”. З тієї ж причини, якщо питання, поставлені національними судами, є недосконалими або неоднозначними, Суд ЄС вважає за необхідне визначити заздалегідь, які елементи стосуються тлумачення права Європейського Союзу.

Чіткий розподіл компетенцій між інституціями Європейського Союзу та органами держав-членів спричиняє, як інший наслідок, неможливість застосування національних правових норм для оцінки дійсності актів, прийнятих інституціями Європейського Союзу. Дійсність таких актів може оцінюватися лише відповідно до права Європейського Союзу. Це позиція Суду, який вважає, що “право, яке виникло з договору, з автономного джерела, не може через свою природу судово протиставлятися національним правовим нормам будь-якого роду, не втрачаючи свого співтовариства характеру і не ставлячи під загрозу юридичну основу самого Європейського Союзу”. Суд ЄС таким чином проголосив принцип примату права Європейського Союзу над

внутрішнім правом держав-членів. Фактично, договір, зазначає він, створив власний правовий порядок, інтегрований у правову систему держав-членів і такий, що накладає свої вимоги на їхні судові інстанції. Ця інтеграція в правову систему кожної держави-члена положень, які походять від Європейського Союзу, і, загалом, термінів і духу договорів мають наслідком неможливість протиставляти норми, прийняті ними в односторонньому порядку, правовому порядку, прийнятому ними на основі взаємності. Ствердження протилежного означало б, що зобов'язання, взяті в договорах про створення Європейського Союзу, не є “безумовними”, а лише “умовними”. Що несумісно з поняттям Співтовариства. Юридичне значення договорів Європейського Союзу не може, фактично, змінюватися від однієї держави до іншої на користь подальших національних законодавств, не ставлячи під загрозу досягнення цілей договору і не спричиняючи дискримінацію.

Після аналізу правової природи рішень Суду ЄС та підходів до тлумачення права можна зробити висновок, що вмотивованість рішень Судом ЄС має основне призначення - вказати адресатам юридичного акта - державам-членам або окремим особам - основні цінності та правові або фактичні підстави, що призвели до його прийняття. Такі вимоги до вмотивованості рішень Суду ЄС “спрямовані на надання сторонам можливості захищати свої права, Суду ЄС здійснювати ефективний нагляд, а державам-членам, як і будь-якому зацікавленому громадянину, знати умови, за яких інституції ЄС застосовують договори”. Також належна вмотивованість як наслідок комплексного тлумачення та аргументації сприяє розвитку права, спрямовуючи майбутні дії, як інституцій ЄС, так і органів держав-членів у застосуванні законодавства ЄС.

Вмотивованість у праві ЄС має особливе значення через обставини, пов'язані з походженням та природою цього права, зокрема:

- основні договори містять незначну кількість нормативних положень і засновані на концепції цінностей та цілей, які треба досягти;
- право спільноти має пріоритет над національним правом держав-членів;

- регламенти інституцій ЄС мають загальну сферу дії, є обов'язковими і безпосередньо застосовуються в усіх державах-членах, не тільки для держав, але й для фізичних або юридичних осіб, приватного або публічного права;

Суд ЄС є єдиним органом, який забезпечує дотримання правового порядку спільноти, інтерпретуючи договори та похідні джерела і не може відмовити у здійсненні правосуддя у зв'язку із невизначеністю договорів та інших актів ЄС. Ця обставина надає характеристиці вмотивованості рішень ЄС - вмотивованості, яка за своєю функцією схожа на ту, що існує в різних національних правових системах, - особливого значення, пов'язаного з еволюційним характером права ЄС та специфічним правовим статусом інституцій ЄС.

2.4. Вмотивованість рішень органів конституційного контролю

В юридичній науці немає єдиної думки з питання про юридичну природу актів конституційного контролю. Відсутність визначеності в розумінні юридичної сили рішень конституційних судів становить і проблему для чіткого визначення вимог до вмотивованості судових рішень конституційних судів. В юридичній літературі постійно існують дискусії про те, чим є рішення конституційного суду: правозастосовчими актами, судовими прецедентами, конституційною доктриною або особливими джерелами права.

Характер рішень органів конституційного правосуддя головним чином зумовлює їх роль і місце в системі державної влади і потенціал, що забезпечує верховенство Конституції. Правовий характер рішень Конституційного Суду досить чітко визначений в літературі. Це правовий акт, прийнятий конституційним судом в межах своєї компетенції і в установленому законом порядку, змістом якого є констатація певних юридичних фактів і виклад державно-владних постулатів, що мають обов'язкове значення для учасників правовідносин. Рішення Конституційного Суду, як правило, є обов'язковими для

виконання, остаточними і перегляду не підлягають. Однак в деяких країнах парламент може переглянути рішення Конституційного Суду, прийняті в рамках попереднього контролю (Намібія, Румунія, Еквадор, Ефіопія). Законодавець може анулювати рішення органу конституційного контролю 2/3 голосів. Подібним правом вето володіють парламенти Румунії, Монголії, Президент Казахстану (якщо в Монголії Великий державний Хурал анулює рішення, Суд знову повертається до розгляду і приймає остаточне рішення, а в Казахстані вето Президента долається 2/3 голосів).

З наукової точки зору в юридичній літературі приділяється більше уваги правотворчості в сфері судової конституційно-контрольної діяльності, видам і юридичній природі актів конституційних судів. Також особлива увага надається тим положенням, за якими акти, що приймаються конституційним судами мають загальнообов'язковий характер, нормативну природу, перетворюються в джерело права, в більшості випадків, особливо при тлумаченні конституційних положень, мають більшу юридичну силу, ніж акти законодавчих органів.

Акти органів конституційного контролю мають спільні властивості з судовими прецедентами: виражена в них правова позиція є загальним правилом поведінки, яким повинні керуватися всі суб'єкти права при вирішенні питань в рамках своєї компетенції та повноважень в аналогічних справах. Однак рішення конституційного суду не можна ототожнювати з судовими прецедентами, оскільки ці рішення не можуть замінювати закони при вирішенні конкретних справ, і виключно судовими прецедентами не можуть обґрунтовуватися рішення судів.

Українська правова система відноситься до європейської континентальної системи права, де основне джерело права - нормативно-правовий акт, а не юридичний прецедент. Тому суди при вирішенні конкретної справи в першу чергу повинні робити покликання на статтю закону і лише потім на правову позицію і рішення конституційного суду. У цьому сенсі рішення конституційного суду для інших судів мають преюдиційне значення, так як раніше встановлені судом факти є обов'язковими для інших судів. Разом з тим

зводити рішення конституційного суду тільки до актів, які мають преюдиційне значення, неправомірно, оскільки інші суди будуть виходити тільки з резолютивної частини рішення (конституційний або неконституційний нормативно-правовий акт) без урахування правових позицій конституційного суду.

Необхідно особливо підкреслити, що рішення конституційного суду покликане відновити порушену конституційну рівновагу і не повинно привести до нових порушень цієї рівноваги.

М. І. Байтін вважає, що акти конституційного суду відповідно до його статусу і функціонального призначення в системі поділу влади за своєю юридичною природою є не нормативно-правовими актами, а є особливими різновидами актів тлумачення права [2, с. 8]. На думку Г. А. Гаджієва, акти конституційного суду є судовими прецедентами [21, с. 81]. П. А. Гук також вказує на прецедентний характер рішень органів конституційного контролю. Б. А. Страшун, навпаки, заперечує прецедентний характер рішень конституційного суду. На його думку, рішення конституційного суду, “це не прецеденти, тому що подібні справи вирішувати ніякий інший суд не має компетенції. І для самого конституційного суду його власні рішення навряд чи можна вважати прецедентами, оскільки аналогічні справи судом повторно не розглядаються” [113, с. 155, 156]. Б. С. Ебзєєв вважає, що рішенням конституційного суду властива “матеріально-правова сила закону, але ці рішення не є нормативними актами і не розглядається як прецеденти, хоча фактично і виступають такими” [26, с.164]. Є. І. Козлова відносить рішення конституційного суду до особливого роду джерел права. “Хоча суд, - підкреслює вона, - і не є органом, який приймає правові акти, однак правові позиції, що містяться в його рішеннях мають юридичне значення. На їх основі втрачають силу правові акти, які не відповідають Конституції” [31, с. 29, 30]. Крім згаданих є точки зору, відповідно до яких рішення конституційного суду - це акти, що містять тільки офіційну конституційну доктрину [10, с. 63], акти тлумачення, що не створюють правові норми, акти оцінки норм права з точки

зору їх конституційності [11, с. 25, 29]. Є позиція, що рішення конституційних судів є інтерпретаційними актами, покликаними встановлювати дійсний сенс норм основного закону і єдина функція таких актів - роз'яснення діючих норм. Саме вона визначає їх юридичну природу. Для вирішення цього дискусійного питання необхідно змінити підхід до його вивчення. Адже фактично більшість з перерахованих авторів намагалися ототожнити рішення конституційного суду з нормативними актами, якими вони не є в класичному розумінні цього поняття. Саме ця обставина і породила дискусію в науці конституційного права. Якщо ж підійти до розгляду рішень органу конституційного контролю як особливого джерела права, то багато дискусійних питань були б зняті самі собою.

Крім якості нормативності рішення конституційного суду носять інтерпретаційний характер, так як дають тлумачення конституційних та інших правових норм. Тому з цієї точки зору рішення конституційного суду як джерело права слід віднести до нормативно-інтерпретаційних актів.

Рішення конституційного суду є актами застосування права, що носять нормативно-інтерпретаційний характер, що дозволяє віднести їх до особливого виду джерел права нарівні з нормативно-правовими актами, судовими прецедентами, правовими звичаями. Вони мають всі ознаки джерела права, під яким слід розуміти вихідні від держави або визнані нею офіційно документальні способи вираження і закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення. Ці ознаки - нормативний характер, безпосередня дія, загальнообов'язковість, юридична сила.

Дослідники найчастіше характеризують правотворчу діяльність органів конституційного контролю як “негативну”. В юридичній літературі органи конституційного контролю наділили статусом “негативного законодавця”. Деякі дослідники, не заперечуючи функцію конституційного суду як “негативного” законодавця, в той же час визнають за ним правотворчу функцію “позитивного” законодавця. Таким чином, підсумковий висновок конституційного суду, що міститься в резолютивній частині рішення суду, в єдності з юридичними позиціями суду, що містяться в мотивувальній та/або

резолютивній частині, відносяться до джерел права, що являє собою особливий вид нормативно-інтерпретаційних актів, що володіють всіма ознаками джерела права - нормативністю, безпосередністю дії, загальнообов'язковістю і юридичною чинністю. Цей вид джерел права в юридичній науці знаходиться лише в початковій стадії свого вивчення, що породжує численні дискусії і відсутність усталених точок зору з цього питання. А мотивувальна частина рішень конституційних судів в цьому контексті є особливо цінною, оскільки у ній міститься ядро усього рішення - правова позиція. У редакції Закону України “Про Конституційний Суд України” від 13 липня 2017 року в офіційну практику здійснення конституційного контролю було введено термін “юридична позиція”, яку “Конституційний Суд викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку” [28], що дає підстави вважати, що орган конституційного контролю в Україні наділений компетенцією “негативної нормотворчості” на законодавчому рівні. У цьому контексті важливою є концепція Т. О. Цимбалістого, за якою рішення Конституційного Суду України як акти зі складною правовою природою є правовими актами у випадках, передбачених законодавством, мають нормативний зміст, проте не є нормативно-правовими актами в повному розумінні цього поняття: можуть набувати характеру юридичного прецеденту й характеризуватися преюдиційністю і саме тому є окремим, спеціальним різновидом правових актів, а також допоміжним джерелом (формою) права [122, с. 47].

На нормативний характер правових позицій Конституційного Суду України вказують їх властивості та функції. Юридичні позиції мають загальнообов'язковий офіційний характер, набувають форми рішень, які є джерелом права. Загальнообов'язковий офіційний характер рішень Конституційного Суду України визначається статтею 151-2 Конституції України: “рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені” [28]. Проте у ч. 2 ст. 92 Закону України “Про Конституційний Суд” вказується, що “Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх

наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду” [28]. Під юридичними позиціями конституційних судів слід розуміти правові висновки суду, що є результатом інтерпретації судом конституційних норм, тлумачення ним конституційного сенсу положень чинних законів, інших нормативних актів. Виражена в рішенні суду юридична позиція (юридичні позиції) щодо конституційності конкретного акта або норми є зразком (правилом), яким повинні керуватися законодавчі, судові та інші органи, посадові особи при вирішенні питань в рамках своєї компетенції стосовно аналогічних за змістом актів, нормам. При такому використанні юридичні позиції можуть мати самостійне значення і використовуватися без рішення суду в цілому. У законотворчому процесі також використовуються не стільки рішення суду, скільки вироблені їм юридичні позиції. Юридичними позиціями Конституційний Суд України створює типові правові норми, що використовуються в правотворчій діяльності. Тому юридичні позиції Конституційного Суду України містять усі необхідні елементи джерела права.

Рішення Конституційного Суду України через свої характеристики близькі до нормативно-правових актів, але джерелами права в класичному розумінні не є. До мотивувальної частини рішень Конституційного Суду України на рівні закону встановлена особлива вимога, а саме зазначення “положень Конституції України, відповідно до яких Суд обґрунтовує рішення” [28].

Як теоретико-правова категорія, вмотивованість конституційних рішень здається одним із тих питань, що легко характеризується за допомогою класичного підходу: достатньо розрізняти конституційні рішення, які мають судовий характер, від тих, які не мають цього характеру і створюють правові норми, тобто, завжди у класичній термінології мають певний політичний

акцент. Проте, єдине твердження, яке не підлягає спростуванню, полягає у тому, що судові рішення повинні бути мотивовані, незалежно від виду юрисдикції.

Попередньо у дослідженні вказувалося, що вмотивованість судових рішень може бути представлена у формі силогізму: норма є основною передумовою, факт - меншою передумовою, а саме рішення - висновком. Вмотивованість рішень конституційних судів, звичайно, також можна охарактеризувати згаданим методом, з тією різницею, що основною передумовою тут є норми конституції. Якщо немає жодних сумнівів або спорів щодо існування норми, вмотивованість не потрібно, і досить лише підтвердити відповідність за допомогою візування. Зате простий силогізм, навпаки, є недостатнім у випадку наявності справжнього спору. Адже насправді ніколи не йдеться про існування самої конституційної норми, яка слугує основною передумовою, а про її юридичну кваліфікацію та, загалом, про сенс термінів основної передумови, іншими словами, про тлумачення. Отже, необхідно обґрунтувати значення і пояснити хід міркувань аудиторії, а зробити це можна, звертаючись до нового силогізму, який можна називати вторинним, основна передумова якого є висновком попереднього силогізму. Очевидно, що така модель досить спрощена і під час реального розгляду справи може бути більше послідовних силогізмів, деякі передумови можуть залишатися неявними, але структура залишається тією ж: рішення обґрунтовується посиланням на текст норми конституції, яка тлумачиться з урахуванням обставин звернення конкретного суб'єкта. Вмотивованість повинна продемонструвати, що у рішенні органу конституційної юрисдикції враховані не лише законодавчі норми, а й загальні принципи конкретної правової системи. Варто враховувати те, що правова позиція - а рішення органу конституційного контролю, як раніше було вказано, містять відповідні позиції - є належно вмотивованою лише через свою відповідність вищій нормі (нормі основного закону країни). Процес обґрунтування її відповідності має продемонструвати, що вмотивованість може вважатися належною лише за певних умов. Недостатньо, щоб твердження, які слугують основними передумовами первинних або вторинних силогізмів, були

більш загальними, ніж власне конституційні рішення. Вони (передумови) також повинні бути правовими нормами, повинні займати в правовому порядку рівень, вищий за той, який вони покликані обґрунтовувати, і нарешті, рішення або тлумачення конституційного тексту повинні справді відповідати загальним засадам, які є вищими щодо інтерпретатора.

Якщо спочатку розглянути питання ієрархічного рівня цих передумов, слід зазначити, що, хоча вони безперечно мають вищий ступінь загальності, ніж рішення, які з них, виводяться, однак, неможливо зробити висновок, що вони мають вищу юридичну силу. Не існує тісного зв'язку між ступенем загальності правової позиції та рівнем, на якому вона знаходиться в ієрархії правового порядку. Можна використати простий критерій для визначення цього рівня: ці позиції вважаються вищими за норми, які можуть бути скасовані або визнані такими, що втратили чинність через суперечність з ними. Таким чином, у випадку, коли суд інтерпретує закон у світлі конституції, положення конституційного тексту повинні розглядатися як більш загальні, ніж положення закону. Інший приклад буде ще більш яскравий: ситуація, коли орган конституційного контролю інтерпретує конституцію у світлі її преамбули. Положення конституції, яке не відповідає преамбулі, не може бути скасоване через це. Отже, хоча преамбула є більш загальною, вона не має вищої цінності, ніж основний текст конституції. В багатьох випадках, передумова, яка слугує основою вторинного або третинного силогізму, не є правовою нормою. Вона навіть не відповідає зовнішнім вимогам нормативної форми. Це стосується, наприклад, граматичних принципів, які часто використовуються для здійснення інтерпретації і які є науковими пропозиціями, що описують мовні факти, такі як “у французькій мові теперішній час індикативу є (або не є) еквівалентом наказового способу”. Вони можуть бути істинними або хибними, і орган конституційної юрисдикції, який використовує одну з цих передумов, здійснює мотивування судового рішення, ґрунтуючись на науковій істині. Але насправді мотивування якраз таки не є актом знання, а є актом волі. Вмотивованість має на меті першопочатково не встановлювати істинність або хибність норми

законодавчого акта, а лише конституційність або неконституційність, тобто відповідність або невідповідність конституції. Це означає, що граматичні принципи, про які йдеться, можуть виправдовувати інтерпретацію лише тоді, коли вони самі є не науковими концепціями, а чинними нормами. Норми конституції, які дозволяють інтерпретувати закон, мають найвищу юридичну силу в державі. Вони є більш загальними, ніж закон, і звідси суперечність закону цим нормам є підставою для визнання його чи окремих його положень неконституційними. З цього можна зробити важливий висновок: що проаналізований підхід (за допомогою силогізмів) дозволяє, вмотивовувати рішення конституційних судів логічно вірно, оскільки можливо вивести висновок з викладених передумов, але не завжди юридично вірно, оскільки основна передумова не може в усіх випадках вважатися бути вищою правовою нормою. Проте цей висновок не охоплює процес мотивування рішень органів конституційної юрисдикції в повному обсязі: ні юридично, ні логічно. Мотивувальна частина рішень конституційних судів не відображає повністю той інтелектуальний процес, який призвів до висновку, що міститься в резолютивній частині. У процесі прийняття рішення автор шукає більш загальну передумову, яка б охоплювала його міркування. Потім він представляє цю передумову як набір даних, з яких він виводить рішення, і саме цей процес відображає у мотивувальній частині рішення. У випадку вторинного силогізму, наприклад, спочатку визначають тлумачення конституційного тексту, з якого можна вивести висновок, а потім принципи тлумачення, який підтверджують наданий тексту сенс.

Іншими словами, орган конституційної юрисдикції, який ухвалює рішення, застосовуючи конституцію, самостійно формує основні передумови силогізмів, які він викладає. Юридичний акт органу конституційного контролю є актом волі: він виходить від компетентного органу, правові позиції, викладені у такому акті, мають об'єктивне значення норм права, значення та розуміння яких підсилюється належним обґрунтуванням із зазначенням норм основного

закону та відображенням процесу міркування, а отже характеристикою вмотивованості.

Значення вмотивованості рішень органів конституційного контролю суттєво відрізняється від значення вмотивованості рішень судів загальної юрисдикції. Проте, навіть коли це чітко не передбачено законодавством, вони (рішення конституційних судів) часто ретельно вмотивовані. Якщо б справа стосувалася лише чинності норми законодавчого акту, суд міг би часто обмежитися цитуванням норм законодавства, які він враховує під час прийняття рішення по суті справи. Створюючи враження, що конкретне рішення не є чистим продуктом вільної волі, а виводиться з вищої юридичної норми, мотивування відображає застосування декількох типів або рівнів повноважень. Звісно, перше повноваження означає можливість розглядати визначену категорію справ і приймати рішення вільно та неупереджено. Це також повноваження створювати шляхом інтерпретації правову позицію, яка володіє ознакою загальнообов'язковості. Можна стверджувати, що правова позиція, як продукт процесу тлумачення конституційної норми, не має тієї ж юридичної сили, що й сама конституційна норма і що вона є загальнообов'язковою лише за формою, а не за предметом регулювання, оскільки встановлює передумови, які не обов'язково будуть використовуватись для наступних висновків. Насправді, мотивуючи і публікуючи цю правову позицію, орган конституційного контролю встановлює, що відтепер саме така позиція, слугуватиме основою для аналогічних рішень. Можна заперечувати, що інші органи влади пов'язані такою правовою позицією, оскільки вона сама надалі може бути інтерпретована. Ця особливість і прирівнює правову позицію до конституційного тексту. Справжній конституційний контроль, що здійснюється відповідними органами, є ретроспективним, оскільки тлумачення визначає значення, яке первісний автор передбачав з моменту створення норми, і цей текст, деталізований та роз'яснений, застосовується з моменту прийняття або оприлюднення норми, а не з моменту офіційного тлумачення. Воно ж, у свою чергу, надається з урахуванням вже існуючої проблеми, яка виникла під час застосування норми.

Варто ще додати, що серед норм, які можуть бути об'єктом тлумачення таким чином, є також ті, що регулюють власну компетенцію інтерпретатора (органу конституційної юрисдикції), який таким чином отримує засіб для розширення власної компетенції. Найяскравішим прикладом використання такого повноваження є, природно, справа Марбері проти Медісона. Практична реалізація згаданого повноваження вписується в домінуючу політичну ситуацію: воно повинна бути або легітимоване, або заперечене. Через неможливість ствердити його легітимність, потрібно його заперечити. Вмотивованість є інструментом цього заперечення. Саме для того, щоб прийняти конкретне рішення, яке має на меті забезпечити неухильне застосування існуючої конституційної норми, вмотивованість запускає процес тлумачення, тобто ретроактивне створення загальних правових пропозицій, що може призвести до визначення органом конституційного контролю його власної компетенції.

Завдяки своїй структурі вмотивованість дозволяє представити конституційне рішення як специфічне джерело права, що є способом стверджувати, що правова позиція є обов'язковою, а існуючий правовий порядок вимагає її дотримання. Саме це означає, що правова позиція органу конституційного контролю є обов'язковою для застосування відносно Конституції. Таким чином, правова позиція вбудовується, завдяки ствердженню її нормативного характеру, в систему легітимації, що охоплює право і державу в цілому. Однак, простий аналіз показує, що ні конституційні рішення, ні принципи, якими вони мотивуються, не можна вважати юридичними нормами. Тлумачення не є актом знання, а актом волі. Тлумачити означає визначати значення, вибирати між кількома можливими значеннями. Однак конституційна норма не може мати кілька значень. Навіть не стільки, що норма “має” значення. Згідно з чистою теорією права, пропозиція у формі “якщо Х, то Y має бути”, за певних умов може мати значення норми права. Тому це не норма, яка має значення, оскільки вона сама є цим значенням, а лише її текстове вираження. Саме воно і підлягає тлумаченню, а визначення його значення - це

визначення норм, яке воно містить. З цього випливає важливий наслідок: правова позиція створюється органом, який застосовує конституційну норму, у момент її застосування та за допомогою тлумачення.

Не можна також вважати, що тлумачення тексту конституції саме по собі і відокремлено від тексту, до якого воно відноситься, може бути визнане нормою, здатною обґрунтувати дійсність рішення, оскільки, якщо тлумачення має на меті надати значення нормі як тексту, до якого вона застосовується, так і конкретному рішенню, яке з нього має виводитись, вона не виходить від автора, відмінного від органу, який прийняв це рішення. Оскільки воно не може замінити правовий порядок і надати самому собі об'єктивне значення норми для конкретного рішення, яке воно приймає, це рішення може мати лише суб'єктивне значення юридичної норми. Зрештою, ні правила і принципи, на які посилаються судді органу конституційної юрисдикції, не мають нормативного характеру, а отже значної юридичної цінності. У процесі мотивування встановлюються зв'язки між різними підходами, принципами та концепціями. Це твердження підтверджується тим, що будь-яка передумова, яка має нормативну форму, може бути пов'язана з іншою передумовою, що має ту саму форму. Але існування такого зв'язку недостатньо, щоб надати першій передумові об'єктивне значення правової норми. Потрібно також, щоб друга передумова мала нормативний характер. Інакше кажучи, форма зв'язку між двома передумовами залежить лише від форми цих передумов, а не від їхньої природи. Водночас, природа і значення цих передумов не можуть бути результатом лише форми їхнього зв'язку.

Вмотивованість рішень конституційних судів стосується особливого типу юридичного мотивування, а саме, типу мотивування, яке використовує аргументи, засновані на нормах конституційного права для вирішення справи. Конституційне право не є простим для розуміння, як це може здатися на перший погляд. Якщо конституційне право визначається як законодавство, яке важче змінити, ніж інше галузеве законодавство, то органічні закони також можуть потрапити в цю категорію, що занадто розширює її. Якщо визначити його

галузь права, що охоплює норми найвищого рангу в правопорядку, на яких вимірюється чинність усіх нових норм, то це може означати лише ті положення конституції, які не можуть бути змінені), звужуючи таким чином поняття надто сильно. У процесі розгляду справ органами конституційної юрисдикції можна виокремити 3 основні засади:

- Справа має бути розглянута, а питання має бути вирішено;
- Рішення має бути вмотивованим, тобто з відображенням основних міркувань неюридичних - наприклад, політичних, соціальних, моральних або економічних;
- Рішення також має бути обґрунтованим з нормативної точки зору, тобто протлумаченим, виходячи з норм конституції.

Якщо розглядати окремо, дві крайні вимоги, то можна застосувати їх досить легко, але їх одночасне виконання може викликати труднощі. Проблема тут полягає в тому, що ухвалення якісного рішення органом конституційної юрисдикції з неюридичної точки зору не завжди є вмотивованим з правових засад. З юридичної точки зору, часто не існує єдиного якісного рішення - хоча іноді є - але деякі з можливих, юридично не абсурдних, рішень є соціально, морально тощо більш прийнятними, а інші менш. Вказану проблему для рішень органів конституційної юрисдикції можна концептуалізувати двома різними способами: або пошук юридично найприйнятнішого рішення іноді передбачає суб'єктивні фактори; або, якщо враховувати більш позитивістську концепцію права - тобто, іноді обирається юридично друге найкраще рішення через неюридичні фактори. Таким чином, методологія вмотивованості рішень органів конституційної юрисдикції знаходиться між повною, об'єктивною визначеністю і повним суб'єктивізмом щодо результату юридичного тлумачення. Існування дебатів у галузі конституційного права може свідчити про те, що серед членів (суддів) органу конституційного контролю існує загальна незгода щодо найважливіших питань, і що суб'єктивний фактор відіграє значну роль у конституційному тлумаченні. Крім того, загальна, неявна та мовчазна думка

професійної спільноти служить об'єктивним контрольним механізмом щодо більшості питань, таким чином запобігаючи свавіллю.

Отож, можна зробити висновок, що вмотивованість рішень конституційної юрисдикції прямо пропорційно залежить від статусу органу конституційної юрисдикції у конкретній країні та правової природи рішення, які приймаються таким органом, зокрема, чи вони розглядаються як специфічний вид джерела права чи ототожнюються за певними ознаками із рішеннями судів загальної юрисдикції. Для характеристики вмотивованості конституційних рішень судді найоптимальнішим є логічний підхід, за якого мисленнєві процеси характеризуються у формі силогізму, де однією із передумов завжди виступає норма конституції або іншого законодавчого акту, який підлягає тлумаченню.

Висновки до розділу 2

У цій частині дослідження було здійснено порівняльно-правовий аналіз вимоги вмотивованості до судового рішення у кримінальному процесі національних правових систем, органів міжнародної та конституційної юрисдикції, а також серед інших елементів права на справедливий судовий розгляд, що дозволило встановити особливості цієї правової категорії.

Серед елементів права на справедливий судовий розгляд, які передбачені статтею 6 ЄКПЛ, а також власне практикою ЄСПЛ, вимога вмотивованості судового рішення є досить важливою, хоч вона прямо не передбачена у статті Конвенції, та органічно концептуалізується з наявних позицій Європейського суду з прав людини і простежується у національній правозастосовчій практиці.

У національних правових системах було досліджено вимогу вмотивованості у кримінальному процесі, оскільки саме у цьому випадку вимога вмотивованості персонально для суб'єкта, який є учасником провадження, є надзвичайно важливою та дозволяє простежити хід здійснення правосуддя, а також забезпечує дотримання права на справедливий судовий розгляд. Для порівняльного аналізу у цьому контексті були обрані країни двох груп країн Балтії та Республіка Болгарія, а також Республіка Франція та

Федеративна Республіка Німеччина. Аналіз нормативних вимог до судових рішень, у тому числі вмотивованості у першій групі країн є особливо цінним з огляду на те, що ці країни разом з Україною мали дуже багато спільних вихідних даних при формуванні та розвитку систем кримінального процесу. Інші країни представляють класичну романо-германську правову сім'ю, яка, враховуючи історичний розвиток, мала хороші передумови для розвитку кримінального процесу. Тому вимоги до судових рішень у цих країнах є доволі прогресивними та сприяють максимальному забезпеченню прав і свобод людини як учасника кримінального провадження.

Поняття вмотивованості судових рішень у міжнародних судових інституціях має ряд відмінностей порівняно із такою ж правовою категорією у національних правових системах. Ці особливості зумовлені, по-перше, особливою аудиторією, яка є адресатом судового рішення і для якої вмотивованість є способом не лише відображення ходу міркування у конкретній судовій справі, але і реалізації повноважень конкретним міжнародним органом з огляду на його мету та юрисдикцію. Приклад прийняття рішень Міжнародним судом ООН демонструє те, що, враховуючи його надзвичайно широку аудиторію та категорії справ, які підлягають розгляду, поняття вмотивованості є надзвичайно важливим з урахуванням тлумачення норм і співвідношення їх сприйняття з національними правовими системами. У процесі діяльності Суду ЄС вмотивованість відіграє теж непересічну роль, особливо враховуючи унікальну правову природу Європейського Союзу, як наддержавного утворення та його законодавства як специфічного правового порядку, який користується перевагою перед національним законодавством.

Вмотивованість рішень конституційного суду прямо залежить від правової природи цих рішень. Діапазон думок з питання нормативності рішень конституційного суду надзвичайно широкий. Ця проблема безпосередньо пов'язана з вивченням нормативності рішень конституційних судів і визнання природи цих рішень не тільки як судових актів, що мають обов'язкове значення для осіб, які беруть участь у справі, а й як нормативних правових актів, що

поширюються на необмежене коло осіб. Проте, незалежно від концепції підходу до правової природи рішень органів конституційного контролю константою залишається те, що ядром вмотивованості судового рішення у цьому випадку є норма конституції, та власне її тлумачення. Особливості застосування таких норм становлять правову позицію, яка тяжіє до джерела права і впливає на усіх суб'єктів, оскільки стає обов'язковою для застосування у більшості правових систем.

РОЗДІЛ 3

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВМОТИВОВАНОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

3.1. Проблема визначення категорій судових рішень у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості

Той факт, що судові рішення у кримінальному процесі має бути вмотивоване, не піддається сумнівам. Проте постає питання, чи усі рішення у кримінальному процесі мають бути однаково вмотивовані, чи для певних видів рішень існують особливі вимоги. Серед науковців та практиків немає чітко сформованої позиції щодо рівнів та критеріїв вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі. Тому у цьому розділі дослідження ми спробуємо з урахуванням тлумачення чинного кримінального процесуального законодавства, аналізу судової статистики та практики, виокремити рівні та критерії, якими можна послуговуватися при визначенні необхідного обсягу вмотивованості рішень у кримінальному провадженні.

Згідно з імперативними вимогами статті 370 КПК України рішення суду повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Обґрунтованим є рішення, ухвалені судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення [40].

Інші процесуальні кодекси на противагу КПК України окремо не встановлюють вимогу “вмотивованості” до судових рішень. Так, відповідно до статті 236 Господарського процесуального кодексу України “судове рішення має відповідати завданню господарського судочинства, визначеному цим Кодексом; при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду; обґрунтованим є рішення, ухвалені на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і

заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи” [24]. Стаття 263 Цивільного процесуального кодексу дублює зміст вищезгаданих норм Господарського процесуального кодексу: судові рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом; при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду; обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з’ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні” [120]. Єдина відмінність полягає в тому, що у господарському процесі суддя також повинен надати “оцінку всім аргументам учасників справи”.

Варто зазначити, що кримінальний процес має ряд специфічних ознак поряд з іншими процесами. Так, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [40]. Навіть у тексті Основного закону України вимога вмотивованості рішення є лише у випадках виключно пов'язаних із кримінальним провадженням. Перший випадок стосується застосуванням запобіжних заходів “ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за *вмотивованим* рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом; у разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий

запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом” [33]. Положення статті 29 Конституції України визначають затримання, арешт і тримання під вартою як примусові заходи, що обмежують право на свободу та на особисту недоторканність особи і можуть застосовуватися тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Конституційний Суд України у рішенні у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України “Про міліцію” від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 вважає, що словосполучення “тільки на підставах та в порядку, встановлених законом” передбачає обов’язок органів державної влади та їх посадових осіб забезпечувати дотримання норм як матеріального, так і процесуального права при затриманні” [106]. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017 Конституційний Суд України “виходячи з положень частин першої, другої статті 29 Основного Закону України та сформульованих ним юридичних позицій, а також беручи до уваги наведені положення міжнародних правових актів щодо захисту права людини на свободу та особисту недоторканність, вважає, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, визначених законами України. Обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина та виключно на підставі вмотивованого рішення суду” [107].

Наступна ситуація, у якій Основний Закон ставить вимогу вмотивованості судового рішення це проведення слідчих (розшукових) дій, а саме огляду та обшуку - “не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за *вмотивованим*

рішенням суду” [33]. Законодавець, встановлюючи винятки із загального правила, додатково акцентує увагу на гарантіях, при дотриманні яких такі виняткові правила не будуть порушувати законні права та інтереси громадян.

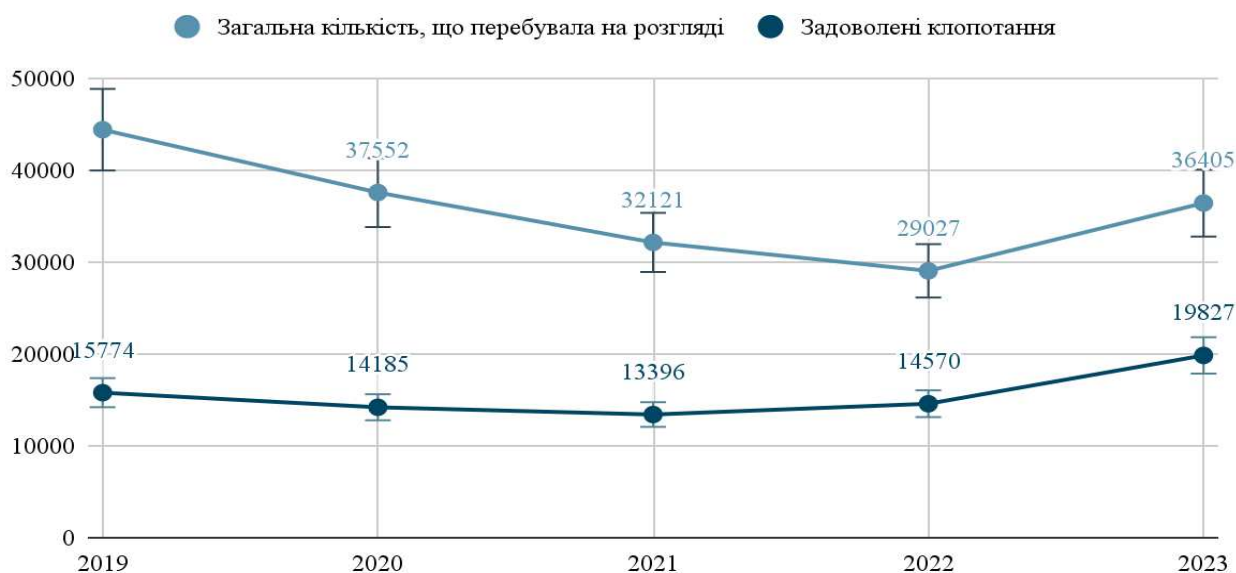
Варто зазначити, що Конституція України встановлює вимогу вмотивованості до тих рішень, якими передбачається обмеження основоположних прав та свобод (свобода, особиста недоторканість, недоторканість житла). Закріплення вимоги вмотивованості рішення у кримінальному процесі на конституційному рівні (нормами прямої дії) є найважливішою законодавчою гарантією для громадян дотримання їхніх прав та свобод, а у випадку обмеження - гарантією законності таких дій компетентних органів державної влади. Вмотивованість дозволяє громадянам, по-перше, зрозуміти, чому їхнє конституційне право (свобода) було обмежене, які причини такого рішення, чому їхні дії (бездіяльність) призвели саме до таких наслідків, як саме суд протлумачив та застосував чинне законодавство і як вони можуть оскаржити таке рішення, якщо є підстави. Тому вмотивованість у випадках, які безпосередньо пов'язані з втручанням у основоположні права і свободи, постає гарантією недопущення сваволі посадових осіб чи безпідставного прийняття процесуальних рішень та застосування ними обмежень.

У Кримінальному процесуальному кодексі знаходить своє продовження тенденція закріплення вимоги вмотивованості як додаткової гарантії дотримання певних засад кримінального провадження. Так, забезпечення таких засад, як право на свободу та особисту недоторканність (стаття 12 КПК України), недоторканність житла чи іншого володіння особи (стаття 13 КПК України) недоторканність права власності (стаття 14 КПК України) [40]. Згадані засади не є абсолютними, підстави та порядок їх встановлюються кримінальним процесуальним законом, який передбачає гарантію у вигляді вмотивованого рішення суду.

Статистичні дані, опрацьовані на основі звітів місцевих судів про розгляд матеріалів кримінального провадження (Форма № 1-к) за період з 2019 по 2023

роки свідчать про те, що серед клопотань про застосування запобіжних заходів безумовним лідером є клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [200-203]. У відсотковому співвідношенню до застосування інших запобіжних заходів тримання під вартою становить 69,4 % серед клопотань, що надійшли на розгляд суду та 58,1 % серед клопотань, які були задоволені в результаті розгляду (дані 2023 року). Кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою залишається незмінно великою протягом усього досліджуваного періоду (Діаграма 3.1.1.).

Діаграма 3.1.1. Кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у 2019-2023 рр.

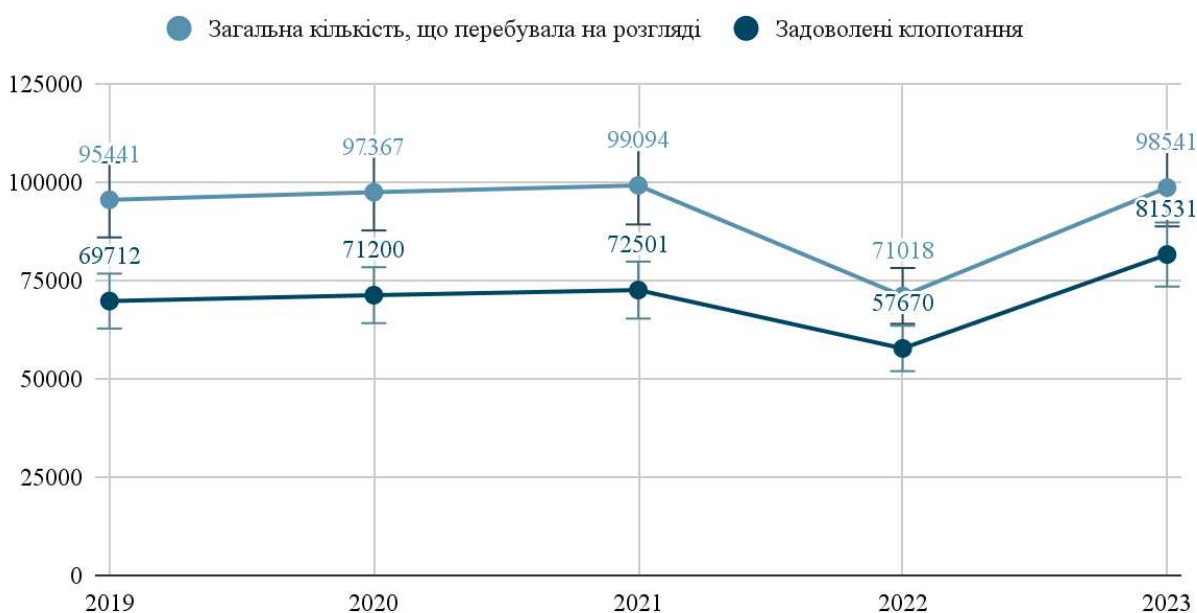

Відповідно до статті 331 КПК України “за наявності клопотань суд під час судового розгляду зобов’язаний розглянути питання доцільності продовження запобіжного заходу до закінчення двомісячного строку з дня його застосування. За результатами розгляду питання суд своєю *вмотивованою* ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців. Копія ухвали вручається обвинуваченому, прокурору та надсилається уповноваженій службовій особі до місця ув’язнення” [40]. Статистичні дані за 2021-2023 роки (у 2019-2020 роках не передбачалося окремого рядка з таким параметром у формі № 1-к звітів місцевих судів про розгляд матеріалів кримінального провадження) демонструють стабільно високу кількість ухвал про продовження тримання під

вартою, винесених під час судового розгляду кримінального провадження. Так, у 2023 році їх кількість становила 10100 одиниць, у 2022 році - 8858, у 2021 році - 10081.

Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи є одноелементною, але не є абсолютною. Тобто передбачені винятки, коли така може бути порушена, але разом із тим передбачені гарантії, які дозволяють забезпечити належне дотримання прав і свобод учасників кримінального провадження. О.В. Капліна стверджує, що “при проведенні слідчих дій, які є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні, значно підвищуються вимоги законності їх проведення, дотримання прав і законних інтересів не тільки осіб, які беруть у них участь, але й тих, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені під час їх проведення” [30, с. 2]. Проведення обшуку житла чи іншого володіння особи відбувається у порядку передбаченому статтями 234-236 КПК України з дотримання усіх необхідних процесуальних гарантій, у тому числі гарантії наявності *вмотивованого* судового рішення. Кількість відповідних клопотань, що розглядаються слідчими суддями під час досудового розслідування залишається стабільно значною (Діаграма 3.1.2).

Діаграма 3.1.2. Кількість клопотань про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи у 2019-2023 рр.

Наступною засадою кримінального провадження, яка передбачає додаткові гарантії у вигляді закріплення вимоги вмотивованості судових рішень у конкретних випадках є доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Ця засада є організаційно-функціональною і фактично включає два взаємопов'язаних принципи. І як вказує О. Р. Балацька “зміст цього принципу слід тлумачити ширше, ніж власне можливість звернення до суду, виходячи з комплексу організаційних та функціональних елементів...категорія доступу до суду включає низку організаційних (судоустрійних) елементів, таких як побудова доступної системи судів з урахуванням територіального розташування в державі, добір кваліфікованих осіб на посаду судді, організаційне забезпечення функціонування судів тощо, а також функціональних, наприклад: порядок порушення справи у суді, дотримання строків провадження, можливість оскарження дій чи бездіяльності посадових осіб, дотримання процедури розгляду справи, виконання рішення тощо” [3, с. 266]. Кримінальний процесуальний кодекс для гарантування цієї засади встановлює вимогу вмотивованості рішень у наступних випадках.

По-перше, це направлення кримінального провадження з одного суду до іншого (стаття 34 КПК України): “питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється *вмотивована* ухвала” [40].

Зі змісту ст. 34 КПК України убачається, що питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше 5 днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється *вмотивована* ухвала. Також у статті зазначено, що питання про направлення кримінального провадження з одного

суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про направлення провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого вирішується колегією суддів Кримінального Касаційного Суду за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше 5 днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала [68]. Статистичні дані зі звітів апеляційних судів про розгляд судових справ у 2019-2023 роках (Форма № 2-азс) (Діаграма 3.1.3.) демонструють тенденцію до зменшення кількості клопотань з 2019 по 2022 рік та незначне збільшення у 2023 році [210-214]. Можна припустити, що на таке зменшення вплинув ряд інституційно-організаційних факторів, які існували у судовій системі. Незважаючи на загальне зменшення кількості клопотань, відсоток задоволених клопотань залишався високим протягом всього періоду, що свідчить про ефективність розгляду таких справ. З огляду на значну кількість рішень, механізм, передбачений статтею 34 КПК України, є ефективним інструментом забезпечення права на доступ до правосуддя.

Діаграма 3.1.3. Кількість клопотань/подань про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції (ст. 34 КПК) у 2019-2023 рр.

По-друге, вирішення питання про відвід судді (стаття 81 КПК України), яке відбувається “в нарадчій кімнаті *вмотивованою* ухвалою слідчого судді,

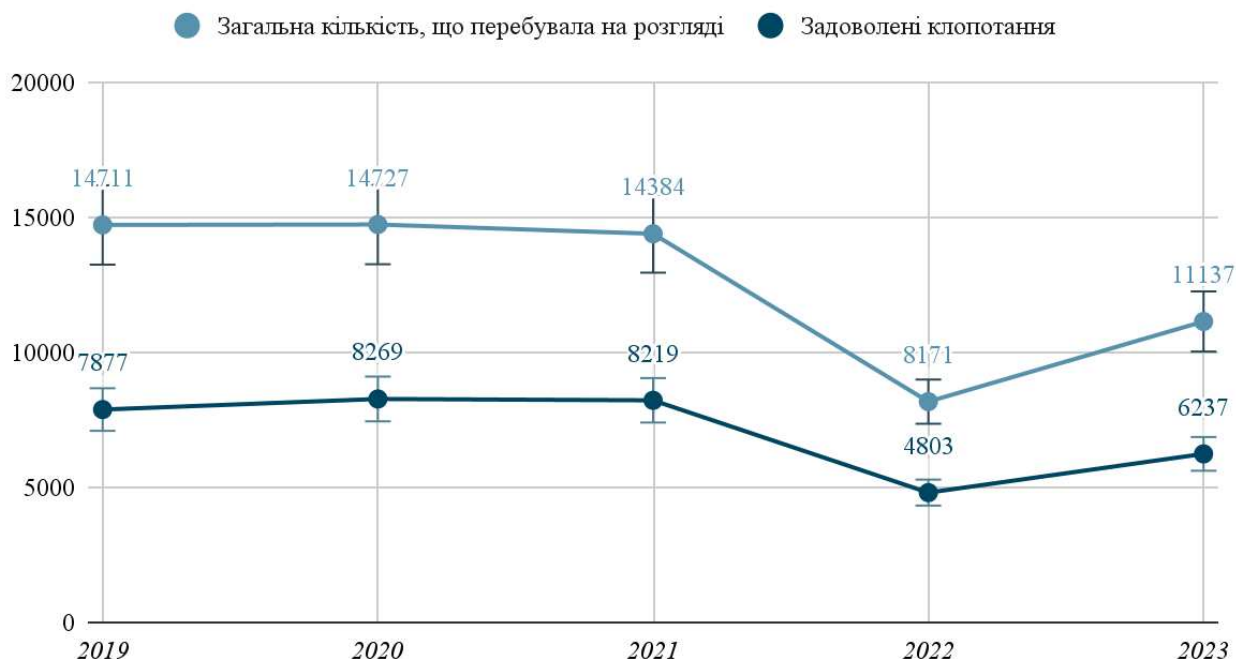
судді (суду); заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів [40].

Інститут відводу судді є важливим механізмом у системі доступу до правосуддя, що забезпечує елементи справедливого судового розгляду та неупередженості. Його основне завдання полягає у гарантуванні того, що кожна справа розглядатиметься суддею, який не має особистої зацікавленості у результаті справи і зберігає об'єктивність та незалежність. Верховний Суд у своїй практиці неодноразово наголошував, що ст. 21 КПК України гарантує право на справедливий розгляд справи незалежним і неупередженим судом і що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України, суддя не може брати участь у кримінальному провадженні за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості. Так у справі № 277/599/15-к, яку розглянув за касаційними скаргами потерпілих та захисника Касаційний Кримінальний Суд у складі Верховного Суду було встановлено, що розгляд справи у суді першої інстанції спочатку здійснювався суддею Ємільчинського районного суду Житомирської області Прищепою Т.П., щодо якої було задоволено заяву про відвід у зв'язку з наявністю обставин, що викликали сумніви у її неупередженості. Після цього розгляд справи перейшов до судді Дармограя І.І., який заявив самовідвід, а потім головуючим суддею було визначено Греська В.А. Однак заяву про відвід Греська В.А. розглядала суддя Прищепка Т.П., якій вже було заявлено відвід в цій справі. Тому Верховний Суд дійшов висновку, що судом першої інстанції не було забезпечено достатніх гарантій виключення будь-якого обґрунтованого сумніву в неупередженості, оскільки питання про відвід головуючого судді Греська В.А. вирішувалося суддею Прищепою Т.П., яка не мала права брати участь у провадженні [66].

Статистичні дані розгляду судами першої інстанції матеріалів кримінального провадження (форма № 1-мзс) свідчать проте, що кількість заяв про відвід судді протягом 2019-2021 років залишилася на одному рівні, у 2022 році відбулось різке зниження кількості заяв, найімовірніше, через вплив правового режиму воєнного стану, у 2023 році кількість заяв почала зростати,

зокрема, через адаптацію судової системи до нових умов [205-209] (Діаграма 3.1.4).

Діаграма 3.1.4. Кількість заяв про відвід у 2019-2023 рр.

По-третє, відповідно до статті 319 КПК України суд *вмотивованою* ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд та за умови дотримання таких вимог:

- 1) сторони кримінального провадження, потерпілий не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійсненні судом до заміни судді;
- 2) суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з ходом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями і вважає недоцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведені до заміни судді [40].

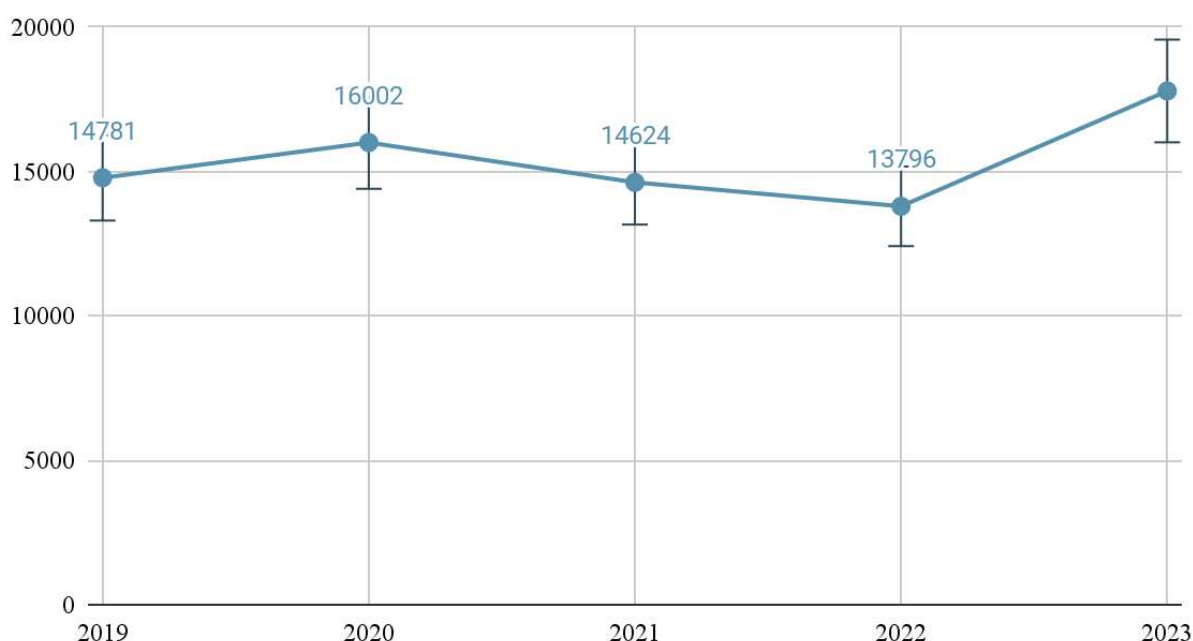
Четвертим випадком є ухвалення рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи

інших учасників кримінального провадження відповідно до статті 336 КПК України. У разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише вмотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану. Якщо технічна неможливість участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку мають ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд своєю *вмотивованою* ухвалою може позбавити учасника кримінального провадження права участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів у цьому кримінальному провадженні [40]. У зв'язку із карантинними обмеженнями та воєнним станом реалізації вказаних норм мають важливе значення для забезпечення учасникам права на справедливий судовий розгляд, і у випадку, якщо суд відмовляє у реалізації такої можливості, він повинен чітко пояснити чому прийнято таке рішення. Так, Б. В. Щур, І. В. Басиста зазначають, що при вирішенні судом (першої, апеляційної та касаційної інстанцій) питання здійснення судового провадження, як у режимі відеоконференції, так і під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), варто виходити не лише із тих підстав, котрі наведені у п'яти пунктах ч. 1 ст. 336 КПК України, а й із змоги в учасників судового процесу, за умови застосування котроїсь із таких підстав, реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Технічні засоби і технології, котрі застосовувані в дистанційному судовому провадженні, мають відповідати вимогам ч. 3 ст. 336 КПК України. Сумлінність державних органів у цій царині має бути метою для того, щоб забезпечувати ефективне здійснення прав учасниками судового процесу [126, с.

260]. На переконання Верховного Суду участь особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції є фактичною участю в судовому розгляді, проте в іншому форматі (справа Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду № 320/2582/19 від 29 липня 2021) [74]. Справи, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції у 2019 році - 14781, у 2020 році - 16002, у 2021 році - 14624, у 2022 році - 13796, у 2023 році - 17788.

Нещодавні зміни до процесуального законодавства, обмежувальні карантинні заходи, правовий режим воєнного стану, безсумнівно, вплинули на зростання кількості кримінальних справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції. Навіть незважаючи на те, що у 2021-2022 роках показники кількості справ, у яких судових провадження відбувалося у режимі відеоконференції частково зменшилися, що зумовлено зовнішніми обставинами, то у 2023 році цей показник суттєво збільшився, що демонструє стійку тенденцію до розгляду справ кримінального провадження саме у режимі відеоконференції. (Діаграма 3.1.5).

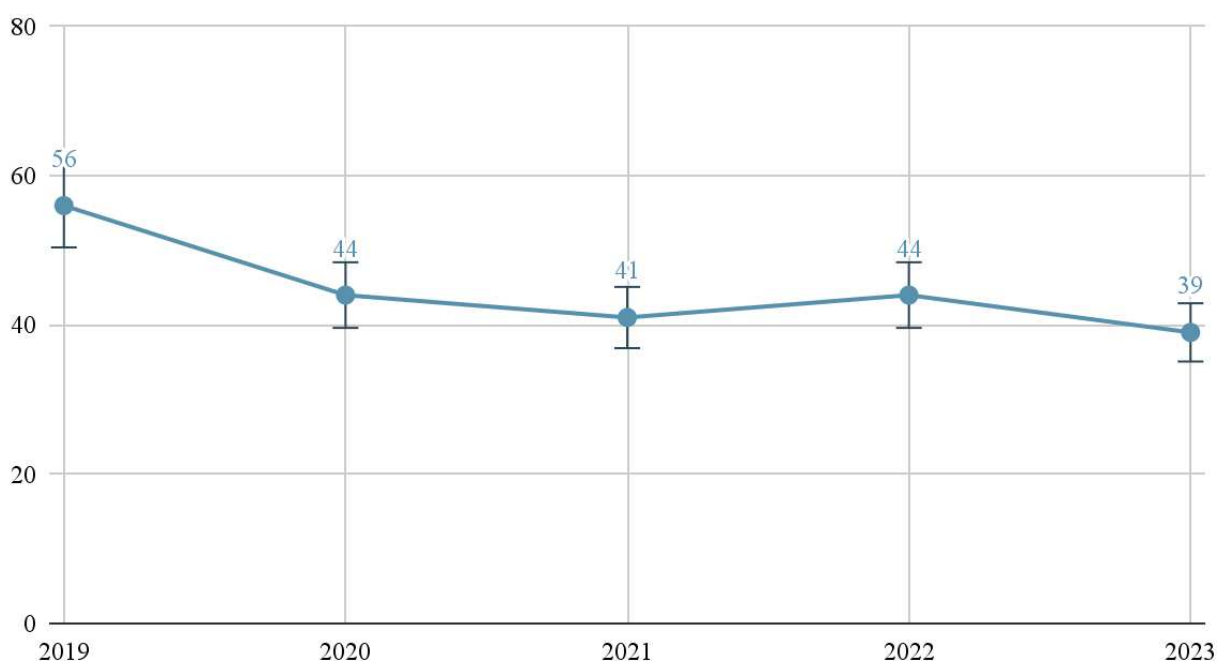
Діаграма 3.1.5. Кількість справ, судові провадження в яких здійснювалось у режимі відеоконференції у 2019-2023 рр.

Наступним випадком який передбачає наявність мотивованого рішення як гарантії права на доступ до правосуддя є усунення присяжного. Відповідно до

ст. 390 КПК України присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження за ініціативою головуєчого рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється *вмотивованою* ухвалою [40]. Варто зазначити, що “ставлення до цього інституту як науковців-процесуалістів, так і практиків, є неоднозначним, оскільки він має як переваги (суд присяжних є елементом системи стримувань і противаг у функціонуванні судової ланки, наявність якого є проявом гуманізації кримінального процесу, який спрямований на захист громадянина від свавілля державних органів), так і недоліки (непрофесійність присяжних та відсутність у них базової юридичної освіти може стати перепорою у винесенні справедливого рішення у справі, зокрема можливе виправдання особи, що вчинила злочин, а також їхня схильність виносити рішення на підставі емоцій, а не закону) [111, с. 73, 76-77]. В сучасних українських реаліях цей інститут наразі не здобув значного застосування, що і відображається у статистичних даних (Діаграма 3.1.6).

Діаграма 3.1.6. Кількість справ, розглянутих судом присяжних у 2019-2023 рр.

Ще однією важливою засадою кримінального провадження є гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій, ця засада є функціональна і не

абсолютна. Якраз обмеження, які стосуються реалізації цієї засади, вимагають вмотивованого процесуального рішення. Так “слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) *вмотивована* постанова (ухвала) (статті 56, 64-1 КПК України).

Додаткові гарантії у вигляді вмотивованого процесуального рішення передбачені законодавцем і щодо окремих елементів засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. Відповідно до статті 351 КПК України “у разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого, допит одного з обвинувачених на підставі *вмотивованої* ухвали суду може здійснюватися з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення в порядку, передбаченому статтею 336 цього Кодексу”. Відповідно до статті 351 КПК України “у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє *вмотивовану* ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них” [40]. Також відповідно до статті 101 КПК України “незгода з висновком експерта повинна бути *вмотивована* у відповідних постанові, ухвалі, вироку” [40]. Важливість оцінки доказів та її вплив на вмотивованість судового рішення детального розглянуті у розділі 3.3. цього дослідження.

Відносно новим для українського кримінального процесуального законодавства є інститут викривачів, який був запроваджений у жовтні 2019

року, але для належного функціонування цього інституту законодавець передбачив вимогу *вмотивованого* судового рішення про відмову у виплаті винагороди. Така відмова допускається у разі відсутності хоча б одного із зазначених критеріїв:

- 1) персональність інформації - інформація, повідомлена викривачем правоохоронному органу, повинна походити від його особистої обізнаності, у тому числі інформація, отримана від третіх осіб, не міститися в публічних звітах, результатах перевірок, матеріалах, дослідженнях, інформаційних повідомленнях тощо органів чи засобів масової інформації, крім випадку, якщо викривач є джерелом такої інформації, а також не бути відомою правоохоронному органу з інших джерел;
- 2) важливість інформації - повідомлена викривачем інформація повинна містити фактичні дані, що можуть бути перевірені, і сприяти доказуванню хоча б однієї з обставин вчинення корупційного злочину, передбачених пунктами 1-3, 6 і 7 частини першої статті 91 цього Кодексу [40].

Незважаючи на те, що інститут був запроваджений з 2019 року, лише 02 жовтня 2023 року Вищий антикорупційний суд ухвалив перший вирок за угодою за частиною 5 статті 27, частиною 4 статті 369, та частиною 4 статті 190 Кримінального кодексу України, яким було передбачено виплату винагороди викривачеві [17].

Ще дві норми кримінального процесуального закону передбачають необхідність вмотивованого судового рішення. Перша стосується проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Відповідно до статті 232 КПК України “у разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише *вмотивованою* постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не

може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує” [40]. Друга стосується строків досудового розслідування: про відмову у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування слідчим суддею постановляється *вмотивована* ухвала (стаття 295-1 КПК України) [40]. Згадана норма забезпечує реалізацію засади розумних строків, яка є функціональною і покликана встановити межі визначеності у стадіях кримінального провадження, встановлюючи розумні оптимальні строки, які об'єктивно необхідні учасникам провадження для вчинення дій з метою захисту їхніх законних прав та інтересів.

Серед усіх видів рішень особливе місце займають судові рішення, я яких суд вирішує обвинувачення по суті та викладаються у формі вироку. У системі процесуальних рішень вирок є підсумком усієї попередньої діяльності учасників кримінального провадження. Саме у ньому вирішується кримінальна справа по суті, тобто встановлюється істина. Лише вироком, який набрав законної сили, особа може бути визнана винною у вчиненні злочину і піддана покаранню. Після набрання вироком законної сили він отримує силу закону, тобто стає обов'язковим для всіх державних органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, громадян і підлягає виконанню на всій території України. Значення вироку полягає у тому, що він також забезпечує захист прав та законних інтересів усіх учасників кримінального процесу, надаючи можливість апеляційного та касаційного оскарження. У кримінальному процесуальному законі не просто визначено вимогу про те, що вирок має бути вмотивований наряду з іншими рішеннями, а окремо деталізовано вимоги до мотивувальної частини судового рішення, залежно від виду вироку та судової інстанції.

За результатами аналізу норм чинного кримінального процесуального закону, судової практики та судової статистики можемо дійти до висновку, що вимога вмотивованості не є лінійним поняттям, вона є поняттям диференціальним. Не можна стверджувати, що рішення у кримінальному процесі мають бути вмотивовані, лише якщо конкретна норма Конституції України чи КПК України вимагає цього, оскільки стаття 370 чітко встановлює

єдиний підхід до нормативних вимог, яким мають відповідати усі судові рішення у кримінальному провадженні без винятку. Водночас не можна заперечувати той факт, що окремі судові рішення у кримінальному процесі мають відповідати вимозі вмотивованості на однаковому рівні. Це по-перше, ті рішення вмотивування яких вимагається Основним Законом:

- проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше (стаття 29 Конституції України);
- застосування запобіжних заходів у вигляді арешту (домашнього) або триматися під вартою (стаття 30 Конституції України).

По-друге, це ті судові рішення, до яких законодавець встановив особливу вимогу вмотивованості, враховуючи їх характер та значення для дотримання засад кримінального провадження та захисту законних прав та інтересів учасників кримінального провадження. До таких рішень за результатами дослідження відносимо:

- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність щодо рішення про тримання під вартою (стаття 12 КПК України);
- забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи щодо рішення про проникнення до житла чи до іншого володіння особи проведення в них огляду чи обшуку (стаття 13 КПК України);
- недоторканність права власності щодо позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження (стаття 14 КПК України);
- рішення про скасування, зміну запобіжного заходу або продовження його дії на строк, що не може перевищувати двох місяців в суді (стаття 331 КПК України);
- рішення щодо направлення кримінального провадження з одного суду до іншого у порядку статті 34 КПК України;
- вирішення питання про відвід судді (стаття 80 КПК України);
- рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які

вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді (стаття 319 КПК України);

- рішення про усунення присяжного (стаття 390 КПК України);
- рішення про здійснення дистанційного судового провадження, у разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти такого здійснення (стаття 336 КПК України);
- рішення про позбавлення учасника кримінального провадження права участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів у випадку наявності ознак зловживання правом з метою затягування судового розгляду (частина 6 статті 336 КПК України);
- рішення про заборону застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи (стаття 351 КПК України);
- рішення про допит одного з обвинувачених з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення у разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого (стаття 351 КПК України);
- рішення про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду або у інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка (стаття 352 КПК України);
- рішення щодо незгоди з висновком експерта (стаття 101 КПК України);
- рішення про відмову у виплаті винагороди викривачу (130-1 КПК України);

- рішення про проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (стаття 232 КПК України);
- рішення про відмову у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування (стаття 295-1 КПК України).

Третю групу складають усі інші судові рішення у кримінальному провадженні, які не входять до першої та другої груп і на які поширюються загальнообов'язкова вимога вмотивованості відповідно до статті 370 КПК України.

Четверту і особливу групу складають вирoki як заключні рішення у кримінальному провадженні. Для вироків кримінальним процесуальним законом визначені особливі вимоги щодо їх структури, змісту у тому числі і вмотивованості. Це дає підстави стверджувати, що мотивованість вироків є уточненою порівняно з іншими судовими рішеннями у кримінальному процесі.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне визначити 4 групи судових рішень за рівнем вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі:

- рішення з ординарним рівнем вмотивованості (загальнообов'язкової);
- рішення з екстраординарним рівнем вмотивованості відповідно до кримінального процесуального закону;
- рішення з екстраординарним рівнем вмотивованості відповідно до Основного Закону;
- рішення з уточненим рівнем вмотивованості (вирoki).

3.2. Проблема визначення обсягу та критеріїв мотивувальної частини судових рішень у кримінальному провадженні

Наступним етапом нашого дослідження є визначення обсягу та критеріїв вмотивованості судового рішення у кримінальному провадженні. Під критерієм розуміємо підставу для оцінки досліджуваного об'єкта, ознаку, якої обов'язково потрібно дотримуватися. Під обсягом розуміємо величину, “глибину”

відображення усіх мисленнєвих процесів судді, у тому числі аналізу фактичних обставин, які призвели до кінцевого рішення. Конструювання набору критеріїв вмотивованості та її обсягу потрібно беззаперечно співвідносити зі змістом ст. 91 КПК України, яка присвячена впорядкуванню проблеми визначення кола обставин, що обов'язково підлягають доказуванню в кримінальній справі та напрямам і межам доказування у справі. Відтак варто простежити взаємозв'язок вмотивованості судового рішення та питань предмету доказування, меж доказування та процесу доказування.

Визначаючи предмет доказування В. О. Попелюшко звертає увагу на те, що науковці та дослідники доказового права зійшлися на одностайній думці, що “для успішного вирішення завдань кримінального судочинства слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд зобов'язані встановити, чи мала місце подія кримінального правопорушення, яке саме кримінальне правопорушення було вчинено, хто винуватий у його вчиненні, та інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов'язок розслідування і розгляду справи, завжди є подією минулого, яку вони повинні пізнати. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд при здійсненні відповідно розслідування або судового провадження повинні пізнавати факти, що відносяться до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих свідчень вони відновлюють цілісну картину події, що відбулася, тобто встановлюють обставини вчиненого кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили” [61, с. 128].

З огляду на зазначене предмет доказування різниться в залежності від суб'єкта доказування, і це природно, тому якщо для захисника та підозрюваного це ті, обставини, які підтверджують відсутність самої події злочину (наприклад, дія, яка спричинила шкоду, але не є злочином), відсутність складу злочину (елементів об'єктивної чи суб'єктивної сторони), існування стану необхідної

оборони або крайньої необхідності, то для сторони обвинувачення важливо довести зовсім інше коло обставин.

Структурно логічні схеми предмета доказування можуть бути використані як покроковий алгоритм встановлення обставин при розгляді кримінальної справи для винесення вмотивованого судового рішення, яке, окрім того, що покликане встановити істину у справі ще і має бути зрозумілим усім учасникам провадження. Своє бачення предмету доказування у справі мають не лише сторони, але й інші учасники провадження, наприклад, цивільний позивач. Звісно, кожен із них буде наводити свої міркування щодо фактичних обставин справи. Проте ключове місце у процесі доказування, яке об'єднує групи суб'єктів відводиться саме головному факту, тобто встановленню наявності чи відсутності обставин, які відповідають ознакам конкретного складу злочину, який був вчинений певною особою. У процесі доказування кожен із суб'єктів провадження доводить свою позицію. А для суду на основі усіх обставин і повного, безстороннього, безпосереднього розгляду потрібно встановити істину.

Завдання суду у кримінальній справі полягає у пізнанні та встановленні окремих фактів, подій, які стосуються головного факту, це повинно бути встановлено абсолютно вірно, тобто чи існував злочин, чи він був вчинений обвинуваченим. Суд у процесі розгляду справи та мотивування рішення не просто тлумачить конкретну норму права, а здійснює “накладання” цієї норми права і з тими фактичними обставинами, які були встановлені, тому особливо важливо, щоб обидві ці умови були сконструйовані правильно. Якщо норми права чітко передбачені конкретними нормативно правовими актами, то обставини про подію, яка відбулася в минулому мають бути підтверджені доказами, тобто фактичними даними, на підставі яких можна встановити відсутність чи наявність фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження, джерелами, яких є показання речові докази, документи, висновки експертів. Вмотивоване судове рішення якраз є гарантією того, що предмет доказування встановлений такий, як він був у дійсності, що до відповідальності будуть притягнуті винуваті особи, невинуваті особи будуть

виправдані чи провадження у справі буде обґрунтовано закрито. Якщо підсумувати, то вмотивованість судового рішення гарантуватиме дотримання права на справедливий судовий розгляд.

Що стосується застосування правових норм, то в процесі мотивування є важливим співвідношення і застосування норм кримінального матеріального права і кримінального процесуального права. У процесі доказування істотно важливими є такі категорії, як злочин, склад злочину, кримінальна відповідальність, призначення покарання, звільнення від відбування покарання тощо. Оскільки співвідношення саме предмету доказування у частині фактичних обставин із складом злочину, який передбачений КК України є предметом постійних наукових дискусій, то співвіднесення обставин та норм законодавства з приводу обставин що обтяжують або пом'якшують покарання не є настільки дослідженим. Особливо важливим у цьому контексті є характеристика обставин, які обтяжують покарання, а серед них вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів. Ця підстава є першою у переліку відповідно до частини 1 статті 67 КК України. Проте згідно з частиною 2 зазначеної статті, суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок. Тобто за результатами процесу доказування суд може або врахувати ознаку повторності чи рецидиву як обтяжуючу обставину або не врахувати.

І. В. Басиста у своєму дослідженні, присвяченому кваліфікації дій особи під час постановлення вироку за кваліфікуючою ознакою “повторно” стверджує, що “...варто розмежувати два окремі підходи, зокрема “вчинення кримінального правопорушення” як факт, подію, яку прокурор, слідчий мають обов’язок встановлювати відповідно до вимог пункту 1 частини 1 статті 91 КПК України та яку характеризують час, місце та інші обставини вчинення, а в другому випадку - вже як подію, в якій не лише встановлено причетність певної особи, а й доведено винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (пункт 2 частини 1 статті 91 КПК України)” [6, с. 6]. О. Р.

Балацька, Л. Я. Стрельбіцька, М. І. Колос вказують, що врахування судами фактору рецидиву, є важливим при винесенні вироків та призначенні покарань, оскільки це нерозривно пов'язано із процесом ресоціалізації [4, с. 448].

Важливо взяти до уваги, що кримінальна відповідальність за злочин, який становить собою пенітенціарний рецидив, може наставати лише тоді, коли особа перебуває у місцях відбування покарання на законних підставах [70]. Разом з тим, якщо особа, яка, незаконно позбавлена волі, наприклад, здійснює втечу із застосуванням насильства над вартою, то її дії кваліфікуються за відповідними статтями про злочини проти особи.

За загальним правилом кваліфікація пенітенціарного рецидиву включає в себе:

- встановлення того, що злочин вчинений особою в період відбування покарання за раніше вчинений злочин;
- підтвердження законності призначення особі покарання, в період відбування якого вона вчинила новий злочин;
- кваліфікацію нового (рецидивного) злочину - встановлення наявності ознак складу простого злочину, кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, врахування положень КК про стадії вчинення злочину, форму співучасті та вид співучасника [56, с. 248].

Рецидивні злочини, пов'язані з насильством проти особи, являють собою своєрідне ядро злочинності, яке має міцні зв'язки з професійною та організованою злочинністю. Розглянуті негативні тенденції в розвитку злочинності проявляються у зростанні частки рецидивістів, які вчинили злочини однорідного складу, в підвищенні їх суспільної небезпеки, в збільшенні частки рецидивних злочинів, скоєних на замовлення. Основне поповнення осіб, раніше судимих, які вчиняють злочини, пов'язані з насильством проти особистості, відбувається за рахунок осіб, які раніше які вчинили злочини проти власності (крадіжки, грабежі та розбійні напади). Дана ієрархія джерел досить стійка, що свідчить про певну тенденцію формування рецидивістів цієї категорії злочинів. Наприклад, вирок Уманського міськрайонного суду

Черкаської області від 11.04.2014, особу, яка раніше судима за ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК України; за ч. 1 ст. 122, визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження) [18]. Обставинами, що обтяжують покарання обвинуваченого, суд визнав вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочинів. Аналогічна ситуація щодо вчинення насильницького злочину за наявності судимості за майновий відображена і у вироку Чемеровецького районного суду Хмельницької області від 22.08.2014 [19]. Зазначені вироки є яскравим прикладом невмотивованого судового рішення, оскільки суд лише у переліку обтяжуючих обставин вказав, що однією з них є рецидив.

Суди першої інстанції у цій категорії справ не завжди правильно застосовують законодавство. Так, “суд першої інстанції помилково констатував відсутність обтяжуючих покарання обставин, хоча, відповідно до матеріалів кримінального провадження, такими обставинами є рецидив злочинів та вчинення злочину щодо малолітнього” [14]. Неврахування районним судом фактичного ступеня тяжкості скоєних обвинуваченим кримінальних правопорушень, їх особливостей та обставин вчинення, а також неврахування всіх даних про його особу, на думку колегії суддів, призвело до неправильного визначення обвинуваченому міри покарання, а також безпідставного застосування положень статті 75 КК України [13]. Констатуючи помилки, допущені судом першої інстанції суд апеляційної інстанції вмотивовує застосування обтяжуючої обставини. Так “призначаючи покарання обвинуваченому ОСОБА_5, колегія суддів враховує дані про його особу, зокрема те, що він є раніше судимим: 08.05.2012 року Першотравневим районним судом м. Чернівці за ст.ст. 185 ч. 2 та ч. 3, 122 ч. 1, 69, 79 КК України до позбавлення волі строком 1 рік 6 місяців, вчинив нові злочини в період незнятої та непогашеної судимості, характеристику з місця проживання, неперебування на обліках у спеціальних медичних закладах та перебування на такому обліку до 2012 року. ... Обставинами, що пом'якшують покарання обвинуваченого згідно ст. 66 КК України колегія суддів визнає щире каяття,

сприяння розкриттю злочину. Рецидив злочинів та вчинення злочину щодо малолітнього згідно ст. 67 КК України колегія суддів визнає обставинами, що обтяжують покарання обвинуваченого. Згідно із ст. 65 КК України, при призначенні покарання колегія суддів враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Враховуючи вищенаведене, підстав для застосування вимог ст. 75, 76 КК України до обвинуваченого ОСОБА_5, колегія суддів не вбачає” [13].

Виправлення та перевиховання рецидивістів можливе лише в умовах ізоляції від суспільства, а тому суди вважають за необхідне призначити їм покарання в межах санкцій інкримінованих статей, пов'язане із позбавленням волі. Об'єктивні і суб'єктивні аспекти рецидивних злочинів, пов'язаних з насильством проти особи мають складну і досить суперечливу природу. Об'єктивні аспекти пов'язані з комплексом суспільних відносин, що ускладнюють нормальну ресоціалізацію раніше судимих осіб. Основними суб'єктивними факторами виступають: деформована система ціннісно-мотиваційної сфери особи; стійка спрямованість особи на вирішення життєвих колізій за допомогою силових методів; негативний мікросоціальний досвід насильства в місцях позбавлення волі; алкогольна та наркотична обтяженість, наявність психічних відхилень, що виявляються в особистості злочинця агресивно-збудженого типу; несвідома мотивація, пов'язана з відстроченою у часі дією закріплення досвіду.

Так суд апеляційної інстанції у процесі перегляду судового рішення за апеляційною скаргою прокурора встановив, що судом першої інстанції не було враховано рецидив, як обтяжуючу обставину, тому у мотивувальній частині “згідно вимог ст. 65 КК України, п.1,2 Постанови Пленуму Верховного Суду України №7 від 24.10.2003 року “Про практику призначення судами кримінального покарання” під час призначення покарання у кожному конкретному випадку суд повинен врахувати ступінь тяжкості вчиненого

злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Із врахуванням ступеню тяжкості, обставин злочину, його наслідків і даних про особу слід обговорювати питання про призначення більш суворого, в межах санкції статті, покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, а також за наявності рецидиву злочину. При цьому слід враховувати також особливості конкретного злочину, обставини його вчинення (форма вини, спосіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо). Таких вимог районний суд у повній мірі не дотримався” [15].

В іншій справі суд апеляційної інстанції теж констатує факт неврахування судом 1 інстанції рецидиву, як обтяжуючої обставини, вказуючи, що такий висновок невмотивований: “при призначенні виду та міри покарання обвинуваченому ОСОБА_6 суд першої інстанції врахував ступінь суспільної небезпеки вчинених кримінальних правопорушень, особу винного його позитивні характеристики, матеріальний, сімейний стан та стан здоров'я і призначив йому покарання у виді позбавлення волі в межах санкцій інкримінованих частин статей КК України. Проте, відповідно до ст. 67 КК України при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують визнаються вчинення злочину особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочину. Як вбачається зі змісту обвинувального акту, обставинами, які обтяжують покарання ОСОБА_6, суд може визнати вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочинів. Суд першої інстанції у вироку зазначив, що обтяжуючих покарання ОСОБА_6 обставин не встановлено, при цьому такий висновок взагалі не вмотивований. Так, судом не враховано показання обвинуваченого ОСОБА_6, які він надав під час слідчого експерименту та його первинні показання в судовому засіданні, а також під час проведення негласних слідчих дій, що перед вчиненням кримінального правопорушення він вживав алкогольні напої. В суді апеляційної інстанції ОСОБА_6 не заперечував, що вживав алкогольні напої в

день вчинення кримінальних правопорушень.... Також, суд першої інстанції безпідставно не визнав обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого, рецидив злочину. Відповідно до ст.34 КК України рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Як вбачається з матеріалів кримінального провадження ОСОБА_6 раніше судимий 08.10.2008 року Чернігівським районним судом Чернігівської області за ч.2 ст.152, ч.1 ст.153. ч.2 ст.186, 70 КК України до 7 років позбавлення волі, тобто має непогашену судимість за вчинення умисного злочину, що і було встановлено судом першої інстанції. Враховуючи викладене, колегія суддів вважає за необхідне визнати вчинення злочину особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння та рецидив злочину обставинами, які обтяжують покарання обвинуваченого ОСОБА_6, а тому відповідно до положень ст.420 КПК України вирок суду першої інстанції підлягає скасуванню з ухвалення нового вироку” [207].

Також важливим є запобігання вчиненню нових злочинів як самими засудженими, так і іншими особами. При призначенні покарання суд бере до уваги ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу злочинця та обставини, що його обтяжують чи пом'якшують, для того, щоб воно було достатнім для виправлення злочинця та попередження вчинення нових злочинів. Рецидивний злочин становить підвищену небезпеку для суспільства, тому що до особи вже було застосовано заходи покарання, але вони не змогли вплинути на неї. Тому, в порівнянні з повторністю цей вид множинності злочинів є більш обтяжуючою обставиною, на що й варто було наголосити законодавцям.

Істотним для вмотивованості призначення покарання за ознакою повторності та рецидиву є врахування цієї обтяжуючої обставини поряд з іншими характеристиками обвинуваченого для того, щоб встановити ступінь небезпеки такої особи. Рецидив насильницьких злочинів є найнебезпечнішою формою множинності злочинів: вчинення нового умисного злочину за наявності непогашеної або незнятої судимості за попередній умисний злочин дає можливість зрозуміти, що особа безвідповідально поставилася до

попередження держави про необхідність законослухняної поведінки, яке вказано у раніше постановленому обвинувальному вирокі. Саме тому рецидив відносять до обставин, що обтяжують покарання. Так, Шишацький районний суд Полтавської області викладає мотивувальну частину щодо обтяжуючих обставин і характеризують особу обвинувачення наступним чином: “Обвинувачений ОСОБА_7, є особою раніше неодноразово судимою, останній раз він був засуджений 02.12.2019 року Гадяцьким районним судом Полтавської області за частинами 1 та 2 ст. 185, 70 КК України, на два роки позбавлення волі, на підставі ст. 75 КК України звільнений від відбування даного покарання з випробуванням, з іспитовим строком на два роки, умисне вбивство ОСОБА_9 скоїв в період іспитового строку (а.с.233-236, 241-242 т.1), перебуває на “Д” обліку у лікаря нарколога КНП “Гадяцька ЦРЛ” з 2007 року, діагноз ППРА синдром залежності, на обліку у лікаря психіатра КНП “Гадяцька ЦРЛ та КП “Обласний заклад з надання психіатричної допомоги Полтавської обласної ради” не перебуває (а.с. 229-230 т.1), за місцем проживання, Книшівською сільською радою Гадяцького району Полтавської області, характеризується негативно як особа, що періодично зловживає спиртними напоями, схильний до крадіжок, не працюючий (а.с. 227 т.1). за місцем відбування покарання у Кременчуцькій виправній колонії УДПтСУ в Полтавській області № 69 в період з 10.08.2012 року по 16.07.2014 року, характеризується задовільно (а.с.231,232 т.1). Згідно акту судово психіатричного експерта № 374 від 07.10.2020 року, ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_1, на даний час будь-яким хронічним психічним захворюванням не страждає як і не виявляє ознак тимчасового розладу психічної діяльності, а виявляє ознаки вродженого недоумства рівня легкої розумової відсталості, ускладненої синдромом залежності внаслідок вживання алкоголю. В період часу, до якого відноситься інкриміноване йому протиправне діяння будь-яким хронічним психічним захворюванням не страждав, як і не знаходився в стані тимчасового розладу психічної діяльності. Ступінь виявленого у ОСОБА_7 вродженого недоумства не позбавляв його здатності в повній мірі усвідомлювати свої дії та керувати ними в період часу, до якого

відноситься інкриміноване йому протиправне діяння, не позбавляє можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними на даний час. Під дію ч.2,ч.3 ст. 19 та під дію ст.20 КК України не підпадає, може стати перед слідством та судом. На даний час застосування примусових заходів медичного характеру не потребує (а.с.218-225 т.1). При визначенні міри покарання обвинуваченому ОСОБА_7 колегія суддів враховує, що він вчинив особливо тяжкий злочин, особу винного, який раніше неодноразово судимий, злочин вчинив в період іспитового строку, обставини за яких був вчинений злочин, обставини що пом'якшують і обтяжують покарання, враховує неправомірну поведінку потерпілого ОСОБА_9 і приходить до висновку, що обвинуваченому ОСОБА_7, необхідно призначити покарання у вигляді позбавлення волі реально за сукупністю вироків, оскільки він становить підвищену суспільну небезпеку і його виправлення та перевиховання не можливе без ізоляції від суспільства” [20].

На прикладі застосування судами повторності та рецидиву, як обставини, що обтяжують покарання, можна прослідкувати, що обсяг вмотивованості конкретного рішення є дуже індивідуальним і залежить від предмету доказування, який є особливим у конкретній судовій справі. Проте важливо зазначити, що в процесі мотивування суд не може обмежитися переліком обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання. Суд повинен аргументувати, чому ту чи іншу обставину визначає як таку, що обтяжує чи пом'якшує покарання, вказівки на норму кримінального процесуального закону недостатньо, це є порушенням вимоги вмотивованості судового рішення і підставою для перегляду такого рішення судами апеляційної інстанції з ухваленням нового вироку і призначення іншого виду чи міри покарання.

Процес ідентифікації критеріїв вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі варто продовжити із аналізу норм кримінального процесуального закону щодо мотивувальної частини різних видів судових рішень різних інстанцій. Так, відповідно до статті 372 КПК України у мотивувальній частині ухвали зазначаються:

- суть питання, що вирішується ухвалою, і за чією ініціативою воно розглядається;
- встановлені судом обставини із посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів;
- мотиви, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався [40].

Особливим і найважливішим видом рішення, як уже зазначалося раніше, у кримінальному процесі є вирок. Основне питання, яке вирішується у цьому процесуальному документі - питання про винуватість чи невинуватість особи. Саме цей вид рішення є підсумком усієї попередньої діяльності учасників кримінального провадження і відображає основну функцію кримінального провадження, а саме вирішення конкретної кримінальної справи по суті та встановлення правосуддя в його ціннісно-орієнтованому розумінні.

Вмотивованість вироку це відображення з дотриманням правових норм і логічних правил системи доказів, міркувань та суджень суду на підтвердження своїх висновків та рішень. Вмотивованість вироку це фактично об'єктивізація його обґрунтованості. Вона дає можливість зрозуміти усім адресатам, чому саме до такого висновку прийшов в суд, чому саме таке рішення прийняв, чому саме ці докази взяті до уваги, а інші невраховані, чому саме таке покарання призначено, чому такий розмір, такий вид, чому і в якому розмірі суд задовольняє цивільний позов. Цікавою є думка Б. П. Ратушної про те, що “мотиви є логічним місточком між питаннями права та факту і відображають особисте бачення суддею обставин справи, а вмотивованість судового акта пов'язана з питаннями викладу мотивів як результатів логіко-мисленевої діяльності, на підставі яких суд дійшов певних висновків” [73, с. 800]. О. І. Марочкін пропонував диференціювати мотиви процесуальних рішень, та зазначав, що “фактичні мотиви - це судження правозастосувача з фактичних питань, засновані на правильному розумінні ним об'єктивної дійсності (тобто знанні), насамперед обставин, які мають значення для розглядуваної справи, та вмінні правильно й обґрунтовано подати своє знання в ухваленому рішенні.

Правові мотиви - це судження правозастосувача з питань права, засновані на правильному його розумінні, які відображають його правосвідомість у процесуальних питаннях та питаннях матеріального права. Етичними мотивами є судження судді з питань етики й моральності засновані на правильному розумінні ним загальнолюдських норм моральності та етичних норм професійної діяльності, які відображають його духовні цінності і його громадянську позицію” [52, с. 256].

Вмотивованість є відображенням мисленнєвих операцій суддів, які здійснюються ними у процесі аналізу та оцінки доказів відповідно до вимог кримінального процесуального закону і, власне, враховуючи це вмотивований вирок, покликаний забезпечити розуміння вироку учасниками судового провадження і громадськістю, забезпечити право на оскарження та можливість перегляду.

Відповідно до статті 374 КПК України мотивувальна частина вироку залежить від його виду. У мотивувальній частині вироку зазначаються:

у разі визнання особи виправданою:

- формулювання обвинувачення, яке пред’явлене особі і визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення;
- мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд;

у разі визнання особи винуватою:

- формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення;
- статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений;
- докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів;

- мотиви зміни обвинувачення, підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, якщо судом приймалися такі рішення;
- обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання;
- мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання, застосування примусових заходів медичного характеру при встановлені стану обмеженої осудності обвинуваченого, застосування примусового лікування відповідно до статті 96 Кримінального кодексу України, мотиви призначення громадського вихователя неповнолітньому;
- підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишення його без розгляду;
- мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд [40].

Гарантією належного здійснення правосуддя є право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень. Основною метою апеляційного провадження є перевірка судового рішення стосовно його обґрунтованості та законності. За результатами розгляду апеляційної скарги суд має ряд опцій, зокрема, скасувати або змінити судові рішення. Суд апеляційної інстанції змінює вирок у разі пом'якшення призначеного покарання, якщо визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого; зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність про менш тяжке кримінальне правопорушення; зменшення сум, які підлягають стягненню, або збільшення цих сум, якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і правову кваліфікацію кримінального правопорушення; в інших випадках, якщо зміна вироку не погіршує становища обвинуваченого [40]. Підставами для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції є неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; істотне

порушення вимог кримінального процесуального закону; неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Відповідно до статті 419 КПК України мотивувальна частина ухвали суду апеляційної інстанції повинна містити:

- короткий зміст вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції;
- узагальнені доводи особи, яка подала апеляційну скаргу;
- узагальнений виклад позиції інших учасників судового провадження;
- встановлені судом першої інстанції обставин;
- встановлені судом апеляційної інстанції обставини з посиланням на докази, а також мотиви визнання окремих доказів недопустимими чи неналежними;
- мотиви, з яких суд апеляційної інстанції виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався [40].

Також при залишенні апеляційної скарги без задоволення в ухвалі суду апеляційної інстанції мають бути зазначені підстави, з яких апеляційну скаргу визнано необґрунтованою, а при скасуванні або зміні судового рішення в ухвалі має бути зазначено, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення або необґрунтованість вироку чи ухвали.

Статтею 442 Кримінального процесуального закону передбачено, що мотивувальна частина постанови суду касаційної інстанції складається із зазначенням:

- короткого змісту вимог касаційної скарги та оскаржених судових рішень;
- узагальнених доводів особи, яка подала касаційну скаргу;
- узагальненого викладу позиції інших учасників судового провадження;
- встановлених судами першої та апеляційної інстанцій обставин;
- мотивів, з яких виходив суд касаційної інстанції при прийнятті постанови, і положення закону, яким він керувався [40].

Відмінність між переглядом судового рішення в апеляційному та касаційному порядку можна прослідкувати, порівнявши межі відповідного

перегляду. Згідно зі ст. 404 КПК України суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення. За клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується [40].

Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги. Суд касаційної інстанції вправі вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення. Суд касаційної інстанції розглядає питання про обрання запобіжного

заходу під час скасування судового рішення і призначення нового розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції [40].

Отже, суди апеляційної та касаційної інстанцій мають право вийти за межі відповідної апеляційної чи касаційної скарги, але якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Враховуючи цю особливість, рішення таких судів мають бути особливим чином вмотивовані, якщо під час розгляду справи відбувається вихід за межі відповідної скарги.

Вищенаведене дозволяє підсумувати, що законодавець досить чітко передбачив вимоги до мотивувальної частини судових рішень, враховуючи вид рішення та судову інстанцію, у якій воно приймається.

Варто погодитися із думкою Я. О. Берназюка який зазначає, що “згідно з уже розробленими теоретичними підходами, зробленими на основі аналізу прецедентної практики ЄСПЛ, існують такі критерії мотивованості судового рішення:

- у рішенні вмотивовано питання факту та права, проте обсяг умотивування може відрізнятися залежно від характеру рішення та обставин справи;
- у рішенні містяться відповіді на головні аргументи сторін;
- у рішенні чітко та доступно зазначені доводи і мотиви, на підставі яких обґрунтовано позицію суду, що дає змогу стороні правильно аргументувати апеляційну або касаційну скаргу;
- рішення є підтвердженням того, що сторони були почуті судом;
- рішення є результатом неупередженого вивчення судом зауважень, доводів та доказів, що представлені сторонами;
- у рішенні обґрунтовано дії суду щодо вибору аргументів та прийняття доказів сторін” [9] .

У Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень зазначається, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини

очікуваний обсяг обґрунтування залежить від різних доводів, що їх може наводити кожна зі сторін, а також від різних правових положень, звичаїв та доктринальних принципів, а крім того, ще й від різних практик підготовки та представлення рішень у різних країнах [125].

Вимоги до судових рішень ставали предметом розгляду і національної судової практики. Так, загальні вимоги до змісту судового рішення викладені у постанові Пленуму Верховного Суду України “Про судові рішення у цивільній справі” від 18 грудня 2009 року № 14. Згідно з п. п. 11 та 12 постанови у мотивувальній частині рішення слід наводити дані про встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів, розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог; встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях; у мотивувальній частині кожного рішення має бути наведено також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках - на норми Конституції України, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах, посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини [69].

Також важливою ознакою належної вмотивованості судового рішення є релевантність посилань на відповідні правові норми та судову практику включаючи рішення ЄСПЛ. Це означає, що посилання на практику ЄСПЛ є: належним (предмет конвенційних норм відповідає природі відносин у конкретній ситуації судового розгляду); релевантним обставинам справи; правильним (тобто без перекручування змісту конвенційних норм); виправданим та пропорційним (стан законодавства щодо певної ситуації дозволяє та/або потребує застосування конвенційних положень) [9].

Підсумовуючи досліджені обставини, можна дійти до висновку, що основними критеріями вмотивованості судового рішення у кримінальному процесі є:

- наявність усіх обов'язкових елементів мотивувальної частини відповідно до вимог кримінального процесуального закону з урахуванням конкретної справи судової інстанції, меж розгляду тощо;
- відображення роботи суду з усіма доказами (вирішення питання про те, які з них беруться до уваги, а які відхиляються і чому вмотивована оцінка кожного доказу);
- органічне слідування висновків резолютивної частини із аргументами елементами мотивувальної частини;
- релевантне застосування чинного законодавства, національної та міжнародної практики відповідно до конкретної ситуації;
- зрозумілість викладення та структурування мотивувальної частини з метою належного розуміння мотивів судового рішення усіма учасниками кримінального провадження.

Отже, встановлено, що обсяг вмотивованості прямо залежать від предмета доказування, а саме від тих фактичних обставин, які потрібно встановити у справі для того, щоб прийняти одне з потенційно можливих рішень: обвинувальний вирок, виправдувальний вирок, ухвалу про закриття провадження. Критерії ж мотивованості варто визначати, виходячи із нормативних вимог до мотивувальної частини конкретного виду судового рішення та судової інстанції, а також позицій, сформованих національною практикою та практикою ЄСПЛ.

3.3. Взаємозв'язок оцінки доказів та вмотивованості судових рішень: проблеми та перспективи

Вмотивованість судового рішення у кримінальному процесі дає можливість усім учасникам кримінального провадження оцінити справедливість та аргументацію висновків суду про фактичні обставини

кримінального провадження, сформульовані у рішенні, а отже - прослідкувати думки суду щодо оцінки кожного окремо взятого доказу, їх сукупності.

Процес вмотивування процесуальних рішень - це процес об'єктивізації внутрішнього переконання як результат оцінки доказів за наведеними вище правилами, яка, по-перше, надає вироку ознаки (якості) переконливості, по-друге - дає можливість сторонам предметно оскаржити його на предмет обґрунтованості (що є одним з елементів засади як забезпечення доведеності вини, так і забезпечення права на захист), а по-третє, робить можливою для вищестоящего суду перевірку вироку на його обґрунтованість [64, с. 222-223]. Кримінальний процесуальний закон визначає доказування як процес збирання, перевірки і оцінки доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Процес мотивування судового рішення не є простою діяльністю, оскільки передбачає комплекс мисленнєвих операцій. Уніфіковані правила чи рекомендації щодо процесу мотивування неможливо визначити, тому що все залежить від особливостей конкретної справи, предмета обвинувачення фактичних обставин, їх взаємозв'язку, кількості та специфіки доказів, а також від особистих навичок та досвіду судді. Оцінка доказів - це розумова логічна діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду при участі інших учасників кримінального провадження, яка зводиться до того, що ці суб'єкти процесу "за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення" (стаття 94 КПК України). Варто погодитися із думкою Ю. В. Циганюк про те, що "внутрішнє переконання суду, яке ґрунтується не лише на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, але й на власному життєвому досвіді, компетентному погляді, який дозволяє зрозуміти сенс казуїстичної ситуації,

здатне забезпечити правильне пізнання подій та явищ кримінального провадження і відобразити їх у судовому рішенні. Зміст судового рішення є квінтесенцією інформації та знань, що формально відображаються у ньому і вироблені на основі специфічних практичних навичок, а їх підґрунтям є норми кримінального процесуального законодавства” [121, с. 38-39].

У процесі оцінки доказів органічно поєднані два аспекти: практичний і розумовий. Розумовий є відображенням усіх мисленнєвих процесів і підпорядковується законам логіки, а практичний є відображенням застосування відповідного законодавства, у тому числі процесуального. О. М. Ларін оцінку доказів визначав як “процес формування суджень і умовиводів про факти, які встановлюються у справі” [47, с. 66], і “обґрунтований висновок про допустимість, належність, достовірність, достатність доказів і в кінцевому рахунку про існування або неіснування доказів, що підлягають доказуванню” [209, с. 18]. Варто погодитися із думкою В.О.Попелюшка, що “оцінка доказів - це розумова аналітична діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду за участі інших учасників кримінального провадження, яка зводиться до того, що ці суб’єкти доказування за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв’язку - з метою прийняття відповідного процесуального рішення” [62, 63].

Від якості процесу оцінки доказів напряду залежить вмотивованість судового рішення. Якщо суд не врахує певний доказ (чи не пояснить, чому саме він так чинить) або здійснить оцінку з порушенням принципів належності, допустимості, достовірності чи достатності, то це призведе до порушення мисленнєво-логічного процесу аргументації висновків резолютивної частини через відсутність пояснення причин у мотивувальній частині, що в свою чергу стане порушенням прав та законних інтересів особи (учасника кримінального провадження), а в першу чергу права на справедливий судовий розгляд. Вказане

підтверджується позиціями Верховного Суду у тому числі, викладеними у постанові від 25 лютого 2020 року у справі № 569/3673/17. Верховний Суд розглянув касаційну скаргу на вирок суду першої інстанції від 10 травня 2018 року та ухвалу суду апеляційної інстанції від 18 грудня 2018 року. Вироком суду першої інстанції ОСОБА_1 та ОСОБА_2 визнані винуватими у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК України. У касаційній скарзі, серед іншого, захисник послався на неналежну оцінку апеляційним судом доводів про те, що вирок суду першої інстанції стосовно ОСОБА_1 було ухвалено, ґрунтуючись на недопустимих доказах, залишивши поза увагою доводи засудженого ОСОБА_1 про застосування до нього незаконних методів ведення досудового розслідування [57, с. 37]. Верховний Суд встановив, що “Забезпечення перевірки заяви про застосування недозволених методів шляхом проведення уповноваженим органом офіційного розслідування щодо можливих порушень прав людини, гарантованих статтями 27, 28 Конституції України, є обов'язковим, що не було дотримано судом апеляційної інстанції під час розгляду кримінального провадження щодо ОСОБА_8. Перевірка доводів засудженого щодо незаконних методів ведення слідства має суттєве значення і формальний підхід до перевірки таких тверджень є неприпустимим. Однак суд апеляційної інстанції взагалі не перевіряв зазначених доводів ОСОБА_8 жодних відповідей на них не дав, не провів ретельного аналізу і оцінки обставин, на які посилалася сторона захисту та засуджений, чим порушив вимоги ст. 419 КПК. Враховуючи наведене, колегія суддів касаційного суду вважає, що ухвала апеляційного суду не відповідає вимогам ст. 419 КПК, оскільки при її постановленні залишились не перевіреними належним чином доводи засудженого та його захисника, що ставить під сумнів законність та обґрунтованість цього рішення і є підставою для його скасування” [67].

Варто зазначити, що процесу оцінки доказів передуює процес їх перевірки (дослідження), який, власне, є передумовою попереднього. Перевірка доказів здійснюється на предмет їх належності, допустимості, достовірності, а оцінка охоплює ще й характеристику достатності для прийняття процесуального

рішення. Оцінка є заключним етапом процесу доказування, однак вся процесуальна діяльність пов'язана з цим етапом. Оцінка доказів здійснюється судом у нарадчій кімнаті, і хоча законодавець визначає суб'єктами оцінки доказів слідчого, прокурора, слідчого суддю, але для постановлення остаточного рішення у справі їхня оцінка є допоміжною. При оцінці доказів суд вільний у своїх переконаннях, тобто жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Ще одним фактором, який співвідносить оцінку доказів з процесом вмотивування судового рішення, є те, що оцінка базується на внутрішньому переконанні суб'єкта, тобто суду. Внутрішнє переконання як психологічний процес передбачає низку пов'язаних мисленнєвих операцій, але призводить до певного результату, тобто формування впевненості суду у своїх висновках щодо фактичних обставин справи. Такі висновки знаходять своє відображення в процесуальних документах в силу вимоги кримінального процесуального закону про вмотивованість судового рішення. Тому можна стверджувати, що у випадку здійснення неналежної оцінки доказів або оцінки доказів з порушеннями норм кримінального процесуального закону, вимога вмотивованості щодо судового рішення не буде дотримана.

Суд здійснює оцінку об'єктивно, тобто ґрунтуючись на повному всебічному дослідженні всіх обставин кримінального провадження та виключаючи, будь який зовнішній вплив.

Проблемою, яка з'являється у цьому контексті є використання судом спеціальних знань, які йому важко оцінити на достовірність. Одним з потенційних механізмів, який може допомогти у вирішенні цієї проблеми деякі науковці вважають штучний інтелект. Ця тематика, дедалі більше знаходить своє відображення у наукових дослідженнях пов'язаних, як із загалом застосування штучного інтелекту у сфері права, так і застосування штучного інтелекту у межах кримінального провадження, зокрема.

Проблематика, пов'язана з аналізом впливу штучного інтелекту на процеси судочинства, а також на аспекти кримінального законодавства та його

правового регулювання, досліджувалася Джованні Сартором і Карлом Брантінгом у їхній праці “Судові застосування штучного інтелекту”. Автори вивчали питання застосування штучного інтелекту у процесі прийняття судових рішень, де високорозвинені юридичні знання поєднуються з когнітивною та емоційною компетентністю [185]. Габріель Галлеві у роботі “Коли роботи вбивають: штучний інтелект відповідно до кримінального законодавства” дослідник акцентує увагу на оцінці відповідальності роботів, машин або програмного забезпечення, які мають різний ступінь автономності, його теорія охоплює аспекти відповідальності виробника, програміста, користувача та всіх інших залучених суб'єктів [163]. Застосування технологій та інструментів штучного інтелекту було предметом досліджень Кіела Бренан-Маркеса та Стефана Хендерсона [141], Рональда Аллена [131], а також українських науковців: О.Е. Радутного “Штучний інтелект як суб'єкт злочину” [72], О. В. Плахотніка “Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні” [59] та інших авторів.

Штучний інтелект (далі - ШІ) можна визначити як здатність машин або комп'ютерних систем відтворювати інтелект, який можна порівняти з когнітивними здібностями людини. Ця широка галузь охоплює цілу низку підгалузей, кожна з яких досліджує різні аспекти ШІ. Системи ШІ ретельно розробляються з метою сприйняття навколишнього середовища, аналізу на основі всієї доступної інформації і, в кінцевому підсумку, виконання дій для досягнення конкретних цілей і завдань. Щоб досягти цього, системи значною мірою покладаються на поєднання передових алгоритмів і статистичних моделей для успішного аналізу та обробки величезних обсягів складних даних, що дозволяє їм безперервно навчатися і поступово підвищувати свою продуктивність.

У контексті кримінального судочинства інтеграція технологій штучного інтелекту, безперечно, може виявитися корисною, однак, ризикованою, особливо коли мова йде про процеси прийняття рішень. Використовуючи ШІ, представники правничих професій можуть ефективно виявляти та оцінювати

потенційні докази, ретельно оцінювати ризики та різні фактори, а також прогнозувати та оцінювати потенційні результати.

Впровадження штучного інтелекту в систему кримінального правосуддя дозволяє автоматизувати різні завдання, такі як аналіз даних, перегляд документів та пошук інформації. Така автоматизація впорядковує процеси, заощаджуючи значний час і ресурси представників правничих професій. Крім того, інструменти на основі штучного інтелекту можуть формувати рекомендації на основі закономірностей і кореляцій у даних, допомагаючи виявити важливі докази або зв'язки, які в іншому випадку могли б залишитися поза увагою. Ці технології також мають потенціал для зменшення упередженості та сприяння об'єктивності у прийнятті рішень, оскільки вони запрограмовані на аналіз даних неупереджено і без суб'єктно.

Крім того, ШІ може відігравати значну роль у запобіганні та розкритті злочинів. Аналізуючи історичні дані про злочини та їхні закономірності, алгоритми штучного інтелекту можуть виявляти потенційні зони підвищеної кримінальної активності та давати правоохоронним органам можливість стратегічно розподіляти свої ресурси. Такий проактивний підхід може допомогти у стримуванні злочинної поведінки та підтримці громадської безпеки. ШІ також може допомогти в ідентифікації та відстеженні підозрюваних за допомогою аналізу відеозаписів з камер спостереження, розпізнавання облич та аналізу поведінки. Ці технології мають потенціал підвищити ефективність і точність розслідувань, збільшуючи ймовірність затримання і притягнення до відповідальності злочинців, а також якісний виклад мотивувальної частини судових рішень (вироків) [135, р. 21].

Штучний інтелект також має потенціал для трансформаційної зміни роботи судів, з акцентом на розробку алгоритмів, здатних обробляти великі обсяги фактичних та юридичних даних, норм законодавства та інформації, що стосується конкретних справ. Завдяки інтеграції методів машинного навчання програми штучного інтелекту можуть не лише опрацьовувати значний обсяг інформації, але й забезпечувати послідовну та неупереджену оцінку доказів.

Штучний інтелект у судах може покращити організацію даних, консультування та прогнозування, забезпечуючи при цьому дотримання етичних принципів, прав людини, рівності, безпеки даних, прозорості та контролю з боку користувачів [152].

Водночас слід враховувати, що такий елемент процесу доказування як оцінка доказів базується на внутрішньому переконанні суб'єкта і відрізняється від автоматичного аналізу даних, який може здійснити система штучного інтелекту. Під час оцінки інформації штучний інтелект бере дані з бази, аналізує їх, використовуючи математичні алгоритми, та робить звіт з оцінкою відповідних параметрів. Чим більше даних наявних у системі, тим вища точність звіту. Однак, якщо штучний інтелект враховуватиме дані, що будуть штучно створені або підроблені, базуватимуться на неправильному перекладі, неправильному висновку і поясненнях експерта, будуть враховані завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, то висновок штучного інтелекту буде неправдивим і недопустимим для застосування при мотивуванні рішення [59, с. 49].

Системи штучного інтелекту все частіше використовуються в судових процесах і в залі суду в різних юрисдикціях по всьому світу, починаючи від Австралії, Китаю, США та Великої Британії до Естонії, Мексики та Бразилії. Цікавим для аналізу ризиків та можливостей використання штучного інтелекту у системі правосуддя є досвід Великої Британії у використанні системи штучного інтелекту HART - Harm Assessment Risk Tool (далі - HART). HART - це інструмент оцінки ризиків, покликаний допомогти в оцінці потенційної шкоди або ризику, пов'язаного з особою. Розроблений на основі інтеграції передових методів аналізу даних і прогностичного моделювання, HART має на меті забезпечити систематичний і стандартизований підхід до оцінки ризиків. Його основна функція полягає в наданні допомоги суддям і комісіям з питань умовно-дострокового звільнення у прийнятті більш обґрунтованих рішень щодо досудового звільнення, винесення вироку та умовно-дострокового звільнення засуджених [152]. Однією з помітних переваг HART є його здатність

об'єктивувати процес прийняття рішень шляхом зменшення впливу людських суджень. HART використовує великі масиви даних і методи прогнозного моделювання для створення оцінки ризиків. Цей підхід, орієнтований на дані, дозволяє інструменту виявляти закономірності і тенденції, які можуть бути не одразу очевидними для особи, що приймає рішення. Це може підвищити точність прогнозування ризиків. Хоча HART має на меті передбачити ймовірність шкоди або ризику, він не може охоплювати всю складність людської поведінки в повному обсязі. Такі фактори, як особистісне зростання, реабілітація та зовнішні чинники, не можуть повністю бути врахованими в прогностичній моделі. Також використання інструментів штучного інтелекту в процесі прийняття судових рішень порушує етичні питання щодо делегування повноважень алгоритмам. Існує ризик, що покладання виключно на алгоритмічний підхід може порушувати права людини або сприяти дискримінаційній практиці, особливо якщо не здійснювати ретельний моніторинг і регулювання.

У Бразилії щонайменше 47 судів мають програми та системи штучного інтелекту, які використовуються або перебувають на стадії розробки [151]. Верховний Федеральний трибунал Бразилії використовує програмне забезпечення, яке автоматизує розгляд апеляцій і надає рекомендації серед іншого щодо правових прецедентів і потенційних способів дій під час вирішення правових завдань. Аналогічно, Трибунал правосуддя штату Мінас-Жерайс використовує програмне забезпечення, здатне ідентифікувати та класифікувати правові ресурси, які стосуються тих самих питань або є предметом застосовних прецедентів [172].

Верховний суд Індії запустив Портал Верховного суду для сприяння підвищенню ефективності роботи судів (SUPACE) у 2020 році, який допомагає суддям у доступі до інформації [128]. Цей додаток на основі машинного навчання пропонує різноманітні функції, включаючи попередній перегляд файлів, чат-бот для огляду справ та запитів, універсальну функцію пошуку, відстеження прогресу в реальному часі, детальну інформацію про роботу,

логічну матрицю для вилучення фактів та блокнот для підготовки підсумкових документів [184].

У березні 2022 року Саудівська Аравія запровадила віртуальні виконавчі суди, які працюють без втручання людини, що, як стверджується, спростило раніше 12-етапний судовий процес до двох етапів [171].

В Об'єднаних Арабських Еміратах судовий департамент Абу-Дабі в серпні 2022 року запровадив ініціативу “розумного суду”, яка передбачає використання ІІ для підвищення рівня винесення судових рішень і прискорення судового процесу [129].

Доволі цікавим є перший український досвід покликання на штучний інтелект у судовому рішенні. В ухвалі Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 8 лютого 2024 року у справі №925/200/22 зазначено, що “заявник цитує норми ст.ст. 509, 510, 526 ЦК України, положення підручника “Цивільне право” (том 2. За ред. професорів В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького), а також зміст поняття “добровільне зобов’язання”, що надав штучний інтелект ChatGPT. Скаржник звертає увагу, що штучний інтелект ChatGPT ідентифікував цю правову конструкцію як зобов’язання (у теоретичному розумінні), до якого сторони дійшли добровільно (за власним волевиявленням), без втручання в зміст поняття. Тому, на думку заявника, враховуючи теоретичне визначення поняття “зобов’язання”, підлягає роз’ясненню поняття “добровільне зобов’язання”, яке вжите судом — визначення суб’єктів, об’єкта і змісту такого поняття та визначення його відмінності від теоретичного визначення “зобов’язання” (суб’єкта, об’єкта, змісту цього поняття). Тобто заявник фактично просить Верховний Суд спростувати чи підтвердити те, що з окресленого питання згенерував штучний інтелект ChatGPT, який не визнається як джерело достовірної, науково доведеної інформації, на противагу висновкам, що були зроблені судом у судовому рішенні. У такий спосіб заявник поставив під сумнів суддівський розсуд і судове тлумачення цього питання у рішенні, що набуло статусу остаточного, чим знехтував авторитет судової влади” [117].

В окремій думці судді Г. О. Вронської Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду в цій справі вказано, що “чинне господарське процесуальне законодавство не містить заборони використання технологій штучного інтелекту під час здійснення господарського судочинства. Крім того, у судовій практиці відсутній усталений підхід та чіткі критерії, за якими використання ІІІ учасниками судового процесу може визнаватися зловживанням процесуальними правами” [58].

В ухвалі Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 363/3965/15 встановлено, що ОСОБА_1 подав заяву про перегляд постанови Верховного Суду від 23 лютого 2022 року за нововиявленими обставинами і серед іншого “просить при розгляді його заяви для оцінки його доводів за можливості використати системи штучного інтелекту в контексті Висновку Консультативної ради європейських суддів № 26 (2023).” [116].

Яким чином відбудуватиметься надалі застосування можливостей ІІІ у судочинстві можна лише прогнозувати, але використання ІІІ під час ухвалення судових рішень у кримінальних провадженнях зумовлює низку викликів, пов'язаних з потенційними етичними та правовими наслідками. Часто виникають питання щодо справедливості, підзвітності та прозорості систем ІІІ. Варто зазначити, що при застосуванні ІІІ мають бути дотримані принципи рівності, неупередженості та захисту прав людини. Як зазначають українські науковці “технічні процеси” не здатні замінити людину, яка виступає адвокатом із набором всіх людських, досвідних та професійних якостей та характеристик, вже не говорячи про суддю та суд присяжних, котрі повинні безпосередньо досліджувати докази та оцінювати їх у сукупності за внутрішнім переконанням і бути безсторонніми, при цьому поєднуючи в собі “букву і дух закону” [7, с. 31]. Точність і надійність систем ІІІ також є потенційним викликом, оскільки помилки або упередженість в алгоритмах прийняття рішень можуть призвести за порушення права на справедливий судовий розсуд. Також часто системи ІІІ потребують доступу до конфіденційної інформації, а отже, безпека даних та їх зберігання є ще однією серйозною проблемою. Конфіденційні персональні дані

повинні бути захищені за допомогою надійних заходів для запобігання несанкціонованому доступу та можливим порушенням. Комплексні системи безпеки даних, що включають найкращі практики шифрування та контролю доступу, а також регулярний аудит процесу обробки даних у системах штучного інтелекту доповнюють ці зусилля. Дотримання законів і нормативних актів про захист даних також має важливе значення.

Надійність систем ШІ, що використовуються в кримінальних провадженнях, має важливе значення для забезпечення їх ефективної інтеграції в систему правосуддя. З цієї причини необхідні якісні процеси валідації та тестування, що охоплюють комплексні оцінки, проведені на різних наборах даних, які відображають реальні ситуації. Регулярна перевірка та оновлення систем ШІ з метою підвищення їхньої надійності та точності мають першорядне значення. Прозорість у розробці та тестуванні систем ШІ є не менш важливою, оскільки вона допомагає зацікавленим сторонам зрозуміти роботу алгоритмів ШІ і зрозуміти, як саме приймаються рішення. Сприяння прозорості та зрозумілості гарантує, що всі сторони, які беруть участь у юридичному процесі, включаючи суддів, адвокатів та обвинувачених, зможуть критично оцінити рішення, винесені ШІ, з точки зору їхньої справедливості та обґрунтованості. Це сприяє посиленню почуття підзвітності, зміцненню довіри до системи та підтримці основних принципів правосуддя, рівності та верховенства права.

Отже, застосування штучного інтелекту є потенційно можливим способом вирішення проблеми залежності вмотивованості судового рішення від якості оцінки суддею досліджених доказів. Проте при його використанні потрібно забезпечити дотримання тонкого балансу між збереженням внутрішнього переконання судді та необхідності алгоритмізації та об'єктивного аналізу даних. Штучний інтелект може відіграти трансформаційну роль у забезпеченні доступу до правосуддя та постановлення вмотивованого судового рішення у справі, але його застосування має відбуватися після ґрунтовних наукових та практичних досліджень та внесення відповідних змін до законодавства.

Висновки до розділу 3

У процесі аналізу норм Основного Закону та кримінального процесуального закону, які стосуються вимог до судових рішень було встановлено, що вимога вмотивованості по-різному сформована до різних видів судових рішень, які існують у кримінальному процесі. На рівні Основного Закону лише у двох випадках передбачається наявність вмотивованого судового рішення. КПК України передбачає у статті 370 загальну вимогу вмотивованості, але окрім цього встановлює окремо вимогу вмотивованості у інших нормах, які регулюють питання постановлення рішень у випадках, пов'язаних із дотриманням засад кримінального провадження. Як особливий вид рішення проаналізовано і вирок, до вмотивованості якого застосований ще більш деталізований підхід. На основі проведеного аналізу та статистичних даних здійснення правосуддя в Україні протягом 2019-2023 років та на основі тлумачення засад кримінального провадження здійснено класифікацію судових рішень залежно від рівня їх мотивованості:

- рішення з ординарним рівнем вмотивованості (загальнообов'язкової);
- рішення з екстраординарним рівнем вмотивованості відповідно до кримінального процесуального закону;
- рішення з екстраординарним рівнем вмотивованості відповідно до Основного Закону;
- рішення з уточненим рівнем вмотивованості (вироки).

При дослідженні обсягу і критеріїв вмотивованості встановлено, що ці поняття беззаперечно співвідносяться зі змістом ст. 91 КПК України, яка присвячена впорядкуванню проблеми визначення кола обставин, що обов'язково підлягають доказуванню в кримінальній справі та напрямам і межах доказування у справі. Відтак простежено взаємозв'язок вмотивованості судового рішення та питань предмету доказування, меж доказування та процесу доказування. Суд у процесі розгляду справи та мотивування рішення не просто тлумачить конкретну норму права, а здійснює “накладання” цієї норми права і з

тими фактичними обставинами, які були встановлені, тому особливо важливо, щоб обидві ці умови були сконструйовані правильно. Вмотивоване судове рішення якраз є гарантією того, що предмет доказування встановлений такий, як він був у дійсності, що до відповідальності будуть притягнуті винуваті особи, невинуваті особи будуть виправдані чи провадження у справі буде обґрунтовано закрито.

Отже, встановлено, що обсяг вмотивованості прямо залежать від предмета доказування, а саме від тих фактичних обставин, які потрібно встановити у справі для того, щоб прийняти одне з потенційно можливих рішень: обвинувальний вирок, виправдувальний вирок, ухвалу про закриття провадження. Критерії ж мотивованості варто визначати, виходячи із нормативних вимог до мотивувальної частини конкретного виду судового рішення та судової інстанції, а також позицій, сформованих національною практикою та практикою ЄСПЛ.

Від якості процесу оцінки доказів напряду залежить вмотивованість судового рішення. Якщо суд не враховує певний доказ (чи не пояснить, чому саме він так чинить) або здійснить оцінку з порушенням принципів належності, допустимості, достовірності чи достатності, то це призведе до порушення мисленнєво-логічного процесу аргументації висновків резолютивної частини через відсутність пояснення причин у мотивувальній частині, що в свою чергу стане порушенням прав та законних інтересів особи (учасника кримінального провадження), а в першу чергу права на справедливий судовий розгляд.

Під час дослідження існуючих систем ШІ, застосованих у судочинстві різних країн, виявлено їхні особливості та потенційні переваги для покращення якості судових рішень. Відомості про ці системи допомогли зрозуміти, як їх використання може сприяти об'єктивності та ефективності правосуддя. Аналіз корисних інструментів та переваг ШІ в оцінці доказів та мотивуванні судових рішень підкреслив потенціал застосування цих технологій у кримінальному правосудді. Зокрема, вони можуть допомогти прогнозувати ризики та розробляти ефективні стратегії реагування на них. При розгляді викликів та

ризиків, пов'язаних із застосуванням ШІ, було виявлено, що захист прав людини, безпека персональних даних та прозорість алгоритмів є актуальними викликами. Ці аспекти потребують уважного розгляду та розробки відповідних заходів для їхнього вирішення. У процесі дослідження встановлено, що інтеграція технологій штучного інтелекту в кримінальне судочинство має величезний потенціал для підвищення ефективності, результативності та справедливості системи кримінального правосуддя. Використовуючи передові алгоритми, машинне навчання та аналіз даних, ШІ може допомогти у прийнятті рішень, запобіганні злочинам, оцінці доказів та правових дослідженнях. Однак необхідно ретельно розглянути етичні та правові наслідки впровадження ШІ, гарантуючи, що питання конфіденційності, прозорості та підзвітності будуть належним чином вирішені. За наявності належних гарантій ШІ може стати цінним інструментом у здійсненні правосуддя і підтримці справедливого і рівноправного суспільства. Під час дослідження існуючих систем ШІ, застосованих у судочинстві різних країн, виявлено їхні особливості та потенційні переваги для покращення якості судових рішень. Відомості про ці системи допомогли зрозуміти, як їх використання може сприяти об'єктивності та ефективності правосуддя. Аналіз корисних інструментів та переваг ШІ в оцінці доказів та мотивуванні судових рішень підкреслив потенціал застосування цих технологій у кримінальному правосудді. Зокрема, вони можуть допомогти прогнозувати ризики та розробляти ефективні стратегії реагування на них.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило розкрити сутність та значення вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд, окреслити зміст та специфіку категорії вмотивованості з порівняльно-правової точки зору, запропонувати шляхи вирішення теоретичних і практичних питань щодо вмотивованості судових рішень у кримінальному процесі.

1. Надано визначення поняттю вмотивованості судового рішення як унікальної правової категорії, яка одночасно є вимогою до акта судової влади та продуктом мисленнєвих операцій на основі переконання та цінностей суб'єкта, який його приймає (судді), та ряду інших об'єктивних та суб'єктивних чинників. Поняття вмотивованості розглянуто, виходячи з його семантичного значення, а також у контекстах суміжних галузей знань. При аналізі категорії вмотивованості у психологічному контексті встановлено, що це категорія, на яку впливають фактори суб'єкта, який здійснює мотивування: попередній досвід, політичні погляди, інтелектуальні та темпераментні риси, загальна та юридична освіта, особисті зв'язки соціальний статус судді тощо. Визначено, що в логічно-доктринальному контексті вмотивованість означає зовнішнє вираження мисленнєвих операцій за правилами формальної логіки, враховуючи доктринальні підходи у існуючій правовій системі для формування кінцевого рішення у справі. На основі цього запропоновано теоретичну схему правової аргументації із визначенням переліку елементів, незалежно від моделі судового правозастосування. Аргументовано що значення вмотивованості полягає не лише в дотриманні вимог, які встановлені законодавством, а й у тому, що це гарантія дотримання прав усіх учасників судового процесу, а в першу чергу права на справедливий судовий розгляд. Для громадськості вмотивованість судового рішення є показником якості функціонування всієї судової системи.

2. Проведено аналіз історичного становлення вимоги вмотивованості судового рішення у кримінальному процесі з урахуванням системи правосуддя та цінностей судочинства. Встановлено, що існування вимоги вмотивованості

судового рішення залежало від розвитку правових інститутів, рівня правової культури та організації влади загалом. У період Античності та Середньовіччя вимога вмотивовувати рішення була відсутня, оскільки основним джерелом права був звичай, а функція правосуддя полягала у підібранні конкретного звичаю для вирішення конфліктної ситуації. Формування феодального права, розвиток торговельних відносин спричинили удосконалення процесу прийняття рішень, а саме необхідність адаптовувати певні звичаї під нові обставини. Особливості судових рішень у пізньому Середньовіччі були зумовлені тим, що джерелом усієї влади (у тому числі судової) був суверен (король, князь, правитель). Правові школи глосаторів та постглосаторів по-різному підходили до розуміння характеристик судового рішення та процесу його прийняття, виходячи з різних ціннісних позицій: досягнення справедливості чи безумовного застосування існуючого звичаю (закону). Починаючи з XIII століття деякі науковці у своїх трактатах висловлювали думки про необхідність мотивування постановленого рішення у виключних випадках, наприклад, якщо потрібно було відхилитися від загальних правил застосування норми. Вмотивованість судового рішення стає предметом особливого наукового і практичного зацікавлення з XIII століття, коли з'явилися перші записи судових рішень (архівів), де окрім резолютивної частини коротко наводилися аргументи, які спричинили прийняття такого рішення. Починаючи з XIV століття реєстри рішень уже були змістовнішими, оскільки містили інформацію про суть справи та елементи необхідні для розуміння кінцевого рішення. Обов'язок суду вмотивувати свої рішення зародився у XVII столітті з метою забезпечення можливості оскарження та формування прецедентної практики. На законодавчому рівні вимога вмотивованості судових рішень з'явилася вперше у 1810 році і стосувалася рішення про застосування арешту, оскільки такий захід передбачав суттєве обмеження прав і свобода особи. Надалі вимога вмотивованості судового рішення знайшла відображення у законодавстві та судовій практиці з урахуванням тенденцій, що існували у конкретних правових системах.

3. Природа та сутність судового рішення охарактеризована через призму його приналежності до процесуальних актів як вимоги кримінально-процесуальної форми про закріплення усіх процесуальних дій та рішень у документах. Встановлено, що судовому рішенню у кримінальному процесі притаманні три групи ознак: перша група - ознаки які притаманні усім процесуальним документам незалежно від виду провадження - наявність форми та вимог, передбачених чинним законодавством, фіксація юридичних фактів, дій; друга група - ознаки, які характерні саме для процесуальних рішень у кримінальному процесі - це суб'єктний склад, констатація наявності або відсутності фактичних обставин, які можуть бути кваліфіковані як склад злочину відповідно до кримінального закону, встановлення, зміна чи припинення кримінально-процесуальних відносин; третя група ознак - ознаки, які притаманні виключно судовому рішенню у кримінальному процесі - зовнішні формальні вимоги до параметрів документа, внутрішня структура, властивості законності, обґрунтованості, вмотивованості. Однією з важливих ознак судового рішення у кримінальному процесі є те, що судове рішення, яке набрало чинності, створює юридичну презумпцію для конкретних учасників кримінального провадження є остаточним і встановлює у справі істину, що охоплюється презумпцією *res judicata pro veritate habetur*.

4. Вперше здійснено комплексний аналіз вмотивованості не лише в межах національної правової системи, але як категорії, яка стосується рішень міжнародних судових інстанцій, органів конституційного контролю та національних правових систем країн представників романо-германської правової сім'ї. Здійснено аналіз вмотивованості судового рішення як елемента права на справедливий судовий розгляд через призму статті 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. Зокрема, встановлено що стаття 6 ЄКПЛ прямо встановлює наступні елементи справедливого судового розгляду: право на суд встановлений законом, справедливість процедури, публічність процедури, розумний строк незалежність суду, неупередженість суду. Також вказана стаття містить специфічні гарантії, пов'язані саме з кримінальним провадженням, а саме це

презумпція невинуватості, право бути проінформованим про суть і причини обвинувачення, право мати час і можливості для захисту, право захищатися самостійно або за допомогою представника, право на свідків, право на перекладача. Наявність вмотивованого судового рішення прямо у тексті статті 6 ЄКПЛ не зазначена, проте вона відображена у практиці ЄСПЛ, який зазначає у своїх позиціях, що рішення судів повинні містити мотиви для того, щоб гарантувати сторонам, що вони були заслухані, а громадськості підтвердити належне здійснення правосуддя.

5. Порівняльно-правове дослідження вмотивованості судового рішення у країнах романо-германської правової сім'ї дозволило наголосити на тому, що вимоги до судових рішень напряму залежать від того, в яких умовах формувалося чинне кримінальне процесуальне законодавство і загалом яке значення судової гілки влади у правовій системі конкретної країни. Так, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Республіка Болгарія та Україна протягом більшої частини XX століття мали схожі елементи кримінального процесуального законодавства, що і відобразилося на вимогах до судових рішень. Судові рішення у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччина відображають суть кримінального процесу, якому притаманна відмова від змагальності та ототожнення судового розгляду із стадійним рухом справи. На відміну від інших кримінальних процесуальних законів КПК Федеративної Республіки Німеччина доволі детально описує вимоги до мотивувальної частини судового рішення, передбачаючи ймовірні сценарії, які можуть виникнути у процесі розгляду кримінальної справи. Кримінальний процес Республіки Франція має особливості зумовлені організацією судової влади, які впливають на нормативні вимоги до судового рішення, наприклад, рішення постановлені судом асизів у певних категоріях справ.

6. Аргументовано особливості мотивування рішень міжнародними судовими інстанціями на прикладі Міжнародного суду ООН та суду ЄС, та встановлено, що незважаючи на те, що функція рішення судів та міжнародних

органів мають чимало спільних рис, вмотивування таких рішень суттєво різниться. Ключовими ознаками, які прямо впливають на процес мотивування рішень міжнародними інстанціями є насамперед аудиторія, на яку спрямоване конкретне судове рішення (не лише конкретні учасники справи, але і широка громадськість, уряди країн), які у своїй діяльності керуються відповідними прецедентними нормами або для яких таке рішення є важливим з суспільно-політичних чи моральних мотивів. При мотивуванні судових рішень міжнародними інстанціями потрібно зауважити, що важливим питанням є розуміння мови рішення і традиції аргументування, яка тяжіє до універсальності, однак якій відповідає певна правова культура, а також зв'язки із соціально-орієнтованими та політично-спрямованими аспектами. Національність суддів, які є представниками різних правових традицій також впливає на мотивування рішень у міжнародних інституціях, а саме ускладнює для розуміння рішення представниками інших націй. Механізм судді *ad hoc* для вирішення конкретних справ є, безумовно, цінним інструментом, який підсилює вмотивованість рішення перед аудиторією. Суд ЄС першочергово покликаний забезпечувати права та інтереси громадян країн-членів ЄС, захищати їх від неправомірних дій органів ЄС і їх підтримувати баланс між державами-членами та інституціями ЄС а також між інституціями ЄС. При мотивуванні своїх рішень суд ЄС застосовує, як основний, телеологічний метод тлумачення основних актів ЄС для встановлення мети врегулювання конкретних правовідносин таким актом і як результат - врегулювання конфліктної ситуації що розглядається. При мотивуванні своїх рішень суд ЄС повинен дотримуватися принципу невтручання у внутрішні правові системи держав-членів та розмежування компетентності інституцій ЄС з метою виконання основного завдання - забезпечення дотримання правового порядку ЄС, що базується на цінностях та фундаментальних правах людини і громадянина.

7. Правова природа актів конституційного контролю залежить від статусу органу конституційного контролю, його повноважень і місця у системі поділу

влади. Враховуючи важливість рішень органів конституційного контролю варто зазначити, що при мотивуванні цих рішень особливо актуальними є логічно-мисленнєві операції, оскільки в будь-якому рішенні органу конституційного контролю основною ланкою (передумовою) є норма конституції (Основного Закону) країни. Важливим фактором також встановлено, що під час тлумачення норм Конституції органи конституційного контролю формують свою правову позицію щодо застосування цієї норми і ця правова позиція є загальнообов'язковою для усіх у правозастосовчій діяльності, тобто має усі ознаки норми права.

8. Вперше запропоновано та науково обґрунтовано класифікацію судових рішень у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості. При формуванні класифікації використано норми Конституції України, чинного кримінального процесуального закону, тлумачення цінностей та засад кримінального провадження, судову практику та статистику. Встановлено, що усі рішення у кримінальному процесі за рівнем їх вмотивованості можна поділити на чотири групи:

- рішення з ординарним рівнем вмотивованості (загальнообов'язкові);
- рішення з екстраординарним рівнем вмотивованості відповідно до кримінального процесуального закону:
 - забезпечення права на свободу та особисту недоторканність щодо рішення про тримання під вартою (стаття 12 КПК України);
 - забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи щодо рішення про проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку (стаття 13 КПК України);
 - недоторканність права власності щодо позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження (стаття 14 КПК України);

- рішення про скасування, зміну запобіжного заходу або продовження його дії на строк, що не може перевищувати двох місяців в суді (стаття 331 КПК України);
- рішення щодо направлення кримінального провадження з одного суду до іншого у порядку статті 34 КПК України;
- вирішення питання про відвід судді (стаття 80 КПК України);
- рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді (стаття 319 КПК України);
- рішення про усунення присяжного (стаття 390 КПК України);
- рішення про здійснення дистанційного судового провадження, у разі якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти такого здійснення (стаття 336 КПК України);
- рішення про позбавлення учасника кримінального провадження права участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів у випадку наявності знак зловживання правом з метою затягування судового розгляду (частина 6 статті 336 КПК України);
- рішення про заборону застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи (стаття 351 КПК України);
- рішення про допит одного з обвинувачених з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення у разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого (стаття 351 КПК України);

- рішення про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду або у інший спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка (стаття 352 КПК України);
- рішення щодо незгоди з висновком експерта (стаття 101 КПК України);
- рішення про відмову у виплаті винагороди викривачу (130-1 КПК України);
- рішення про проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (стаття 232 КПК України);
- рішення про відмову у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування (стаття 295-1 КПК України);
- рішення з екстраординарним рівнем вмотивованості відповідно до Основного Закону:
 - проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше (стаття 29 Конституції України);
 - застосування запобіжних заходів у вигляді арешту (домашнього) або тримання під вартою (стаття 30 Конституції України);
- рішення з уточненим рівнем вмотивованості (вироки).

Акцентовано, що вмотивованість судового рішення є важливою гарантією захисту від свавілля у судовій системі, від безпідставного обмеження прав та свобод людини і громадянина.

9. Обґрунтовано, що визначення обсягу та критеріїв мотивувальної частини судових рішень у кримінальному провадженні прямо залежить від предмету доказування, виду рішення та інстанції. Встановлено, що обсяг вмотивованості прямо залежать від предмета доказування, а саме від тих фактичних обставин, які потрібно встановити у справі для того, щоб прийняти

одне з потенційно можливих рішень: обвинувальний вирок, виправдувальний вирок, ухвалу про закриття провадження. Основним видом рішення у кримінальному процесі є вирок і саме до цього судового рішення ставляться особливі критерії вмотивованості і дотримання вимог до мотивувальної частини, які передбачені чинним кримінальним процесуальним законом, є лише одним з таких критеріїв. До інших пропонуємо віднести відображення роботи суду з усіма доказами, взаємозв'язок між усіма елементами мотивувальної частини та висновками резолютивної частини, застосування релевантного законодавства, національної та міжнародної судової практики; зрозумілий, чіткий виклад та належне тлумачення у тексті.

10. Проаналізовано, що між оцінкою доказів та вмотивованістю судового рішення є прямий зв'язок оскільки процес мотивування судового рішення є процесом об'єктивізації внутрішнього переконання судді та передбачає комплекс складних мисленнєвих операцій, що відбуваються поєднанням двох аспектів практичного та розумового. Від якості процесу оцінки доказів напряду залежить вмотивованість судового рішення. Якщо суд не врахує певний доказ (чи не пояснить, чому саме він так чинить) або здійснить оцінку з порушенням принципів належності, допустимості, достовірності чи достатності, то це призведе до порушення мисленнєво-логічного процесу аргументації висновків резолютивної частини через відсутність пояснення причин у мотивувальній частині, що в свою чергу стане порушенням прав та законних інтересів особи (учасника кримінального провадження), а в першу чергу права на справедливий судовий розгляд. Складність у процесі оцінки доказів для суддів складає застосування спеціальних знань із суміжних галузей не пов'язаних з юриспруденцією.

11. Одним з перспективних варіантів вирішення проблеми оцінки доказів запропоновано застосування технологій ШІ. На сучасному етапі розвитку української правової системи існує чимало ризиків, які пов'язані із безпекою даних, етичними та правовими наслідками, неточністю та спотворенням інформації. При розгляді викликів та ризиків, пов'язаних із застосуванням ШІ,

було виявлено, що захист прав людини, безпека персональних даних та прозорість алгоритмів є актуальними викликами. Ці аспекти потребують уважного розгляду та розробки відповідних заходів для їхнього вирішення. У процесі дослідження встановлено, що інтеграція технологій штучного інтелекту в кримінальне судочинство має величезний потенціал для підвищення ефективності, результативності та справедливості системи кримінального правосуддя. Використовуючи передові алгоритми, машинне навчання та аналіз даних, ШІ може допомогти у прийнятті рішень, запобіганні злочинам, оцінці доказів та правових дослідженнях. За наявності належних гарантій ШІ може стати цінним інструментом у здійсненні правосуддя і підтримці справедливого і рівноправного суспільства. Застосування окремих властивостей ШІ при мотивуванні рішення є питанням подальших наукових та практичних розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдюков М. Г. Постановление суда первой инстанции. Советский гражданский процесс: Учебн. Москва. Изд-во Москов. ун-та 1964. 453 с.
2. Байтін М. І. Про юридичну природу рішень Конституційного Суду РФ . *Держава і право*. 2006. № 1. С. 8-12.
3. Балацька О. Р. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262-268.
4. Балацька О. Р., Колос М. І., Стрельбіцька Л. Я. Рецидив в діях особи як головна загроза ресоціалізації засуджених: психологічно-соціальний аспект. *Право і суспільство*. № 1. 2024 С. 444-451.
5. Балацька О. Р., Лотиш Т. В. Вмотивованість судових рішень у парадигмі психолого-логічного та доктринального аналізу. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 2 (28). С. 64-71.
6. Басиста І. В. Кваліфікація дій особи під час постановлення вироку за кваліфікуючою ознакою «повторно»: кримінальні процесуальні та кримінально-правові аспекти. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2020. Випуск 6. С. 3-11. URL: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/225348> (дата звернення: 20.04.2024).
7. Басиста І. В., Удовенко Ж. В., Кулинич М. - М. А. Огляд тенденцій щодо штучного інтелекту та його перспективність для процесуальних рішень у перебігу кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 3, № 81. 2024. С. 19-38. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301638> (дата звернення: 20.04.2024).
8. Берназ В. Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти). МВС України. Одеський юрид. ін-т НУВС. Одеса, 2005. 150 с.

9. Берназюк Я. О. Поняття та критерії мотивованості судового рішення як однієї з гарантій дотримання судами принципу верховенства права. Судово-юридична газета. 09.01.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/133015-ponyattya-ta-kriteriyi-motivovanosti-sudovogo-rishennya-yak-odniyeyi-z-garantiy-dotrimannya-sudami-printsipu-verkhov-enstva-prava> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Богданова Н. А. Конституційний Суд в системі конституційного права. *Вісник Конституційного Суду*. 1997. № 3. С. 61-84
11. Бойков А. Д. Небезпека негативної правотворчості. *Право і політика*. 2000. № 9. С. 25-29.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови: з дод. і допов. уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
13. Вирок Апеляційного суду Чернівецької області від 22. 07. 2014 у справі № [726/777/14-к](http://reyestr.court.gov.ua/Review/39842656). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39842656>. (дата звернення: 20.04.2024).
14. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівців від 29. 05. 2014 у справі № [726/777/14-к](http://reyestr.court.gov.ua/Review/38984677). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38984677>. (дата звернення: 20.04.2024).
15. Вирок апеляційного суду Чернівецької області від 18 грудня 2017 р. у справі № 722/793/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71063763> (дата звернення: 20.04.2024).
16. Вирок апеляційного суду Чернігівської області від 8 лютого 2016 у справі № 751/9447/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55596345>. (дата звернення: 20.04.2024).
17. Вирок Вищого антикорупційного суду від 02.10.2023 року в справі № 991/2288/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113847909> (дата звернення: 20.04.2024).
18. Вирок Уманського міськрайонного суду від 11.04.2014 року у справі № 705/1762/14-к: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38172209>. (дата звернення: 20.04.2024).

19. Вирок Чемеровецького районного суду Хмельницької області від 22.08.014 у справі № 687/1432/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40254675>. (дата звернення: 20.04.2024).
20. Вирок Шишацького районного суду Полтавської області від 20 січня 2021 року у справі № 526/2178/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94267443>
21. Гаджієв Г. А. Правові позиції Конституційного Суду як джерело конституційного права. *Конституційне право: східноєвропейське огляд*. 1999. № 3. С. 81-86.
22. Геселев О. В. Концепції праворозуміння та проблеми обґрунтування процесуальних рішень у кримінальному судочинстві. Філософсько-правовий аспект. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2006. №2. С. 179-184
23. Гетьманець М. Ф. Сучасний словник літератури і журналістики. Х.: Прапор, 2009. 384 с.
24. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n3304> (дата звернення: 20.04.2024)
25. Григор'єва В. В., Авдєєв О. В. Належна мотивація як показник якісного рішення. *Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання*. 2021. № 4. С. 302–305.
26. Ебзєєв Б. С. Конституція. Правова держава. Конституційний Суд. М. Закон і право, 1997. 184 с.
27. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Права людини в документах ООН. Амстердам-Київ. 1997. Кн. 1. С. 5-10.
28. Закон України Про Конституційний Суд України від 13. 07. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 20.04.2024)

29. Закон України Про судоустрій і статус суддів від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
30. Капліна О.В. Проблеми нормативного регулювання та практики проведення обшуку під час кримінального провадження. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право"*. 2015. № 2 (12) С. 1-20.
31. Козлова Є. І., Кутафін О. Е. Конституційне право. М . МАУП, 2003. 220 с.
32. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.04.2024).
33. Конституція України від 28. 06. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
34. Конституція Федеративної Республіки Німеччини URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (дата звернення: 20.04.2024).
35. Коркунов Н. М. История философии права. СПб. Типография М. М. Стасюлевича, 1915. 502 с.
36. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
37. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія /За заг. ред. Ю. П. Аленіна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Тельветика". 2018. 1148 с.
38. Кримінальний процесуальний кодекс Естонської Республіки. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/122122021045> (дата звернення: 20.04.2024).

- 39.Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Франція URL:
https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000006121325/2021-12-09/#LEGISCTA000006121325 (дата звернення: 20.04.2024).
- 40.Кримінальний процесуальний кодекс України від 13. 04. 2012 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
- 41.Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини URL:
https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p2011 (дата звернення: 20.04.2024).
- 42.Кримінально-процесуальний закон Латвійської Республіки: URL:
<https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> (дата звернення: 20.04.2024).
- 43.Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Болгарія. URL:
<https://lex.bg/laws/ldoc/2135512224> (дата звернення: 20.04.2024).
- 44.Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Литва. URL:
https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150 (дата звернення: 20.04.2024).
- 45.Кудрявцева Е. В. Судебное решение в английском гражданском процессе. Москва. 1998. с. 120.
- 46.Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. М.: Юридическая литература, 1966. 155 с. 162.
- 47.Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. М.: Юрид. лит., 1986. 160 с.
- 48.Ломидзе А. Б. Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью принимаемых следователем процессуальных решений: метод. пособие. М.: Юрлитинформ, 2000. 104 с.

- 49.Лотиш Т. В. Застосування штучного інтелекту при мотивуванні судових рішень у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи для України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 1 (27). С. 52-57.
- 50.Лотиш Т. В. Нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі країн Балтії та України. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 417 - 423.
- 51.Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика. 2-е изд., перераб. и доп. М. Норма Инфра-М. 2010. 240 с.
- 52.Марочкін О. І. Щодо питання мотивування кримінальних процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 252-258.
- 53.Марочкін, І. О. Щодо системи процесуальних рішень слідчого. *Проблеми законності*. 2010. № 110. С. 255-263.
- 54.Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Права людини в документах ООН. Амстердам-Київ. 1997. Кн. I. С. 11-30.
- 55.Мудрицька К. О. Проблемні аспекти теоретико-процесуального розмежування понять «обґрунтованості» та «вмотивованості» судового рішення в господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. № 77 (1). С. 190-194.
- 56.Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації. К.: Атіка, 2006. 495 с.
- 57.Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Рішення, внесені до ЄРДСР, за період з 2018 року по жовтень 2020 року / упоряд. Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В. В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 69 с. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_VS.pdf (дата звернення: 20.04.2024).

- 58.Окрема думка у справі №925/200/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064> (дата звернення: 20.04.2024).
- 59.Плахотнік О.В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. 4. С 45-57.
- 60.Пожар В. Г. Щодо обґрунтованості та вмотивованості судового рішення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2018.С. 297-300. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c768189-fc41-40d7-9f6c-c0336d839719/content> (дата звернення: 20.04.2024).
- 61.Попелюшко В. О. Доказування у кримінальній справі: логічний аспект. *Наукові записки: серія “Право”*. Випуск 7. Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2006. С. 110-118.
- 62.Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти. Острог, 2001. 196 с.
- 63.Попелюшко В. О. Теорія доказів: курс лекцій. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/course/view.php?id=888> (дата звернення: 20.04.2024).
- 64.Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи. К.: Кондор. 2006. 234 с.
- 65.Посібник із написання судових рішень. Куйбіда Р., Сироїд О. К.: “Дрім Арт”. 2013. 224 с.

- 66.Постанова Верховного Суду від 17.09.2019 року у справі № 277/599/15-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481833> (дата звернення: 20.04.2024)
- 67.Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 569/3673/17 (провадження № 51-338км19) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88048327> (дата звернення: 20.04.2024).
- 68.Постанова Верховного Суду від від 04.10.2022 у справі №752/7440/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106661447> (дата звернення: 20.04.2024)
- 69.Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судові рішення у цивільній справі” від 18 грудня 2009 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
- 70.Постанова Пленуму Верховного Суду України Про судову практику про злочин, пов’язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі від 26.03.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93#Text> (дата звернення: 20.04.2024).
- 71.Проблемы науки гражданского процессуального права. Под ред. В.В. Комарова. Х: Право. 2002. 440 с.
- 72.Радутний О. Штучний інтелект як суб’єкт злочину. *Інформація і право*. 2017. 4. С. 106-115.
- 73.Ратушная Б. П. Проблеми вмотивованості судових рішень в Україні. *Право і Політика*. 2013. № 6 (162). С. 798-802.
- 74.Рішення Верховного Суду від 29.07.2021 року у справі № 320/2582/19.
URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98728751> (дата звернення: 20.04.2024)
- 75.Рішення Європейського суду з прав людини від 06 грудня 1988 року у справі Barberà, Messegue et Jabardo с. Espagne. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429> (дата звернення: 20.04.2024).

- 76.Рішення Європейського суду з прав людини від 08 грудня 1983 року у справі Ахен с. Allemagne. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57426> (дата звернення: 20.04.2024).
- 77.Рішення Європейського суду з прав людини від 08 лютого 1996 року у справі John Murray с. Royaume-Uni. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62539> (дата звернення: 20.04.2024).
- 78.Рішення Європейського суду з прав людини від 09 жовтня 1979 року у справі Airey с. Irlande. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61978> (дата звернення: 20.04.2024).
- 79.Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2010 року у справі Серявін та інші проти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text (дата звернення: 20.04.2024).
- 80.Рішення Європейського суду з прав людини від 12 липня 1988 року у справі Schenk с. Suisse. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62129> (дата звернення: 20.04.2024).
- 81.Рішення Європейського суду з прав людини від 15 липня 1982 року у справі Eckle с. Allemagne. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-62034&filename=001-62034.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
- 82.Рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2007 року у справі Boldea с. Roumanie. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-117316> (дата звернення: 20.04.2024).
- 83.Рішення Європейського суду з прав людини від 16 грудня 1992 р. у справі Hadjianastassiou v. Greece. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=002-9916> (дата звернення: 20.04.2024).
- 84.Рішення Європейського суду з прав людини від 16 липня 1971 року у справі Ringeisen с. Autriche. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62122> (дата звернення: 20.04.2024).

- 85.Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2006 р. у справі Pronina v. Ukraine. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-76457> (дата звернення: 20.04.2024).
86. Рішення Європейського суду з прав людини від 19 квітня 1968 року у справі Van de Hurk c. Pays-Bas. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22:\[2\],%22itemid%22:\[%2202-10440%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22display%22:[2],%22itemid%22:[%2202-10440%22]%7D) (дата звернення: 20.04.2024).
- 87.Рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 1998 року у справі Higgins and Others v. France URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-58129&filename=CASE%20OF%20HIGGINS%20AND%20OTHERS%20v.%20FRANCE.docx&logEvent=False> (дата звернення: 20.04.2024).
- 88.Рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 року у справі Нечипорук і Йонкало проти України”: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 (дата звернення: 20.04.2024).
- 89.Рішення Європейського суду з прав людини від 21 лютого 1975 року у справі Golder c. Royaume-Uni. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62054> (дата звернення: 20.04.2024).
- 90.Рішення Європейського суду з прав людини від 21 лютого 1990 року у справі Håkansson et Stureson c. Suède. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-62195&filename=CEDH.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
- 91.Рішення Європейського суду з прав людини від 22 жовтня 1984 року у справі Sramek c. Autriche. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62137> (дата звернення: 20.04.2024).
- 92.Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 1984 року у справі Sutter c. Suisse. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57585> (дата звернення: 20.04.2024).
- 93.Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 1996 року у справі Bulut c. Autriche. URL:

<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-62530&filename=001-62530.pdf&TID=ihgdqbxnfi> (дата звернення: 20.04.2024).

94. Рішення Європейського суду з прав людини від 22 червня 1989 року у справі Langborger с. Suède. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-62073&filename=AFFAIRE%20LANGBORGER%20c.%20SU%C3%88DE.docx&logEvent=False> (дата звернення: 20.04.2024).
95. Рішення Європейського суду з прав людини від 24 листопада 1997 року у справі Werner с. Autriche. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58114> (дата звернення: 20.04.2024).
96. Рішення Європейського суду з прав людини від 24 травня 1989 року у справі Hauschildt с. Danemark. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-62058&filename=AFFAIRE%20HAUSCHILDT%20c.%20DANEMARK.docx&logEvent=False> (дата звернення: 20.04.2024).
97. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 грудня 2001 року у справі Hirvisaari v. Finland. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-59682> (дата звернення: 20.04.2024).
98. Рішення Європейського суду з прав людини від 27 лютого 1980 року у справі Deweer с. Belgique. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74955> (дата звернення: 20.04.2024).
99. Рішення Європейського суду з прав людини від 27 червня 1968 року у справі, Neumeister с. Autriche. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-62102&filename=001-62102.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
100. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 листопада 1978 року у справі Luedicke, Belkacem et Koç с. Allemagne. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57530> (дата звернення: 20.04.2024).
101. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 червня 1984 року у справі Campbell et Fell с. Royaume-Uni. URL:

<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-62014&filename=CEDH.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).

102. Рішення Європейського суду з прав людини від 29 травня 1986 року у справі Feldbrugge с. Pays-Bas. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74658> (дата звернення: 20.04.2024).
103. Рішення Європейського суду з прав людини від 30 листопада 1987 р. у справі Н. v. Belgium. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-94672> (дата звернення: 20.04.2024).
104. Рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2005 року у справі Salov v. Ukraine. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-185810> (дата звернення: 20.04.2024).
105. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 червня 2001 року у справі Kress с. France. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-64069&filename=CEDH.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).
106. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України “Про міліцію” від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text> (дата звернення: 20.04.2024)
107. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-п/2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text> (дата звернення: 20.04.2024)

108. Рішення у справі R. v. Sussex Justices ex parte McCarthy, Heward CJ. 1924. URL: https://www.iclr.co.uk/wp-content/uploads/media/vote/1915-1945/McCarthy_kb1924-1-256.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
109. Савицкий В. М., Ларин А. М. Уголовный процесс: словарь-справочник. М. Контракт:ИНФРА-М, 1999. 270 с.
110. Сиза Н. П. Обов'язковість судових рішень як загальна засада кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. Вип. 6. С. 254-260
111. Словська І. Є. Суд присяжних: становлення і функціонування (зарубіжний досвід). *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 72–77
112. Статут Суду Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://web.archive.org/web/20110629193835/http://www.icj-cij.org/document/s/index.php?p1=4&p2=2&p3=0> (дата звернення: 20.04.2024).
113. Страшун Б. А. Рішення Конституційного Суду як джерело права. *Конституційне правосуддя*. 2001 - 2002. № 4, 5. С. 155-162.
114. Тайлієва Х. Р. Судові рішення у кримінальному процесі. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. за спеціальністю: 12.00.09. К.: НАВС. 211 с.
115. Тлумачний словник української мови в 11-ти томах. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 20.04.2024).
116. Ухвала Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 363/3965/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117657017> (дата звернення: 20.04.2024).
117. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 8 лютого 2024 року у справі №925/200/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639> (дата звернення: 20.04.2024).

118. Фазікош Г. Юридична та соціальна природа судового рішення в цивільному судочинстві: сучасні наукові погляди. *Право України*. 2001. № 3. С. 23-29.
119. Фойницький И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 2. С. Петербург: Общественная польза. 1915. с. 110.
120. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.04.2024)
121. Циганюк Ю. В. Герменевтика судових рішень у кримінальному провадженні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 4. С. 36-39.
122. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2007. №1 (21). С. 47-55.
123. Цувіна Т. А. Умотивованість рішень суду та права на суд у цивільному судочинстві. *Проблеми законності*. 2013. № 121. С. 215–224.
124. Черкез Д. Л. Поняття та класифікація мотивів судового рішення у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”*. 2022. Вип. № 72 (1). С. 190-196.
125. Щодо якості судових рішень: Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
126. Щур Б. В., Басиста І. В. Судове провадження у режимі відеоконференції та трансляція з іншого приміщення, у тому числі, яке знаходиться поза межами приміщення суду: окремі підходи до розуміння та проблеми реалізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 29. № 3. 2022. С. 242-267
127. Юридичні терміни. Тлумачний словник. За ред. В. Г. Гончаренка. К.: Либідь. 2003. 320 с.

128. Aamir Khan, AI-powered Indian judiciary: A step forward or cause for concern?, Bar and Bench. (Blog Post, 6 June 2023). URL: <https://www.barandbench.com/columns/litigation-columns/ai-powered-indian-judiciary-a-step-forward-cause-concern> (дата звернення: 20.04.2024).
129. Abdulla Rasheed, Abu Dhabi criminal cases now followed up by artificial intelligence, Gulf News. (online, 8 August 2022). URL: <https://gulfnews.com/uae/crime/abu-dhabi-criminal-cases-now-followed-up-by-artificial-intelligence-1.89792712> (дата звернення: 20.04.2024).
130. Advisory Opinion on Namibia. URL: <https://law.justia.com/cases/foreign/international/1971-icj-rep-16.html> (дата звернення: 20.04.2024)
131. Allen R., Artificial intelligence and the evidentiary process: The challenges of formalism and computation. *Artificial Intelligence and Law*. 2001. P. 99-114.
132. Andreae J. In secundum Decretalium librum Novella Commentaria, Venise URL: <https://amesfoundation.law.harvard.edu/digital/JohannesAndreae/JohannesAndreaeMetadata.html> (дата звернення: 20.04.2024).
133. Aubin R. L'organisation judiciaire d'après les cahiers de 1789. Th. Paris. 1928. 246 p. URL: <https://lawcat.berkeley.edu/record/107374> (дата звернення: 20.04.2024).
134. Baublys G. Teismo sprendimas kaip teisingumo aktas. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė* (01 S). Vilnius. 2002. P. 93–101.
135. Bazarov, S. The use of artificial intelligence in the judiciary: theory and practice. Jurisprudence. 2022. URL: <https://doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.2.3./hhkt6836> (дата звернення: 20.04.2024).
136. Benditt T. M. Law As Rule And Principle. Stanford University Press 1978. 195 p. URL: <https://archive.org/details/lawasruleprincip0000bend> (дата звернення: 20.04.2024).

137. Bergmann F., Pili, Tancredi, Gratiae libri de iudiciorum ordine, Göttingen, 1842, 461 p. URL: <https://archive.org/details/piliitancredigr00aretgoog> (дата звернення: 20.04.2024).
138. Bernard C. Introduction à l'étude de la médecine expérimentale. Flammarion: Champs Classiques. 2013. URL: <https://www.cairn.info/introduction-a-l-etude-de-la-medecine-experimentale--9782081307582.htm> (дата звернення: 20.04.2024).
139. Boțian E. Motive or Reason in Criminal Law. International conference. *Knowledge-based organization*. 23. URL: https://www.researchgate.net/publication/318732191_Motive_or_Reason_in_Criminal_Law (дата звернення: 20.04.2024).
140. Boulet M. Quaestiones Johannis Galli. Paris. 1944. 559 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/43012734> (дата звернення: 20.04.2024).
141. Brennan-Marquez K., Henderson S. Artificial Intelligence and Role-Reversible Judgment. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 2018. P. 137-164.
142. Caenegem R. V. History of European civil procedure, dans: International Encyclopedia of Comparative Law. XVI. Tübingen. 1973. chap. 2, 428 p.
143. Champion E. La France d'après les cahiers de 1789. Paris. 1897. 276 p. URL: <https://archive.org/details/lafrancedaprsl00chamuoft> (дата звернення: 20.04.2024).
144. Christie G. C. Jurisprudence, Text and Readings on the Philosophy of Law. St. Paul, Minn. : West Pub. Co. 1995. 1258 p. URL: <https://archive.org/details/jurisprudencetex0000chri/page/n1/mode/2up> (дата звернення: 20.04.2024).
145. Concluding document of the Vienna meeting 1986 of representatives of the participating states of the Conference on Security and Co-operation in Europe, held on the basis of the provisions of the final act relating to the follow-up to the conference URL:

<https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/08/1989-vienna-1986-concluding-doc.pdf> (дата звернення: 20.04.2024).

146. Coopmans J. P. A. Vrijheid en gebondenheid van de rechter vóór de Codificatie. 1970. 170 p.
147. Corpus iuris civilis. URL: <https://archive.org/details/corpusiuriscivi01krolgoog/mode/2up> (дата звернення: 20.04.2024).
148. Dalloz Répertoire méthodique et alphabétique de législation, de doctrine et de jurisprudence. XXIX. 1852. 548 p. URL: <https://archive.org/details/rpertoiremethodi00dallgoog/page/n7/mode/2up> (дата звернення: 20.04.2024).
149. Dickinson J. Legal Rules: Their Function in the Process of Decision, 79 *U. Pa. L. Rev.* 1931. P. 833-868. URL: https://scholarship.law.upenn.edu/penn_law_review/vol79/iss7/1/ (дата звернення: 20.04.2024).
150. Durand G. Speculum iudiciale. Francfort. 1592. 916 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL5004341M/Speculum_iudiciale (дата звернення: 20.04.2024).
151. Eduardo Villa Coimbra Campos, Artificial Intelligence, the Brazilian Judiciary and Some Conundrums, SciencesPo. (Blog Post, 3 March 2023). URL: <https://www.sciencespo.fr/public/chaire-numerique/en/2023/03/03/article-artificial-intelligence-the-brazilian-judiciary-and-some-conundrums/> (дата звернення: 20.04.2024).
152. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment' (Council of Europe, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 20.04.2024).

153. Faider Ch. J. Coutumes du pays et comté de Hainaut. I. Bruxelles. 1871. 705 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Coutumes_du_pays_et_comt%C3%A9_de_Hainaut.html?id=1OBaAAAAcAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 20.04.2024).
154. Faye E. La Cour de cassation. Traité de ses attributions et de sa compétence et de la procédure observée en matière civile. Paris, A. Chevalier-Marescq. 1903. 728 p
155. Frank J., Bix B. H. Law and the modern mind. Routledge. 2017. 448 p.
156. Fuzier-Herman Répertoire général alphabétique du droit français. 1897. 796 p. URL: <https://archive.org/details/rpertoireg03fuzi> (дата звернення: 20.04.2024).
157. Ganshof F.-L. Frankish institutions under Charlemagne. New York : W.W. Norton. 1970. 212 p. URL: <https://archive.org/details/frankishinstitut0000gans/page/n211/mode/2up> (дата звернення: 20.04.2024).
158. Gilissen J. Le problème des lacunes du droit dans l'évolution du droit médiéval et moderne. *Le problème des lacunes en droit*, ed. Ch. Perelman. Brussels. Bruylant. 1968. P. 197-246.
159. Godding Ph. La preuve en matière civile, du XIe au XVIIIe siècle, dans: Travaux et conférences de la Faculté de droit de l'Université libre de Bruxelles. IX. 1962, 118 p.
160. Guilhiermoz P. Enquêtes et procès. Etude sur la procédure et le fonctionnement du Parlement au X/Ve siècle. Paris. 1892. 692 p. URL: <https://archive.org/details/enquetesetproc00guil/page/n1/mode/2up> (дата звернення: 20.04.2024).
161. Haines C. G. General Observations on the Effects of Personal, Political, and Economic Influences in the Decisions of the Judge. *Illinois Law Review*. 17. P. 96-116. URL:

https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.cgi?handle=hein.journals/illlr17§ion=13 (дата звернення: 20.04.2024).

162. Halisch F., Kuhl J. Motivation, intention, and volition. *Springer Science & Business Media*. 2012. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203775738-15/motivation-volition-julius-kuhl> (дата звернення: 20.04.2024).
163. Hallevy G. When robots kill: artificial intelligence under criminal. *Northeastern University Press*. 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/290246169_When_Robots_kill_Artificial_intelligence_under_criminal_law (дата звернення: 20.04.2024).
164. Hermann D. Norbert Horn, Aequitas in den Lehren des Baldus *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, vol. 86, no. 1, 1969, pp. 535-538. URL: <https://doi.org/10.7767/zrgra.1969.86.1.535> (дата звернення: 20.04.2024).
165. Hilf M., Hoinkes-Wilfingseder, B. Ausgewählte Kapitel des Strafrechts. Vorlesung. 2007. 60 p.
166. Hutcheson J. C. The Judgment Intuitive: The Function of the Hunch in Judicial Decision, *Cornell L.Q.* 14. 1929. P. 274-287. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1282&context=clr> (дата звернення: 20.04.2024).
167. Individual Opinion of Judge Basdevant (translation). URL: <https://icj-cij.org/sites/default/files/case-related/17/017-19531117-JUD-01-01-EN.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
168. Jacob M. Precedents and Case-Based Reasoning in the European Court of Justice: Unfinished Business. Cambridge: Cambridge University Press. 2014. 340 p. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/45491/frontmatter/9781107045491_frontmatter.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
169. Johannis Urbach Processus Iudicii qui Panornnitani ordo iudiciarius a multis dicitur. Halle. 1873. 440 p.

170. Jousse D. Traité de l'administration de la justice. II. Paris. 1771. 805 p.
URL: <https://archive.org/details/traitejustice01jousuoft/page/n1/mode/2up>
(дата звернення: 20.04.2024).
171. Justice minister inaugurates Virtual Enforcement Court in Saudi Arabia, Zawya. (online, 28 March 2022). URL: <https://www.zawya.com/en/legal/justice-minister-inaugurates-virtual-enforcement-court-in-saudi-arabia-p5dhnpu7> (дата звернення: 20.04.2024).
172. Katie Brehm et al, The Future of AI in Brazilian Judicial System: AI Mapping, Integration, and Governance. (Report, 2020). URL: <https://itsrio.org/en/publicacoes/the-future-of-ai-in-the-brazilian-judicial-system/> (дата звернення: 20.04.2024).
173. Lefebvre Ch. Les pouvoirs du juge en droit canonique. Th. Paris. 1938. 329 p. URL: https://www.persee.fr/doc/phlou_0776-555x_1939_num_42_62_3963_t1_0329_0000_3 (дата звернення: 20.04.2024).
174. Legros R. Considérations sur les motifs, dans: Revue de droit pénal et de criminologie. 1970-71. 70 p.
175. Nôrr K.W. Ein Kapitel aus der Geschichte der Rechtsprechung: Die Rota Romana, dans: lus Commune. V. 1975. 298 p.
176. Nuclear test case Dissenting Opinion of Judge Petrán (translation). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/58/058-19730622-ORD-01-07-EN.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
177. Olivier-Martin F. Histoire du droit français. Paris, 1948. 780 p. URL: <https://archive.org/details/McGillLibrary-110119-477> (дата звернення: 20.04.2024).
178. Parker R. Europa und das römische Recht. By Paul Koschaker. Munich and Berlin: Biederstein Verlag. *American Journal of International Law*. 42(4). P. 975-978.
179. Recueil des travaux préparatoires de la Convention européenne des droits de l'homme, Conseil de l'Europe. URL:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000021997> (дата звернення: 20.04.2024).

180. Rinkevičius, J. Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 1990. 360 p.
181. Romeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius. 1994. 197 p. URL: https://archive.org/details/romeris-konstitucines-ir-teismo-teises-pasieniuose-1932_202212 (дата звернення: 20.04.2024).
182. Ronse J. Le contrôle marginal des décisions discrétionnaires en droit privé. Supra. 414 p. URL: <https://books.openedition.org/pustl/8154> (дата звернення: 20.04.2024).
183. Roxin C. Strafverfahrensrecht. München: C.H.BECK. 2022. 626 p.
184. Samiksha Mehra, AI is set to reform justice delivery in India, INDIAai. (Blog Post, 6 April 2021). URL: <https://indiaai.gov.in/article/ai-is-set-to-reform-justice-delivery-in-india> (дата звернення: 20.04.2024).
185. Sartor G., Branting K. Judicial Applications of Artificial Intelligence. Springer Science+Business Media B.V. 1998 URL: https://www.researchgate.net/publication/321575910_Judicial_Applications_of_Artificial_Intelligence (дата звернення: 20.04.2024).
186. Sauvel T. Histoire du jugement motivé. *Librairie générale de droit et de jurisprudence*. 1955. p. 5-53.
187. Schroeder T. The Psychologic Study of Judicial Opinion. *California Law Review*. 1919 P. 89-113. URL: <https://archive.org/details/jstor-3474193> (дата звернення: 20.04.2024).
188. Schubart-Fikentscher G. Gunter Gudian, Die Begründung in Schöffensprüchen des 14. und 15. Jahrhunderts. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, vol. 79, no. 1, 1962, P. 377-380. URL: <https://doi.org/10.7767/zrgga.1962.79.1.377> (дата звернення: 20.04.2024).

189. Segusio H. Cardinallis Hostiensis, Summa Aurea. URL: https://openlibrary.org/books/OL773193M/Henrici_de_Segusio_Cardinalis_Hostiensis_Summa_aurea (дата звернення: 20.04.2024).
190. Separate Opinion of Vice-President Ammoun (translation). URL: <https://icj-cij.org/sites/default/files/case-related/61/061-19751016-ADV-01-04-EN.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
191. Sharpe R. J. How Judges Decide, in Rabeea Assy, and Andrew Higgins (eds), Principles, Procedure, and Justice: Essays in honour of Adrian Zuckerman. *Oxford Academic*, 2020. P. 91-112. URL: <https://academic.oup.com/book/36825/chapter-abstract/321992090?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 20.04.2024).
192. The philosophical works of Descartes ed. F. Alquié. Paris. Garnier. 1911. 481 p. URL: https://archive.org/details/isbn_052109416x/page/n7/mode/2up (дата звернення: 20.04.2024).
193. Vansevičius S. Teisės teorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 1998. 408 p.
194. Verhaegen J. Le contrôle conceptuel des motifs des jugement pénal et du jugement pénal et les appréciations souveraines du juge du fond. 1976. P. 377-401. URL: <https://www.jstor.org/stable/44083748> (дата звернення: 20.04.2024).
195. Vielle A. Etudes sur la procédure civile. Paris. 1862. 568 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6374262w/f565.item.texteImage> (дата звернення: 20.04.2024).
196. Vleeschouwers-van Melkebeek M. De officialiteit in het bisdom Doornik tijdens de XIIIe eeuw. Universiteit Gent. Faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Gent. 1974. 197 p. URL: <https://biblio.ugent.be/publication/8597819> (дата звернення: 20.04.2024).
197. Western Sahara (Advisory Opinion). 1975. ICJ Rep 12, Separate Opinion of Judge Dillard. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/92e77e/pdf> (дата звернення: 20.04.2024)

198. Wróblewski J. Votum separatum w teorii i ideo/ogii sadowego stosowania prawa. *Studia prawno-ekonomiczne*. 15. 1975. P. 7-30.
199. Zypaeuo F. Notifia iuris Belgici. Anvers. 1675. 461 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_KaU0Q2lAiIYC/page/n5/mode/2up (дата звернення: 20.04.2024).
200. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1k_2021_02.xlsx (дата звернення: 20.04.2024).
201. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1k_2020.xlsx (дата звернення: 20.04.2024).
202. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/1k_2019.xlsx (дата звернення: 20.04.2024).
203. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20%204-%202022.xls (дата звернення: 20.04.2024).
204. № 1-к Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k_4_2023_2.xls (дата звернення: 20.04.2024).
205. № 1-мзс Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1_mzs_4_2023_2.xls (дата звернення: 20.04.2024).

206. № 1-мзс Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1%20mzs_4-%202022.xls (дата звернення: 20.04.2024).
207. № 1-мзс Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1_mzs_4_21.xls (дата звернення: 20.04.2024).
208. № 1-мзс Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1mzs_2_020_1.xlsx (дата звернення: 20.04.2024).
209. № 1-мзс Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1mzs_4_2019.xlsx (дата звернення: 20.04.2024).
210. № 2-азс Звіт апеляційних судів про розгляд судових справ за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/2_azs_4_21.xls (дата звернення: 20.04.2024).
211. № 2-азс Звіт апеляційних судів про розгляд судових справ за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/2azs_2020.xls (дата звернення: 20.04.2024).
212. № 2-азс Звіт апеляційних судів про розгляд судових справ за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/2azs_4_2019.xlsx (дата звернення: 20.04.2024).
213. № 2-азс Звіт апеляційних судів про розгляд судових справ за 2022 рік. URL:

https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/2_azc_%204_2022.xls (дата звернення: 20.04.2024).

214. № 2-азс Звіт апеляційних судів про розгляд судових справ за 2022 рік.

URL:

https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/2_azs_4-2023.xls (дата звернення: 20.04.2024).

ДОДАТКИ**Додаток А****ОСТРОЗЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Східна, 82, м. Острого, Рівненська обл., 35800, тел/факс (03654) 2-35-58, (03654) 2-34-39,

e-mail: inbox@ost.rv.court.gov.ua, web: <https://ost.court.gov.ua>, код ЄДРПОУ 26406248

24.06.2024р. 1.4-02/1/24

Акт впровадження
в практичну діяльність Острозького районного суду Рівненської області

результатів дисертаційного дослідження
Лотиш Тетяни Василівни на тему:
«Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий судовий розгляд у
кримінальному процесі»
в галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право

Голова Острозького районного суду Рівненської області Василевич Олег Вікторович склав цей акт про те, що положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні аспіранта Лотиш Тетяни Василівни, яка здобуває науковий ступінь доктора філософії з галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право, є науково обґрунтованими та мають практичне значення, а тому впроваджені в роботу Острозького районного суду Рівненської області.

24.06.2024

Голова Острозького районного суду
Рівненської області

Олег ВАСИЛЕВИЧ

**Акт впровадження
в практичну діяльність Ради адвокатів Рівненської області**

результатів дисертаційного дослідження

Лотиш Тетяни Василівни на тему:

«Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий
судовий розгляд у кримінальному процесі»
в галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право

Голова Ради адвокатів Рівненської області Удовиченко Сергій Володимирович склав цей акт про те, що положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні аспірантки Лотиш Тетяни Василівни на тему: «Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі», яка здобуває науковий ступінь доктора філософії з галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право, є науково обґрунтованими та мають практичне значення, а тому впроваджені в роботу Ради адвокатів Рівненської області.

24.06.2024

Сергій УДОВИЧЕНКО

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної роботи

Національного університету

«Острозька академія»

проф. Шевчук Д.М.

«24» червня 2024 року

Акт впровадження

результатів дисертаційного дослідження

Лотиш Тетяни Василівни на тему:

«Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі»

в галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право

у освітній та науковий процеси

Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

Комісія у складі:

1. Голови Блащук Тетяни Володимирівни - завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента;
2. Герасимчука Олега Павловича – завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка, кандидата юридичних наук, доцента;
3. Балацької Ольги Романівни – директора Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського НаУОА, доцента кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук;
4. Шминдрук Ольги Федорівни – доцента кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук;
5. Скарбарчука Олександра Григоровича – старшого викладача кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка, доктора філософії за спеціальністю 081 Право,

склали цей акт про те, що положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні **«Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі»** аспірантки Лотиш Тетяни Василівни, яка здобуває науковий ступінь доктора філософії з галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право, є науково обґрунтованими та мають практичне значення, а тому впроваджені в освітній та науковий процеси Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського НаУОА.

Лотиш Тетяна Василівна навчається в аспірантурі Національного університету «Острозька академія», за спеціальністю Право з 01.10.2020 та протягом навчання на освітньо-науковій програмі опублікувала публікації за тематикою дослідження. Окремо варто підкреслити важливе значення для подальшого вдосконалення освітнього процесу та наукової діяльності в галузі кримінального процесу і криміналістики наступних публікацій, зокрема статей у наукових фахових виданнях України:

1. Лотиш Т. В. Нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі країн Балтії та України. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 417 - 423. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/60.pdf

2. Лотиш Т. В. Застосування штучного інтелекту при мотивуванні судових рішень у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи для України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 1 (27). С. 52-57. URL: https://journals.urau.ua/sr_law/article/view/301533/293938

Наукових праць у виданнях іноземних держав або у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Balatska, O., Lotysh, T. The Right to a Fair Trial in Juvenile Justice: Upbringing Aspect. *Youth Voice Journal: Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth*. 2023 Vol. IV. Pp. 22-39. ISBN (ONLINE): 978-1-911634-81-2 URL: <https://www.rj4allpublications.com/product/the-right-to-a-fair-trial-in-juvenile-justice-upbringing-aspect/>

Праці апробаційного характеру:

1. Лотиш Т. В. Корупційні ризики на етапі ухвалення судового рішення у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції*: Тези I Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2021 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 187-189.

Комісія приходить до висновку, що вказані публікації можуть бути використані як джерела в науковій та навчальній роботі з кримінального процесу, європейського права, актуальних проблем теорії та практики кримінального процесу.

Результати дисертаційного дослідження Лотиш Тетяни Василівни є науково обґрунтованими та мають практичне значення, а тому впроваджені в освітній та науковий процеси Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського НаУОА.

Голова комісії

Тетяна БЛАЩУК

Додаток Б

Список публікацій здобувача

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Лотиш Т. В. Нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі країн Балтії та України. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 417 - 423.
2. Balatska, O., Lotysh, T. The Right to a Fair Trial in Juvenile Justice: Upbringing Aspect. *Youth Voice Journal: Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth*. 2023 Vol. IV. Pp. 22-39. ISBN (ONLINE): 978-1-911634-81-2
3. Balatska, O., Lotysh. T. Formation of legal awareness of young people regarding fair trial. *Youth Voice Journal*. 2024, Vol. 14(3), Part 2, 7-24, ISBN (ONLINE): 978-1-911634-82-9
4. Лотиш Т. В. Застосування штучного інтелекту при мотивуванні судових рішень у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи для України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 1 (27). С. 52-57.
5. Балацька О. Р., Лотиш Т. В. Вмотивованість судових рішень у парадигмі психолого-логічного та доктринального аналізу. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 2 (28). С. 64-71.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Лотиш Т. В. Корупційні ризики на етапі ухвалення судового рішення у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції: Тези І Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2021 року)*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 187-189.
7. Лотиш Т. В. Нормативні вимоги до судових рішень у кримінальному процесі Болгарії та України. *IX Міжнародна науково-практична*

конференція “Малиновські читання”: Матеріали науково-практичної конференції (м. Острог, 5 жовтня 2021 р.) Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2021. С. 87-88.

8. Лотиш Т. В. Штучний інтелект як спосіб вирішення проблеми залежності вмотивованості судового рішення від якості оцінки суддею досліджених доказів. *X Міжнародна науково-практична конференція “Малиновські читання”*: Матеріали науково-практичної конференції (м. Острог, 24 листопада 2023 р.) Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 75-76.
9. Лотиш Т. В. Поняття судового рішення у парадигмі кримінальних процесуальних актів. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 травня 2021 року) К., 2021. Т. 2. С. 154-155.
10. Лотиш Т. В. Вмотивованість судових рішень у кримінальному процесі через призму судових проваджень з їх перегляду. XII International scientific and practical conference “Scientific Theories and Practices as an Engine of Modern Development” (February 28 - March 1, 2024) Bratislava, Slovakia, International Scientific Unity. 2024. С. 83-86.